

АКАДЕМІЧНИЙ
ОГЛЯД АСАРЕМУ
REVIEW
ЕКОНОМІКА ТА ПІДПРИЄМНИЦТВО

НАУКОВИЙ
ЖУРНАЛ

Видається
з листопада 1994 року

1(52) 2020

Виходить 2 рази на рік

З М І С Т

Економічна теорія

- Ключник Р.М. Глобальні проблеми сучасності: економічний вимір
DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-1..... 5
- Мостепанюк А.В. Стан державної соціальної політики України
у контексті євроінтеграції
DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-2..... 15

Економіка підприємства

- Корчевська Л.О. Адаптаційні та біфуркаційні стратегії управління
економічною безпекою підприємства
DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-3..... 26
- Андрейченко А.В. Забезпечення розвитку безвідходного виробництва в аграрному секторі
економіки: теоретико-методологічне обґрунтування
DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-4..... 38

Менеджмент і маркетинг

- Павлова В.А.,
Хаврова К.С. Система управління інтелектуалізацією
діяльності торговельних підприємств
DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-5..... 50
- Татарінов В.В.,
Татарінов В.С. Реформи вищої освіти та проблеми їх реалізації в Україні
DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-6..... 60

Фінанси і бухгалтерський облік

- Вареник В.М.,
Ніколайчева Г.Ю. Оцінювання якості фінансових планів підприємства:
алгоритм та методика
DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-7..... 73
- Пискун Е.С.,
Матальцкая С.К. Исследование экономической и учетной сущностей категорий
«доходные вложения в материальные активы» и «лизинговые операции»
DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-8..... 81

Світове господарство

- Македон В.В.,
Валіков В.П.,
Кошляк Є.Є. Світовий ринок праці в координатах
цифрової економіки
DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-9..... 91
- Ślusarczyk B.,
Górka M.,
Krochmal-Marczak B.,
Pukajło A. Socio-economic consequences
of GMO food
DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-10..... 107

CONTENTS

Economic theory

Kliuchnyk R.	Modern global problems: an economic dimension DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-1.....	5
Mostepaniuk A.	State of social policy of Ukraine in the context of european integration DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-2.....	15

Enterprise economics

Korchevska L.	Adaptation and bifurcation strategies of management of enterprise economic security DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-3.....	26
Andreichenko A.	Providing the development of non-waste production in the agrarian sector of the economy: theoretical-methodological justification DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-4.....	38

Management and marketing

Pavlova V., Khavrova K.	Intellectualization management system of trade enterprises activities DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-5.....	50
Tatarinov V.V., Tatarinov V.S.	Higher education reform and problems of its implementation in Ukraine DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-6.....	60

Finance and Accounting

Varenyk V., Nikolajcheva G.	Quality assessment of enterprise financial plans: algorithm and methodology DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-7.....	73
Piskun K., Matalytskaya S.	Profitable investment in material assets” and “leasing operations” categories research of economic and accounting essence DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-8.....	81

World economy

Makedon V., Valikov V., Koshlyak E.	The global labor market in the coordinates of the digital economy DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-9.....	91
Ślusarczyk B., Górka M., Krochmal-Marczak B., Pukajło A.	Socio-economic consequences of GMO food DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-10.....	107

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Голова редакційної ради – Б.І. ХОЛОД,
доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Заступник голови редакційної ради – А.О. Задою,
доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Члени редакційної ради

С.В. Вакарчук, доктор фізико-математичних наук,
професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

В.А. Павлова, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

С.В. Петков – доктор юридичних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

А.А. Степанова, доктор філологічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

О.Б. Тарнопольський, доктор педагогічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор – Б.І. Холод,
доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Заступник головного редактора – А.О. Задою,
доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Відповідальний секретар – Л.В. Пилипчук
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Члени редколегії

Т.М. Болгар, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Ю.І. Данько, доктор економічних наук, професор
(Сумський національний аграрний університет).

Г.О. Крамаренко, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

С.В. Кузьмін, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

О.О. Меліх, доктор економічних наук, доцент
(Одеська національна академія харчових технологій).

Г.Я. Митрофанова, доктор економічних наук, доцент
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

В.С. Момот, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

В.А. Павлова, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Ю.Є. Петруня, доктор економічних наук, професор
(Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро).

І.В. Тараненко, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

В.А. Ткаченко, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

С.Б. Холод, доктор економічних наук, доцент
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

EDITORIAL COUNCIL

Head of Editorial Council – BORYS KHOLOD, Doctor
of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Deputy Head of Editorial Council – Anatolii Zadoia,
Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Members of Editorial Council

Sergiy Vakarchuk, Doctor of Physical and Mathematical
Sciences, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).

Valentyna Pavlova, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Sergiy Pietkov, Doctor of Law, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Anna Stepanova, Doctor of Philology, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Oleg Tarnopolsky, Doctor of Pedagogy, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

EDITORIAL BOARD

Chief Editor – Borys Kholod,
Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Deputy Chief Editor – Anatolii Zadoia,
Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Executive Assistant – Liudmyla Pylypchak
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Editorial Board Members

Tetiana Bolgar, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Yurii Danko, Doctor of Economics, Full Professor
(Sumy National Agrarian University).

Galyna Kramarenko, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Sergiy Kuzminov, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Olena Melikh, Doctor of Economics, Associate Professor
(Odessa National Academy of Food Technologies).

Ganna Mytrofanova, Doctor of Economics, Associate
Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).

Volodymyr Momot, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Valentyna Pavlova, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Yurii Petrunia, Doctor of Economics, Full Professor
(University of Customs and Finance, Dnipro).

Iryna Taranenko, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Volodymyr Tkachenko, Doctor of Economics,
Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).

Sergiy Kholod, Doctor of Economics, Associate Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

МІЖНАРОДНА РЕДАКЦІЙНА РАДА

Л.М. Самбієва, доктор економічних наук, професор
(Казахстан).

Б. Сова, PhD (Польща).

Б. Шлюсарчик, доктор економічних наук, професор
(Польща).

INTERNATIONAL EDITORIAL COUNCIL

Liazzat Sembiyeva, Doctor of Economics, Full Professor
(Kazakhstan).

Bożena Sowa, PhD (Poland).

Boguslav Shlusarchik, Doctor of Economics, Full Professor
(Poland).

Журнал затверджено до друку і до поширення через мережу Інтернет
за рекомендацією вченої ради Університету імені Альфреда Нобеля
(протокол № 1 від 27 лютого 2020 р.).

Програмні цілі – висвітлення результатів новітніх досліджень проблем і сутності процесів, що відбуваються в економіці у зв'язку з тенденціями розвитку суспільства, а також досягнень у галузі економічної науки та підприємстві у сучасному аспекті економічного і політичного устрою України.

Для економістів, вчених, студентів, аспірантів та всіх тих, хто цікавиться актуальними напрямками розвитку економіки.

Матеріали публікуються українською, російською і англійською мовами.

Журнал «Академічний огляд» затверджений у Переліку наукових фахових видань рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України (наказ № 693 від 10 травня 2017 р.).

Журнал «Академічний огляд» зареєстровано у міжнародних наукометричних базах і директоріях Ulrich's Periodicals Directory, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Index Copernicus, РИНЦ, індексується в Google Scholar та інформаційно-аналітичній системі Національної бібліотеки України імені Вернадського.

Редакція не обов'язково поділяє точку зору автора і не відповідає за фактичні або статистичні помилки, яких він припустився.

Усі права застережені. Повний або частковий передрук і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції. При передрукуванні посилання на «**Академічний огляд**» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 22574-12474ПР від 20.02.2017 р.

Редактор *М.С. Кузнецова*
Комп'ютерна верстка *А.Ю. Такій*

Підписано до друку 27.02.2020. Формат 70×108/16. Ум. друк. арк. 10,15.
Тираж 300 пр. Зам. № .

Адреса редакції та видавця:
49000, м. Дніпро,
вул. Січеславська Набережна, 18.
Університет імені Альфреда Нобеля
Тел/факс (056) 720-71-54.
e-mail: rio@duan.edu.ua

Віддруковано у ТОВ «Роял Принт».
49052, м. Дніпро, вул. В. Ларіонова, 145.
Тел. (056) 794-61-05, 04
Свідоцтво ДК № 4765 від 04.09.2014 р.

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

УДК 339.9:330.1

DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-1

Р.М. КЛЮЧНИК,
кандидат політичних наук, доцент
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ: ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР

Проведено аналіз основних глобальних проблем сучасності, які чинять вплив на світову економіку. Проаналізовано проблеми перенаселення, бідності, міграції, забруднення довкілля, нерационального використання природних ресурсів та епідемій. Продемонстровано, що стихійна урбанізація є небезпечною для економічної стабільності, а також створює передумови для значних збитків у випадку катастроф.

Розглянуто проблеми багатовимірної бідності у різних країнах світу. Приділено увагу співвідношенню зростання ВВП та чисельності населення. Доведено, що міграція може мати позитивні та негативні наслідки. Розглянуто вплив міграції на ринок праці та політичні процеси. Наведено приклади антисистемних партій як виразника економічних інтересів частини корінного населення країн Європи.

Наведено статистичні дані стосовно економічного розвитку Ефіопії, Індонезії, Гаїті, Гондурасу, Болівії, Китаю, Сомалі тощо. Проаналізовано погляди американських, британських, польських, російських та українських вчених на досліджувану проблематику.

Підкреслено деструктивне значення екологічних лих та пандемій для розвитку економічної системи. Особливу увагу приділено епізоотіям. Наводяться приклади лісових пожеж в Росії та Бразилії у 2019 р. Продемонстровано вплив SARS, лихоманки Ебола та COVID-19 на економічне зростання. Спрогнозовано, які саме сфери можуть найбільше постраждати через пандемію COVID-19.

Ключові слова: *світова економіка, глобальні проблеми, бідність, урбанізація, міграція, екологічна безпека, COVID-19.*

Проведён анализ основных глобальных проблем современности, оказывающих влияние на мировую экономику. Проанализированы проблемы перенаселения, бедности, миграции, загрязнения окружающей среды, нерационального использования природных ресурсов и эпидемий. Продемонстрировано, что стихийная урбанизация представляет опасность для экономической стабильности и создаёт предпосылки для значительного ущерба в случае катастроф.

Рассмотрены проблемы многомерной бедности в разных странах мира. Уделено внимание соотношению роста ВВП и численности населения. Доказано, что миграция может иметь положительные и отрицательные последствия. Рассмотрено влияние миграции на рынок труда и политические процессы. Представлены примеры антисистемных партий, выражающих интересы части коренного населения стран Европы.

Приведены статистические данные относительно экономического развития Эфиопии, Индонезии, Гаити, Гондураса, Боливии, Китая, Сомали и других стран. Проанализированы взгляды американских, британских, польских, российских и украинских учёных на рассматриваемую проблематику.

Подчёркнуто деструктивное значение экологических катастроф и пандемий для развития экономической системы. Отдельное внимание уделено эпизоотиям. Приводятся примеры лесных пожаров в России и Бразилии в 2019 г. Продемонстрировано влияние SARS, лихорадки Эбола и COVID-19 на экономический рост. Спрогнозировано, какие сферы могут наиболее пострадать из-за пандемии COVID-19.

Ключевые слова: мировая экономика, глобальные проблемы, бедность, урбанизация, миграция, экологическая безопасность, COVID-19.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.

Глобалізація є комплексним феноменом, який охоплює політичну, економічну, соціальну, інформаційну, культурну та інші сфери життя суспільства. Узагальнюючи весь комплекс підходів до її розуміння, можемо інтерпретувати глобалізацію як зміцнення зв'язків та одночасне стирання кордонів між державами, регіонами, компаніями та фізичними особами; перетворення світу на систему, що функціонує за єдиними закономірностями. В сучасних умовах глобалізації, посилення впливу зовнішньоекономічних факторів та нестабільності внутрішньої макроекономічної ситуації у конкретній країні зростає кількість загроз, що негативно впливають на безпеку всього людства. Окрім глобалізації виробництва, культури, дозвілля, глобалізуються і проблеми. Тому актуальним завданням є дослідження економічних аспектів глобальних проблем сучасності, які швидко змінюються, а дані про них швидко втрачають актуальність. У пропонованій статті ми спробуємо інтерпретувати нові дані, але з урахуванням динаміки розвитку досліджуваних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення досліджуваної проблеми та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено статтю. Дослідженню глобальних проблем сучасності в їх економічному вимірі присвячено багато праць як вітчизняних, так і закордонних фахівців. Дослідження А. Правітсарі (Японія) присвячене проблемі перенаселення індонезійських міст та бідності в цій країні. А. Кошанов (Казахстан) розглядає проблеми урбаністики та тери-

торіального розвитку в економічному вимірі. У працях Н. Янусек-Крисінської та М. Маєвського (Польща) знаходимо інтерпретації проблеми інтеграції мігрантів у соціокультурне та економічне середовище країн Європи. М. де Болле (США) розглядає екологічні проблеми та політико-економічні дискусії навколо їх вирішення (на прикладі Бразилії). О. Смоленцева (Росія) розглядає бідність та нерівність у доходах у глобальному вимірі. Ці та інші проблеми стали предметом і вітчизняних досліджень. Проблеми кореляції чисельності населення та економічного зростання присвятили своє дослідження А. Задоя та А. Палладін. О. Харун та М. Кошівська розглядають проблеми економічної глобалізації. Для надання нашому дослідженню більшої релевантності ми використали нові дані з відкритих джерел ООН, Банку Англії, Світового банку, Міжнародного валютного фонду тощо.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження – розкрити економічний вимір основних глобальних проблем сучасності, у тому числі екологічних.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В умовах посилення нестійкості економічного зростання, розбіжності траєкторій зростання різних країн посилюється роль неекономічних факторів економічних процесів, які включають вплив екстремальних природно-кліматичних умов, соціальної напруженості, кількісного та якісного складу населення. Станом на 2020 р. людство зіштовхнулося з низкою проблем, які загрожують глобальній стабільності та сталому розвитку. Враховуючи погляди зарубіжних та вітчизняних вчених на цю проблематику, можна узагальнити пере-

лік релевантних для нашого дослідження проблем таким чином:

- демографічні проблеми (перенаселення, депопуляція, міграції, стихійна урбанізація);

- соціально-економічні проблеми (голод, бідність (злиденність), майнова та правова нерівність, неписьменність);

- екологічні проблеми (забруднення водойм, повітря, ерозія ґрунтів, знеліснення, опустелювання);

- епідемії та епізоотії.

Проблеми насильства (війни, тероризм, наявність ядерної, хімічної та інших видів зброї масового ураження, геноцид та переслідування), безперечно, мають вагомий економічний складовий (як детермінанти, так і наслідки), втім вважаємо за доцільне присвятити їм окреме дослідження.

Говорячи про демографічні проблеми, слід звернути увагу на динаміку зростання чисельності населення Землі. Згідно зі «Світовою книгою фактів» ЦРУ, у 1820 р. чисельність населення сягнула одного мільярда. Два мільярди налічувалося у 1930 р. (часи Великої депресії), три мільярди – у 1960 р. (напередодні Берлінської та Карибської криз). Людство перетнуло позначку в чотири мільярди у 1974 р., п'ять мільярдів – у 1987 р., шість мільярдів – у 1999 р. та сім мільярдів – у 2012 р. Як бачимо, чисельність населення Землі зростає повільніше, ніж це було у ХХ ст.: якщо шостий мільярд «з'явився» за 12 років, то сьомий – лише за 23 [1].

При цьому зростання населення відбувається нерівномірно в різних регіонах світу. Так, у країнах Західної Європи воно дуже повільне, а в Східній Європі спостерігається навіть зменшення чисельності населення. У той же час Африка південніше Сахари є регіоном з найшвидшими темпами зростання чисельності населення. Так, у 2019 р. населення Нігерії сягнуло 200 млн жителів (річний приріст – 2,6% на рік), Ефіопії – 112 млн (2,6%), Єгипту – 100 млн (2,0%), Демократичної Республіки Конго – 86 млн (3,2% приросту за рік). У той же час населення Німеччини становить 83 млн жителів (приріст 0,5%

на рік), Великої Британії – 67 млн (0,6%), Фінляндії – 5 млн (0,2% на рік). Деякі країни демонструють депопуляцію: Угорщина – 9 млн (–0,2% на рік), Україна – 44 млн (–0,5%), Латвія – 2 млн (–1,1% на рік) [2, с. 13–22]. Втім слід звернути увагу на результати досліджень А. Заді та А. Палладіна, які довели, що низький коефіцієнт випередження зростанням ВВП на душу населення зростання чисельності населення не забезпечує економічного зростання. Якщо ВВП на душу населення зростає не набагато швидше, ніж чисельність населення, то країна не має «запасу міцності» для прискорення економічного розвитку. Автори наводять приклад Сомалі, де ВВП на душу населення знизився з 279 дол. у 2000 р. до 239 дол. у 2010 р. [3, с. 54]. Але дані Світового банку за 2019 р. свідчать про значення 339 дол. у Сомалі [4].

Зі стрімким зростанням чисельності населення пов'язана ще одна проблема – стихійна урбанізація. За словами казахстанського економіста А. Кошанова, стрімке зростання процесів урбанізації несе низку серйозних викликів та загроз соціальній організації території, управлінню міграційними потоками «село – місто», працевлаштуванню населення, інфраструктурному забезпеченню агломерацій [5, с. 57]. Прикладом досить неорганізованої урбанізації є Джакарта, столиця Індонезії (10 млн жителів): вона є складовою другої за чисельністю населення агломерації світу, яка має назву Jabodetabek. Станом на 2011 р. з майже 28 млн жителів цієї агломерації 5,82% належали до бідних, 10,33 – до майже бідних, а 16,15% – до вразливих (vulnerable) [6, с. 58]. За даними ООН, з 33 світових мегаміст з населенням понад 10 млн, 27 знаходяться у «менш розвинутих регіонах світу або на глобальному Півдні» [7, с. 5]. Крім того, надвеликі міста, де б вони не розташовувалися, більш вразливі до надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру. Так, найбільша агломерація світу – Токійська – знаходиться у сейсмонезбезпечному місці (землетрус 1923 р. призвів до повного руйнування усієї забудови). Стихійна

урбанізація у країнах, що розвиваються, передбачає, як правило, забудову низької якості, яка є небезпечною для життя. Це доводить, зокрема, приклад столиці Гаїті: місто Порт-о-Пренс було знищене землетрусом 2010 р.

Перенаселення країн, що розвиваються, особливо найбільших міст, призводить до зростання міграційних потоків. Бідність, безробіття та злочинність штовхають людей до вимушеної міграції. До цього додалися й політичні події: Арабська весна та громадянські конфлікти в Лівії та Сирії. Усе це спричинило найбільшу в повоєнній історії Європи хвилю міграції, умовною датою початку якої можна вважати 2015 р. У праці польських дослідників Н. Янусек-Крисінської та М. Маєвського знаходимо чотириступеневу схему «входження» мігрантів до приймаючого суспільства: сепарація – адаптація – інтеграція – асиміляція [8, с. 97–98]. Останніми роками швидкість та масовість міграційних процесів не дозволяє мігрантам пройти всі ці стадії: вони не інтегровані ані економічно, ані соціокультурно. Безперечно, мігранти потребують засобів до існування, тому значна частина з них працевлаштовується або декларує бажання це зробити. Згідно з даними, які наводить Банк Англії, зростання міграції на 10% спричиняє падіння середньої заробітної плати на 0,31%. Втім, коли йдеться про некваліфіковану працю, то падіння заробітної плати становить уже 2% [9, с. 23]. При цьому зазначається, що біженці часто зберігають тісні зв'язки з батьківщиною. Таким чином, вони можуть стимулювати прямі іноземні інвестиції шляхом надання інформації про можливості ведення бізнесу в країні свого перебування. На додачу, біженці можуть допомогти подолати проблеми недосконалого виконання умов контрактів, оскільки не всі ділові взаємовідносини регулюються контрактами, і в цьому випадку тісні контакти всередині мігрантських спільнот забезпечують неформальний спосіб моніторингу бізнес-відносин та зниження ризику [10, с. 8]

Водночас міграційні процеси мають і конфліктогенний потенціал. На фоні конкуренції за робочі місця при неможливості (чи небажання) мігрантів сприймати культуру та традиції приймаючої країни може розвинути аксіологічна (ціннісна) криза. Враховуючи щорічне збільшення потоків мігрантів (переважно нелегальних) до країн Заходу, можна спрогнозувати подальші сплески насильства: окремі радикально налаштовані елементи вже не бажають миритися з існуючим станом речей і використовують у боротьбі за культурну і ціннісну цілісність західної цивілізації всі наявні засоби, включаючи силу [11, с. 37]. Це також призводить до того, що провідну роль у політичній системі починають відігравати партії, які виступають проти толерантності як політичної цінності: «Національне об'єднання» (Франція), «Голос» (Іспанія), «Альтернатива для Німеччини» (ФРН), «Ліга Півночі» (Італія). Вони успішно беруть участь у виборах різних рівнів та впливають на економічну політику.

Міграційний потік біженців до Європи з країн Північної Африки та скасування Німеччиною Дублінського регламенту, що вимагав від біженців звертатися за допомогою до країн, в яких вони перетнули кордон ЄС, призвів до порушення питання про перерозподіл біженців між країнами. Значна кількість людей без освіти, бажання працювати, але з наміром отримувати фінансове та житлове забезпечення створила загострення соціального становища та загрозу терористичних атак [12, с. 33]. Теракти в Парижі, Брюсселі, Ніцці, Берліні, Манчестері підтверджують цю думку.

Глобальна проблема бідності, з якою пов'язані неписьменність, хвороби та злочинність, також є актуальною для найбільших за населенням країн світу. У 105 країнах 1,3 млрд людей живуть в умовах гострої багатовимірної бідності (multidimensional poverty). Ці люди позбавлені щонайменше третини необхідних благ у сферах здоров'я, освіти та життєвих стандартів. Так, у них немає

нормального житла чи санітарних умов, харчування чи початкової освіти. 1,1 млрд бідних (переважна їх більшість) проживають у країнах Африки на південь від Сахари та в Південній Азії [13, с. 11]. Але ця проблема стосується й країн Латинської Америки: 16% жителів Гондурасу та 7% жителів Болівії жили в 2016 р. менш ніж на 1,9 долара США на день [14, с. 96]. Серед країн, дані про які є недостатньо повними, але є всі підстави вважати їх надзвичайно бідними, можна назвати КНДР з централізовано керованою економікою і жорсткими обмеженнями економічної активності, Сирію, в якій не завершилася громадянська війна, та Гаїті – країну, постраждалу від руйнівного землетрусу в 2010 р.

З економічним зростанням тісно пов'язаний і комплекс екологічних проблем. Стала очевидною обмеженість природних ресурсів, не тільки нафти, вугілля й металів, але й таких, здавалося, невичерпних, як прісна вода і чисте повітря. Під активним впливом людини екологічна система Землі поступово втрачає здатність до саморегуляції і відтворення: не встигають відновлюватися природні ресурси, які досі вважаються відновлюваними. На очевидну загрозу перетворюється можлива зміна клімату під впливом «парникового ефекту», тобто зростання концентрації в атмосфері викидів спалювання палива як промисловими підприємствами, так і великими мегаполісами як споживачами енергії [15, с. 28]. Складність вирішення екологічної проблеми полягає в тому, що загальна потреба в чистому довкіллі часто вступає в протиріччя з інтересами виробництва та бізнесу, з необхідністю економічного зростання. Так, США підписали Кіотський протокол, але не ратифікували його. А Канада в 2012 р. офіційно з нього вийшла.

90% населення Землі живе в містах, де якість повітря не відповідає стандартам ВООЗ. Очікується, що до 2050 р. 4,8 млрд людей житимуть у країнах з гіршою якістю повітря, аніж у 2010 р. [16, с. 12]. Природні катастрофи, які трапляють-

ся через дії або бездіяльність людини, деструктивно впливають на економіку. Так, лісові пожежі в Росії у 2019 р. завдали економіці країни збитків на 15 млрд рублів [17]. Через умисні підпали з боку фермерів часто трапляються пожежі в Амазонії (Бразилія). Коли влітку 2019 р. пожежі в Бразилії набули загрозливих масштабів, країни G-7 запропонували 20 млрд дол. допомоги, але президент Ж. Болсонару відмовився. Експерти зазначають, що бразильці порушують власний Лісовий кодекс, який зобов'язує землевласників зберігати 80% своєї землі у природному стані і лише 20% використовувати для сільського господарства та інших видів економічної діяльності [18]. Втім прагнення до надприбутків дуже шкодить екологічній ситуації. Це можна спостерігати й на прикладі збільшення площі Сахари, і на прикладі зникнення Аральського моря.

Нарешті, глобальною проблемою є хвороби, які часто набувають форм епідемій та навіть пандемій. У XXI ст. світова економіка зіштовхнулася з низкою таких загроз. Так, епідемія атипової пневмонії SARS у 2002–2003 рр. спричинила значний макроекономічний ефект, який оцінювали від 30 до 100 млрд дол. США. ВВП Китаю зменшився на 1%, а обсяг вантажоперевезень між Дунгуанем та Гонконгом зменшився на третину [19]. Надзвичайно тяжкими для деяких країн Африки були наслідки епідемії лихоманки Ебола у 2014 р. Гвінея, Ліберія та Сьєрра-Леоне втратили 2,2 млрд дол. США. Хвороба призвела до зниження обсягу інвестицій та відчутних втрат для приватного сектора, зниження виробництва сільськогосподарської продукції, що призвело до загрози продовольчій безпеці та падіння транскордонної торгівлі через обмеження пересування [20].

У 2020 р. на світову економіку вплинула пандемія COVID-19, що розпочалася в Китаї та охопила практично всі населені території світу. Станом на початок квітня 2020 р., найбільше постраждали США, Італія та Іспанія. Оскільки ситуація роз-

вивається занадто швидко й непередбачувано, роботи висновки про економічні наслідки зарано, хоча очевидно, що вони перевищать збитки від SARS та інших захворювань останніх десятиліть. Багато підприємств зупинилися, відтак вже 23 березня 2020 р. виконавча директорка МВФ К. Георгієва заявила, що світова економіка перебуває в рецесії, але повернення до зростання очікується в 2021 р. [21].

Важливим наслідком пандемії COVID-19 стало переосмислення ідеї глобалізації та глобальної економіки. Майже всі країни Європи закрили свої кордони, звели тим самим практично до нуля переміщення громадян та істотно обмежили переміщення товарів та послуг. Рівень контролю на кордонах був набагато жорсткішим, ніж у часи міграційної кризи 2015 р. Відповідно, єдиний європейський простір на деякий час розпався на майже ізольовані частини у вигляді окремих держав. Майже кожна країна серйозно обмежила права і свободи своїх громадян (передусім право на пересування). Наразі зарано підбивати підсумки, але вже зрозуміло, що самоізоляція мільярдів людей по всьому світу призвела до збитків у туризмі, кіноіндустрії, сфері розваг, ресторанній справі, але стимулювала розвиток онлайн-послуг, зокрема дистанційної освіти, послуг доставки товарів, а також ігрової індустрії.

Окрім епідемій, важливо звернути увагу на спалахи хвороб у тварин (епізотії). Хвороба Крейтцфельда – Якоба, ящур, африканська чума свиней та інші хвороби скорочують поголів'я худоби, негативно впливаючи на сільське господарство. Так, у країнах, де трапляються епізоотії, зростають ціни на м'ясо, а також скорочується кількість робочих місць в агропромисловому комплексі. Ці проблеми в перспективі можуть загрожувати дефіцитом м'ясних продуктів у багатьох країнах, адже зростаючому населенню Землі необхідно все більше їжі. Ці проблеми також можна розглянути в подальшому.

В умовах уповільнення чи навіть негативних темпів зростання міжна-

родної торгівлі та мобільності капіталу як наслідку кризових процесів деякі експерти говорять про нову еру деглобалізації. Відзначається, що в рамках цього процесу країни прагнуть до локалізації свого розвитку, що закономірно призводить до меншого взаємозв'язку і взаємозалежності економік світу [22, с. 27].

Висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок.

Сучасний глобальний світ передбачає дедалі тіснішу інтеграцію й уніфікацію всіх сфер життя, у тому числі й економічної. Одночасно глобалізуються і проблеми: демографічні, соціальні, політичні, екологічні тощо. Так, нерівномірне зростання населення Землі призводить до перенаселення окремих країн та міст і міграційних потоків до інших, більш розвинутих країн. Ми переконалися, що міграція впливає на ринок праці, а також на політичні орієнтації громадян.

Інша важлива проблема – екологічна. Надмірна експлуатація природних ресурсів та безвідповідальність великого бізнесу та керівників країн призводить до погіршення екологічної ситуації. Останнє, у свою чергу, часто набуває форми екологічних лих на кшталт лісових пожеж, які призводять до економічних збитків. Відповідно, дбайливе ставлення до природи допомагає не лише зберігати здоров'я громадян, а й заощаджувати кошти.

Актуальною проблемою для сучасної цивілізації є загроза пандемій. Досвід боротьби з хворобами на кшталт SARS, лихоманки Ебола та COVID-19 доводить, що тісні економічні зв'язки між країнами роблять їх досить вразливими до такого роду ситуацій. Події 2020 р. продемонстрували значні збитки від зупинки виробництва та закриття кордонів. Подальші наукові дослідження варто присвятити глобальним проблемам політики та економіки, наприклад, проблемам насильства, обмеження прав людини та посилення контролю за економічною діяльністю населення за умов надзвичайних ситуацій.

Список використаної літератури

1. The World Factbook [Електронний ресурс] / CIA. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/xx.html> (дата звернення 15 березня 2020 р.).
2. World Population Prospects 2019. Data Booklet [Електронний ресурс] / United Nations. – Режим доступу: https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_DataBooklet.pdf (дата звернення 12 березня 2020 р.).
3. Задоя А.А. Численность населения как фактор экономической динамики / А.А. Задоя, А.Н. Палладин // *Європейський вектор економічного розвитку*. – 2011. – № 1 (10). – С. 50–58.
4. Somalia [Електронний ресурс] / The World Bank. – Режим доступу: <http://pubdocs.worldbank.org/en/752311492188170790/mpo-som.pdf> (дата звернення 11 березня 2020 р.).
5. Кошанов А. Урбанизация и социальные проблемы территориального развития / А. Кошанов // *Общество и экономика*. – 2019. – № 2. – С. 64–82.
6. Pravitsari A.E. Study on impact of urbanization and rapid urban expansion in Java and Jabodetabek megacity, Indonesia [Електронний ресурс] / A.E. Pravitsari. – Tokyo, 2015. – Режим доступу: <https://repository.kulib.kyoto-u.ac.jp/dspace/bitstream/2433/202752/2/dtik00140.pdf> (дата звернення 25 березня 2020 р.).
7. The World Cities in 2018. Data Booklet [Електронний ресурс] / The United Nations. – Режим доступу: https://www.un.org/en/events/citiesday/assets/pdf/the_worlds_cities_in_2018_data_booklet.pdf (дата звернення 25 березня 2020 р.).
8. Janusek-Krysińska N. Integracja muzułmanów i kryzys migracyjny jako wyzwania dla niemieckiej i europejskiej dyplomacji / N. Janusek-Krysińska, M. Majewski // *Pogranicze. Polish Borderlands Studies*. – Т. 4, № 1. – С. 93–121.
9. Nickell S. The impact of immigration on occupational wages: evidence from Britain / S. Nickell, J. Saleheen // *Staff Working Paper*. – No. 574. – December 2015 [Електронний ресурс] / Bank of England. – Режим доступу: <https://www.bankofengland.co.uk/-/media/boe/files/working-paper/2015/the-impact-of-immigration-on-occupational-wages-evidence-from-britain.pdf?la=en&hash=16F94BC8B55F06967E1F36249E90ECE9B597BA9C> (дата звернення 3 квітня 2020 р.).
10. Quak E.-J. The effects economic integration of migrants have on the economy of host countries [Електронний ресурс] / E.-J. Quak // *K4D Helpdesk Report*. Brighton, UK: Institute of Development Studies. – Режим доступу: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5d41b51e40f0b60a85e75468/571_Economic_Impacts_International_Migration_Host_Countries.pdf (дата звернення 4 квітня 2020 р.).
11. Ключник Р.М. Аксіологічна криза у комплексі факторів розвитку політичної системи / Р. М. Ключник // *Грані*. – 2016. – № 1. – С. 35–40.
12. Задоя А. О. Сучасні тенденції дезінтеграційних процесів у ЄС / А. О. Задоя, А. П. Боцула // *Нобелівський вісник*. – 2017. – № 1. – С. 30–37.
13. Global Multidimensional Poverty Index 2018: The Most Detailed Picture To Date of the World's Poorest People [Електронний ресурс] / Oxford Poverty and Human Development Initiative (2018), University of Oxford, UK. – Режим доступу: https://ophi.org.uk/wp-content/uploads/G-MPI_2018_2ed_web.pdf (дата звернення 5 квітня 2020 р.).
14. Смоленцева Е.В. Бедность как мировая проблема: оценка современного состояния / Е.В. Смоленцева // *Московский экономический журнал*. – 2019. – № 6. – С. 87–102.
15. Харун О.А. Економічна глобалізація як інструмент вирішення глобальних проблем людства / О.А. Харун, М.В. Кошівська // *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. – 2017. – Вип. 6 (11). – С. 25–29.

16. Andrée B.P.J. Revisiting the relation between economic growth and the environment; a global assessment of deforestation, pollution and carbon emission / B.P.J. Andrée, A. Chamorro, Ph. Spencer, E. Koomen, H. Dogo // *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. – 2019. – Vol. 114. – P. 1–16.

17. Ущерб от лесных пожаров в России в 2019 году составил 14,4 млрд рублей [Электронный ресурс] / РИА «Новости». – 2019. – Режим доступа: <https://ria.ru/20191217/1562490197.html> (дата звернення 13 березня 2020 р.).

18. De Bolle M. The Amazon Is a Carbon Bomb: How Can Brazil and the World Work Together to Avoid Setting It Off? [Электронный ресурс] / M. de Bolle // Peterson Institute for International Economics. Policy Brief 19–15. – Режим доступа: <https://www.piie.com/sites/default/files/documents/pb19-15.pdf> (дата звернення 13 березня 2020 р.).

19. Qiu W. The Impacts on Health, Society, and Economy of SARS and H7N9 Outbreaks in China: A Case Comparison Study [Электронный ресурс] / W. Qiu, Ch. Cordia, Ayan M., W. Jing // *Journal of Environmental and Public Health*. – 2018. – Режим доступа: <https://doi.org/10.1155/2018/2710185> (дата звернення 4 квітня 2020 р.).

20. Cost of the Ebola Epidemic [Электронный ресурс] / Centers for Disease Control and Prevention. – 2016 – Available at: <https://www.cdc.gov/vhf/ebola/pdf/cost-ebola-multipage-infographic.pdf> (дата звернення 6 квітня 2020 р.).

21. Press release No. 20/98 (2020) [Электронный ресурс] / International Monetary Fund. – 2020. – Режим доступа: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/03/23/pr2098-imf-managing-director-statement-following-a-g20-ministerial-call-on-the-coronavirus-emergency> (дата звернення 5 квітня 2020 р.).

22. Трифонов Д.С. Глобализация: сущность и современные тенденции развития / Д.С. Трифонов // *Вестник Московского университета. Серия 6. «Экономика»*. – 2016. – № 5. – С. 26–38.

References

1. The World Factbook (2019). CIA. Available at: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/xx.html> (Accessed 15 March 2020).

2. World Population Prospects 2019 (2019). Data Booklet. United Nations. Available at: https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_DataBooklet.pdf (Accessed 12 March 2020).

3. Zadoia, A.A., Palladin, A.N. (2011). *Chislennost naseleniia kak faktor ekonomicheskoi dinamiki* [Population size as a factor of economic dynamics] / *Yevropejs'kyj vektor ekonomichnoho rozvytku* [European vector of economic development]. No. 1 (10), pp. 50-58 (in Russian).

4. Somalia (2019). *The World Bank*. Available at: <http://pubdocs.worldbank.org/en/752311492188170790/mpo-som.pdf> (Accessed 11 March 2020).

5. Koshanov, A. (2019). *Urbanizatsiia i sotcialnye problemy territorialnogo razvitiia* [Urbanization and social problems of spatial development]. *Obshchestvo i ekonomika* [Society and Economics]. No. 2, pp. 64-82 (in Russian).

6. Pravitsari, A.E. (2015). Study on impact of urbanization and rapid urban expansion in Java and Jabodetabek megacity, Indonesia. Tokyo. Available at: <https://repository.kulib.kyoto-u.ac.jp/dspace/bitstream/2433/202752/2/dtikk00140.pdf> (Accessed 25 March 2020).

7. The World Cities in 2018 (2018). Data Booklet. The United Nations. – Available at: https://www.un.org/en/events/citiesday/assets/pdf/the_worlds_cities_in_2018_data_booklet.pdf (Accessed 25 March 2020).

8. Janusek-Krysińska, N., Majewski, M. (2016). *Integracja muzułmanów i kryzys migracyjny jako wyzwania dla niemieckiej i europejskiej dyplomacji* [Integration of Muslims and migration crisis as a challenge for German and European Diplomacy]. *Pogranicze. Polish Borderlands Studies* [Borderland. Polish Borderlands Studies], Vol. 4, no. 1, pp. 93-121 (in Polish).

9. Nickell, S., Saleheen, J. (2015). The impact of immigration on occupational wages: evidence from Britain. Working Paper 574. Bank of England. – Available at: <https://www.bankofengland.co.uk/-/media/boe/files/working-paper/2015/the-impact-of-immigration-on-occupational-wages-evidence-from-britain.pdf?la=en&hash=16F94BC8B55F06967E1F36249E90ECE9B597BA9C> (Accessed 3 April 2020).
10. Quak, E. (2019). The effects economic integration of migrants have on the economy of host countries. K4D Helpdesk Report. Brighton, UK: Institute of Development Studies. – Available at: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5d41b51e40f0b60a85e75468/571_Economic_Impacts_International_Migration_Host_Countries.pdf (Accessed 4 April 2020).
11. Kliuchnyk, R.M. (2016). *Aksiolohichna kryza u kompleksi faktoriv rozvytku politychnoi systemy* [Axiological crisis in the complex of factors of political system development]. *Hrani* [Facets]. No. 1, pp. 35-40 (in Ukrainian).
12. Zadoia, A.O., Botsula, A.P. (2017). *Suchasni tendentsii dezintehratsiinykh protsesiv u YeS* [Modern tendencies of disintegration processes in the EU]. *Nobelivskiyi visnyk*. [Nobel Herald]. No 1, pp. 30-37 (in Ukrainian).
13. Oxford Poverty and Human Development Initiative (2018). Global Multidimensional Poverty Index 2018: The Most Detailed Picture To Date of the World's Poorest People, University of Oxford, UK. Available at: https://ophi.org.uk/wp-content/uploads/G-MPI_2018_2ed_web.pdf (Accessed 5 April 2020).
14. Smolentseva, E.V. (2019). *Bednost kak mirovaia problema: otcenka sovremennogo sostoianniia* [Poverty as a global problem: evaluation of modern situation]. *Moskovskii ekonomicheskii zhurnal* [Moscow journal on Economics]. No. 6, pp. 87-102 (in Russian).
15. Kharun, O.A. (2017). *Ekonomichna hlobalizatsiia iak instrument vyrishennia hlobal'nykh problem liudstva* [Economic globalization as an instrument of resolving of global problems of humanity]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia* [Eastern Europe: Economics, Business and Management]. Issue 6 (11), pp. 25-29 (in Ukrainian).
16. Andrée, B.P.J., Chamorro, A., Spencer, Ph., Koomen, E., Dogo, H. (2019). Revisiting the relation between economic growth and the environment; a global assessment of deforestation, pollution and carbon emission. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. Vol. 114, pp. 1-16.
17. *Ushcherb ot lesnykh pozharov v Rossii v 2019 godu sostavil 14,4 mlrd rublei* (2019) [Forest fires in Russia lead to 14.4 billion rubles loss]. *RIA Novosti* [Russian information agency Novosti]. Available at: <https://ria.ru/20191217/1562490197.html> (in Russian) (Accessed 13 March 2020).
18. De Bolle, M. (2020). The Amazon Is a Carbon Bomb: How Can Brazil and the World Work Together to Avoid Setting It Off? *Peterson Institute for International Economics*. Policy Brief 19-15. Available at: <https://www.piie.com/sites/default/files/documents/pb19-15.pdf> (Accessed 13 March 2020).
19. Qiu, W., Cordia, Ch., Ayan, M., Jing, W. (2018). The Impacts on Health, Society, and Economy of SARS and H7N9 Outbreaks in China: A Case Comparison Study. *Journal of Environmental and Public Health*. Available at: <https://doi.org/10.1155/2018/2710185> (Accessed 4 April 2020).
20. Cost of the Ebola Epidemic (2016). *Centers for Disease Control and Prevention*. Available at: <https://www.cdc.gov/vhf/ebola/pdf/cost-ebola-multipage-infographic.pdf> (Accessed 6 April 2020).
21. Press release No. 20/98 (2020). *International Monetary Fund*. Available at: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/03/23/pr2098-imf-managing-director-statement-following-a-g20-ministerial-call-on-the-coronavirus-emergency> (Accessed 5 April 2020).
22. Trifonov, D.S. (2016). *Globalizatsiia: sushchnost i sovremennye tendentsii razvitiia* [Globalization: essence and modern development trends] *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriia 6. Ekonomika* [Moscow University Herald. Series 6. Economics]. No. 5, pp. 26-38 (in Russian).

MODERN GLOBAL PROBLEMS: AN ECONOMIC DIMENSION

Ruslan M. Kliuchnyk, Alfred Nobel University, Dnipro (Ukraine). E-mail: nobelpolis@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-1

Key words: world economy, global problems, poverty, urbanization, migration, ecological security, COVID-19.

The article provides the analysis of the core modern global problems that influence the world economy. The problems of overpopulation, poverty, migration, environment pollution, misuse of natural resources and pandemics are analyzed. It is shown that chaotic urbanization is dangerous for economic stability, moreover, it creates backgrounds for major loss in case of catastrophes. Chaotic urbanization in Jakarta has led to poverty and other social and economic problems. Overpopulated cities are vulnerable when it comes to natural disasters, e.g. earthquakes.

The problems of multidimensional poverty in different countries of the world have been considered. A special attention is paid to the correlation between the GDP growth and the growth of population size. It is proved that migration can lead to both positive and negative consequences. Refugees can help to overcome problems of imperfect contract enforcement: not all aspects of business interactions can be regulated by a contract, in which case tight communities such as refugees' networks provide an informal way to monitor business interactions and reduce risks.

The influence of migration on labour market and political processes is considered. Examples of anti-system parties as an expression of the economic interests of a part of indigenous population of European countries are shown. Such parties are: "Rassemblement national" (France), "Vox" (Spain), "Alternative für Deutschland" (Germany), "Lega Nord" (Italy). Some of these parties are populist and they success in electoral campaigns. These parties are usually called Eurosceptics. Terrorist attacks in European cities are used by the Eurosceptics to prove the danger of foreign migrants.

Statistical data concerning economic development of Ethiopia, Indonesia, Haiti, Honduras, Bolivia, China, Somalia and other countries are given. It is proved that the population of Somalia is growing so fast that the growth of the GDP cannot lead to the improvement of life in general. Points of view by scientists from the USA, the UK, Poland, Russia and Ukraine on the considered problem are analyzed.

Destructive influence of natural disasters and pandemics for economic system's development is underlined. A special attention is paid to epizootics and their consequences. Examples of 2019 forest fires in Russia (Siberis) and Brazil are given. The fires in Brazil are a classic case of what sociologists call the "tragedy of the commons," what happens when shared resources are exploited by users pursuing their own livelihoods at the expense of the common good. The influence of SARS, Ebola and COVID-19 on economic growth is demonstrated. An attempt to forecast which fields are to suffer from COVID-19 the most was made. It is mentioned that entertainment, event business and retail have faced a considerable decrease of income. But it is also worth mentioning that online business and delivery activity have increased their benefits.

Одержано 29.01.2020.

УДК 339.9:316(477)

DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-2

А.В. МОСТЕПАНЮК,
кандидат економічних наук, докторант
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СТАН ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Досліджено сучасний стан державної соціальної політики України, проаналізовано основні нормативно-правові акти, що визначають ключові права та свободи громадян у контексті їх соціального захисту та забезпечення, умов організації надання соціального захисту та соціальних послуг, особливості надання адресної допомоги щодо відшкодування житлових витрат населення, коло осіб та життєві ситуації, коли населення має гарантоване право отримати державну допомогу.

Визначено основні перешкоди на шляху ефективного функціонування соціальної системи України, що призводять до низького рівня соціального захисту суспільства, розриву між законодавчо закріпленими соціальними правами населення та реальними умовами їх життєдіяльності, а також втрати довіри громадян до держави.

Розглянуто нову форму державної соціальної політики, що поєднує принципи державних інвестицій у людський капітал через гарантування однакового доступу до закладів освіти та медичних установ, а також забезпечення неперервного навчання протягом усього життя з метою максимізації людського капіталу та активного залучення представників приватного сектора та недержавних організацій до надання певних соціальних функцій держави, таких як: соціальний захист прав людини, навчання щодо основних прав та гарантій громадян, запобігання проявам дискримінації, надання приватного пенсійного та медичного страхування, залучення громадян до вирішення соціально важливих проблем.

Запропоновано напрями модернізації соціальної політики України у контексті її євроінтеграційного напрямку розвитку з метою уніфікації основних принципів соціального захисту та забезпечення, до яких належать: сприяння зайнятості населення похилого віку шляхом забезпечення його неперервного навчання, захист цифрових даних, забезпечення інклюзивності у навчанні, на робочому місці та у суспільному житті, гарантування гендерної рівності на робочому місці та в соціальному житті; підтримка працевлаштування молоді та її навчання з урахуванням нових вимог та форм організації економіки, сприяння запобіганню та мінімізації негативних наслідків надмірної заборгованості домогосподарств.

Ключові слова: соціальна політика, соціальний захист, соціальне страхування, людський капітал, громадські організації, корпоративна соціальна відповідальність, інклюзивність.

Исследовано современное состояние государственной социальной политики Украины, проанализированы основные нормативно-правовые акты, определяющие ключевые права и свободы граждан в контексте их социальной защиты и обеспечения, условия организации предоставления социальной защиты и социальных услуг, особенности предоставления адресной помощи по возмещению жилищных расходов населения, круг лиц и жизненные ситуации, когда население имеет гарантированное право получить государственную помощь.

Определены основные препятствия на пути эффективного функционирования социальной системы Украины, приводящие к низкому уровню социальной защиты общества, разрыву между законодательно закрепленными социальными правами населения и реальными условиями их жизнедеятельности, а также потере доверия граждан к государству.

Предложены направления модернизации социальной политики Украины в контексте ее евроинтеграционной направленности развития с целью унификации основных принципов социальной защиты и обеспечения, к которым относятся: содействие занятости пожилого населения путем обеспечения его непрерывного обучения, защита цифровых данных, обеспечение инклюзивности в обучении, на рабочем месте и в общественной жизни, обеспечение гендерного равенства на рабочем месте и в социальной жизни; поддержка трудоустройства молодежи и ее обучение с учетом новых требований и форм организации экономики, содействие предупреждению и минимизации негативных последствий чрезмерной задолженности домохозяйств.

Ключевые слова: социальная политика, социальная защита, социальное страхование, человеческий капитал, общественные организации, корпоративная социальная ответственность, инклюзивность.

Постановка проблеми. Відповідно до результатів опитування щодо соціальної захищеності населення, проведеного О.Ф. Новіковою та О.Г. Сидорчук у 2017 р., 98,1% опитаних громадян України визначили, що в Україні спостерігається соціально небезпечний стан, разом з тим 54,3% респондентів висловились, що деградація соціальних цінностей, суспільна недовіра та відчуження є причинами формування соціальної небезпеки суспільства, 46,7% назвали причиною незахищеність соціальних прав та гарантій, 44,8% – неефективність соціальної політики [1]. У цьому контексті необхідним є вивчення сучасного стану державної соціальної політики, визначення напрямів її подальшого удосконалення та уніфікації у процесі інтеграції України до Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню сутності, основних принципів функціонування державної соціальної політики, перешкод та можливих шляхів удосконалення системи соціального захисту та страхування присвячено праці багатьох вчених, серед яких: В.Д. Базилевич, Н.І. Гражевська, В.В. Вірченко [17], З.І. Галушка [18], А.М. Колот [14], О.А. Герасименко [20], Е.М. Лібанова [16], В.Г. Никифоренко [13], О.Ф. Новікова [15], О.Г. Сидорчук, О.В. Панькова [1] та ін. Проте незважаючи на значні напрацювання, система соціального захисту та забезпечення в Україні перебуває у про-

цесі постійної трансформації відповідно до внутрішніх та зовнішніх соціально-економічних змін, тому потребує вивчення у контексті сьогодення та євроінтеграційного напрямку розвитку.

Метою статті є дослідження сучасного стану державної соціальної політики України, нормативно-правової бази її регулювання, основних напрямів спрямування соціального захисту та забезпечення населення, пріоритетних напрямів її реформування у контексті євроінтеграційної стратегії розвитку держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування соціальної політики України почалося після набуття незалежності. Відтак у процесі становлення державності та трансформації основних принципів функціонування економічної системи було сформовано низку основних нормативно-правових актів, що визначають напрями та пріоритети соціальної політики, суб'єктів надання та об'єкти отримання державного соціального захисту та забезпечення, умови надання соціальних послуг, фінансової допомоги, пільг та субсидій тощо, серед яких:

– Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, відповідно до статті 1, Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою; відповідно до статті 46, громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати

працевдатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [2];

– Закон України (ЗУ) від 28.02.1991 № 796-ХІІ «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», де визначено основні права та обов'язки громадян, що постраждали внаслідок чорнобильської катастрофи та принципи їх державної економічної та соціальної підтримки [3];

ЗУ від 05.11.1991 № 1788-ХІІ «Про пенсійне забезпечення», відповідно до статті 1, громадяни України мають право на державне пенсійне забезпечення за віком, внаслідок інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та в інших випадках, передбачених цим Законом [4];

– ЗУ від 22.10.1993 № 3551-ХІІ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», що визначає основні положення щодо забезпечення соціального захисту ветеранів, а саме: створення належних умов для підтримання здоров'я; організації соціального та інших видів обслуговування; виконання цільових програм соціального і правового захисту ветеранів війни; надання пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі трудової діяльності відповідно до професійної підготовки і з урахуванням стану здоров'я [5];

– Постанова Кабінету Міністрів України від 21.10. 1995 р. № 848 «Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива», відповідно до якої, кошти, передбачені у державному бюджеті Міністерства соціальної політики України, використовуються для виплати житлових субсидій, що надаються адресно домогосподарствам, у яких витрати на оплату житлово-комунальних послуг перевищують встановлений відсоток від їх середньомісячного доходу [6];

– ЗУ від 14.01.1998 № 16/98-ВР «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне

страхування», що передбачає надання соціального захисту у формі матеріального забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працевдатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості тощо за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом. Таким чином, фонд соціального страхування формується з відрахувань працевлаштованого або самозайнятого населення та використовується виключно для надання їм соціального захисту [7];

– ЗУ від 01.06.2000 № 1768-ІІІ «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», відповідно до якого, малозабезпечені сім'ї, які з поважних або незалежних від них причин мають середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї, отримують грошову допомогу, обсяг якої залежить від доходу окремої сім'ї [8];

– ЗУ від 05.09.2017 № 2145-VIII «Про освіту», стаття 3 передбачає, що всі громадяни мають право здобувати освіту впродовж усього життя, право на доступність освіти, право на безоплатну освіту у випадках і порядку, визначених чинним законодавством, крім того, держава забезпечує безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти відповідно до стандартів освіти [9];

– ЗУ від 19.11.1992 № 2801-ХІІ «Основи законодавства України про охорону здоров'я», відповідно до статті 8, кожен громадянин має право на безоплатне отримання у державних та комунальних закладах охорони здоров'я медичної допомоги [10];

– ЗУ від 17.01.2019 № 2671-VIII «Про соціальні послуги», де визначено основні напрями спрямування соціальних послуг, а саме: соціальну профілактику – запобігання виникненню складних життєвих обставин та/або потраплянню особи/

сім'ї в такі обставини; соціальну підтримку – сприяння подоланню особою/сім'єю складних життєвих обставин; соціальне обслуговування – мінімізацію для особи/сім'ї негативних наслідків складних життєвих обставин, підтримку їх життєдіяльності, соціального статусу та включення у громаду (стаття 16) [11] та інші нормативні акти.

У цьому контексті слід зазначити, що у зв'язку з воєнними подіями, що почалися на Сході України у 2014 р., було започатковано адресну допомогу вимушеним переселенцям. Відповідно до ЗУ від 20.10.2014 № 1706-VII «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», усі переселенці проходять процес реєстрації, мають права та свободи, які передбачені для всіх громадян, мають право на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту [12].

Отже, система соціального захисту населення України має два основні напрями: 1) обов'язкове державне соціальне страхування зайнятого населення, що формується через сплату внесків громадян та має чотири варіанти настання страхового випадку: нещасні випадки на виробництві та професійні захворювання, тимчасова непрацездатність, втрата роботи та вихід на пенсію; 2) надання соціальної підтримки найбільш вразливим та найменш забезпеченим верствам населення, до яких належать: сім'ї з дітьми, інваліди, малозабезпечені сім'ї, особи, які не мають права на пенсію, ветерани війни та постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, вимушені переселенці та інші, у формі надання фінансової допомоги, пільг, субсидій та однакового надання соціальних послуг усього населенню, що фінансуються з державного бюджету.

Разом з тим, на думку Т.І. Богданової та інших, до основних перешкод ефективному функціонуванню сучасної системи соціального захисту населення належать: розбіжність між потребами та можливостями фінансово-економічного, організаційного та управлінського плану;

протиріччя між декларованими цілями/завданнями соціальної політики та реальними заходами щодо їх здійснення; суперечності між органами соціальної політики держави і регіонів; невідповідність між необхідними інноваційними інформаційними технологіями в управлінні соціальною сферою та сучасними принципами управління [13].

Також слід зазначити, що попри загальнодержавний характер соціальної політики України, громадяни відчують себе у «паралельних світах». Ця ситуація спричинена розривом між задекларованими нормативно-правовими стандартами, що визначають права та свободи громадян, та реальними умовами життєдіяльності людей, рівнем відтворення трудового потенціалу та сформованим рівнем якості життя [14].

Крім того, незважаючи на реформування законодавчої бази щодо соціальної політики у відповідь на економічні, військові та соціальні виклики, О.Ф. Новикова обґрунтувала необхідність подальшого вдосконалення системи соціального захисту населення шляхом: підвищення системної грамотності громадян України з питань особистої безпеки; подолання різкої соціальної нерівності в суспільстві; збереження та розвитку людського потенціалу; створення умов для запобігання відтоку за межі країни людського та інтелектуального капіталу; зміцнення та розвитку соціальної взаємодії, співробітництва, взаємної довіри; децентралізації соціальної політики; розвитку громадянського суспільства та становлення демократизації суспільних відносин; формування стратегії соціально-економічного розвитку України [15].

Стабілізації соціальної політики у період трансформацій державної системи, яка відбувається протягом останніх десятиліть в Україні, та соціально-економічних криз, на думку Е.М. Лібанової, може бути досягнуто через підвищення авторитету державної влади та налагодження довірчих відносин між державою та населенням шляхом передавання частини державних соціальних функцій структу-

рам громадянського суспільства [16], що сприятиме розвитку інститутів громадянського суспільства та залученню громадян у вирішення суспільних проблем.

Також В.Д. Базилевич, Н.І. Гражевська та інші, З.І. Галушка зазначають, що передавання соціальних функцій держави щодо охорони прав та свобод громадян, надання медичного та соціального страхування, забезпечення навчання та тренування приватному сектору у формі корпоративної соціальної відповідальності здатне покращити ефективність використання державних фінансових ресурсів, а також сприяє накопиченню людського та соціального капіталу, що є передумовою довгострокового економічного зростання країни [17; 18].

Необхідно зазначити новий підхід до визначення сутності соціальної політики держави. На думку Е. Гіденса, сучасна соціальна політика має бути спрямована на соціальні інвестиції, акумулювання людського капіталу та запобігання опусканню рівня доходу населення нижче прожиткового мінімуму, сприяння підвищенню рівня доходу бідного населення шляхом забезпечення його перепідготовки, на противагу класичній соціальній політиці, що прагне надати соціального захисту найбільш вразливим верствам населення [19].

Разом з тим А.М. Колот та О.О. Герасименко у процесі формування нової моделі соціальної політики передбачають

поєднання основних засад держави щодо соціальних інвестицій та перерозподілу ролей держави, економіки та суспільства. Таким чином, пріоритетами розвитку нової моделі є: інтеграція соціальної та економічної політики; перехід від розподільчих до стимулюючих функцій; активізація інноваційного розвитку на основі накопичення людського капіталу [20].

Окрім визначення основних перешкод ефективному функціонуванню соціальної політики та можливих шляхів її удосконалення, слід дослідити сучасний стан державного соціального захисту. Як відомо, до функцій соціального забезпечення належить встановлення рівня мінімальної заробітної плати як соціальної гарантії, спрямованої на підвищення рівня доходу населення та покращання умов життя. Крім того, законодавчо встановлено прожитковий мінімум, що визначається як вартісна величина набору продуктів, непродуктових товарів та послуг, необхідних для задоволення основних потреб людини. На рис. 1 подано відношення мінімальної заробітної плати до рівня прожиткового мінімуму працездатної особи протягом 2000–2020 рр. У період з 2000 до 2009 рр. спостерігається значна невідповідність між двома показниками, протягом 2010–2016 рр. ці показники є однаковими, а починаючи з 2017 р. мінімальна заробітна плата значно перевищує прожитковий мінімум.

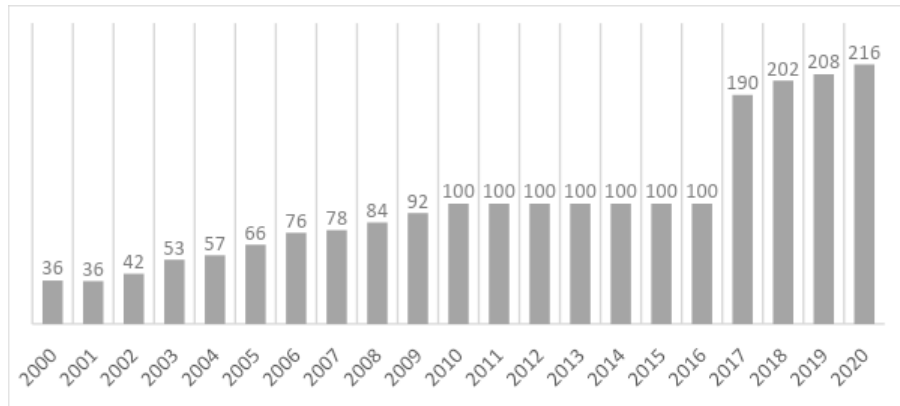

Рис. 1. Відношення рівня мінімальної заробітної плати до рівня прожиткового мінімуму, 2000–2020 рр., %.

Джерело: розроблена автором на підставі [21].

Крім того, до основних державних соціальних послуг, що спрямовані на акумулювання людського капіталу, належать витрати на освіту та охорону здоров'я. Відповідно до даних, наведених на рис. 2, витрати на освіту протягом 2014–2020 рр. у середньому становлять 5,15% державного бюджету (ДБ) та на охорону здоров'я – 2,45% ДБ. Разом з тим обсяг відповідних відрахувань у країнах Європейського Союзу у 2018 р. становить: середній рівень витрат на освіту – 4,5% валового внутрішнього продукту (ВВП) зі значною варіативністю серед країн, максимальний рівень близько 7% ВВП у Швеції та найнижчий близько 3% ВВП в Ірландії та Румунії [22]; середній рівень витрат на охорону здоров'я становить 9,9% ВВП, найвищий рівень у Франції – 11,5% ВВП та найнижчий – 5% ВВП у Румунії [23]. Водночас спостерігається позитивна динаміка державних видатків на захист та забезпечення (зростання на майже 18% порівняно з 2014 р.), видатків на пенсійне забезпечення (зростання на 4% порівняно з 2014 р.).

З урахуванням євроінтеграційного напрямку розвитку України та новітніх пріоритетів розвитку соціальної політики країн Європейського Союзу, поданих Європейською комісією у 2020 р.

[24], уніфікація основних принципів соціальної політики може бути здійснена шляхом:

- державного сприяння підвищенню рівня зайнятості населення похилого віку шляхом забезпечення їх неперервного навчання, особливо стосовно роботи з новими технічними засобами та мережею Інтернет;

- забезпечення захисту персональних, державних та комерційних цифрових даних у період інтеграції до глобального ринку та переходу до цифрового документообігу;

- всебічної підтримки інклюзивності у навчанні, на робочому місці та у суспільному житті як механізму подолання бідності, оскільки громадяни з обмеженими можливостями можуть перебувати у соціальному відчуженні;

- забезпечення гендерної рівності на робочому місці та в соціальному житті;

- сприяння працевлаштуванню молоді, її навчанню з урахуванням умов переходу до екологічних технологій виробництва та цифрової трансформації;

- надання допомоги та мінімізації негативних наслідків надмірної заборгованості домогосподарств.

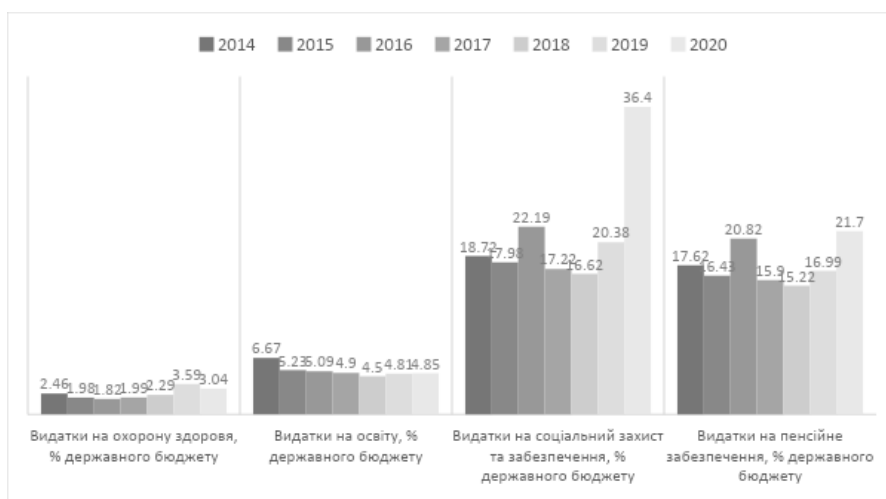

Рис. 2. Видатки державного бюджету соціального спрямування, 2014–2020 рр.

Джерело: розроблена автором на підставі [21].

Висновки. Отже, проведений аналіз дає змогу виокремити перешкоди ефективного функціонування державної соціальної системи, а саме: невідповідність між реальними потребами населення у соціальному захисті та законодавчо закріпленими принципами надання соціального захисту, конфлікт інтересів різних рівнів влади у період визначення цілей та напрямів реформування системи соціально захисту, розбіжність між законодавчо визначеними правами громадян на соціальний захист та реальними умовами їх життєдіяльності, використання застарілих методів організації функціонування державної соціальної сфери, відсутність нормативного забезпечення щодо переходу певних державних соціальних функцій до компетенції приватних та недержавних організацій, переважно формальна, слабка або відсутня залученість громадян та громадських організацій до прийняття рішень щодо реформування соціальної політики.

Можливим шляхом модернізації сучасної соціальної політики України є формування нової моделі, яка базується на інвестуванні у людський капітал, що буде запобігати потраплянню громадян у фінансово та соціально

складні життєві ситуації, на противагу класичному підходу, що спрямований на надання допомоги домогосподарствам, які опинилися у скрутних життєвих ситуаціях. Крім того, для покращання сприйняття держави громадянами та підвищення рівня довіри, необхідним є залучення громадських організацій до надання соціального захисту, що сприятиме більш повному представленню та урахуванню інтересів громадян, а також активна участь представників бізнесу у наданні базового соціального захисту громадянам.

Водночас основними напрямками удосконалення соціальної політики України у контексті її євроінтеграційної стратегії розвитку є: сприяння зайнятості населення похилого віку шляхом забезпечення його неперервного навчання, захист цифрових даних, забезпечення інклюзивності у навчанні, на робочому місці та у суспільному житті, гарантування гендерної рівності на робочому місці та у соціальному житті; підтримка працевлаштування молоді та її навчання з урахуванням нових вимог та форм організації економіки, сприяння запобіганню та мінімізації негативних наслідків надмірної заборгованості домогосподарств.

Список використаної літератури

1. Новікова О.Ф. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки: монографія / О.Ф. Новікова, О.Г. Сидорчук, О.В. Панькова [та ін.]. – Л.: ЛРІДУ НАДУ, 2018. – 184 с.
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Закон України (ЗУ) від 28.02.1991 № 796-ХІІ «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12>
4. Закон України від 05.11.1991 № 1788-ХІІ «Про пенсійне забезпечення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12>
5. Закон України від 22.10.1993 № 3551-ХІІ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>

6. Постанова Кабінету Міністрів України від 21.10. 1995 р. № 848 «Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-95-%D0%BF>

7. Закон України від 14.01.1998 № 16/98-ВР «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14>

8. Закон України від 01.06.2000 № 1768-III «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14>

9. Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

10. Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>

11. Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII «Про соціальні послуги» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>

12. Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>

13. Соціальна політика в Україні: реалії та перспективи оновлення: монографія / за ред. В.Г. Никифорова. – Одеса: Одеський національний економічний університет, 2015. – 363 с.

14. Колот А.М. Міфи соціальної політики, або З чого слід розпочати формування нової моделі / А.М. Колот, 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dt.ua/SOCIETY/mifi_sotsialnoyi_politiki,_abo_z_chogo_slid_rozpochati_formuvannya_novoyi_modeli.html

15. Новікова О.Ф. Інноваційні підходи до формування соціальної політики в умовах зростання зовнішніх та внутрішніх викликів / О.Ф. Новікова // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – 2014. – № 2. – С. 80–88.

16. Лібанова Е.М. Модернізація економіки України в контексті соціальних викликів [Електронний ресурс] / Е.М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАНУ, 2011. – № 1(15). – С. 24–37. – Режим доступу: <https://dse.org.ua/archive/15/2.pdf>

17. Bazylevych V.D. Accumulation of social capital as a positive externality of corporate social responsibility development in transition economies / V.D. Bazylevych, N.I. Grazhevska, A.V. Mostepaniuk, V.V. Virchenko // Scientific Bulletin of National Mining University. – 2019. – № 1. – P. 132–139. DOI: 10.29202/nvngu/2019-1/19

18. Галушка З.І. Соціальні інвестиції підприємств як інструмент соціальної відповідальності бізнесу / З.І. Галушка // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2012. – № 1 (45). – С. 193–198.

19. Giddens A. Turbulent and Mighty Continent: What Future for Europe? / A. Giddens. – Cambridge: Polity, 2014. – 242 с.

20. Колот А.М. Соціальна держава: генезис та перспективи розвитку [Електронний ресурс] / А.М. Колот, О.А. Герасименко // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – 2017. – № 1. – С. 8–36. – Режим доступу: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/21599/8-36.pdf?sequence=1>

21. Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://minfin.com.ua/ua/>

22. Government expenditure on education [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Government_expenditure_on_education

23. Healthcare expenditure statistics [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Healthcare_expenditure_statistics

24. Foden D. Have your say on reinforcing social Europe, 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eurofound.europa.eu/publications/article/2020/have-your-say-on-reinforcing-social-europe>

References

1. Novikova, O.F., Sydoruk, O.H., Pan'kova, O.V. (2018). *Stan ta perspektyvy sotsial'noyi bezpeky v Ukraini: ekspertni otsinky* [Social security status and prospects in Ukraine: expert assessments]. Lviv, LRIDU, 184 p. (In Ukrainian).

2. *Konstytutsiya Ukrainy* [Constitution of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (accessed 26 March 2020) (in Ukrainian).

3. *Zakon Ukrainy "Pro status i sotsial'nyy zakhyst hromadyan, yaki postrazhdaly vnaslidok Chornobyl's'koyi katastrofy"* [Law of Ukraine "On the status and social protection of citizens affected by the Chornobyl disaster"] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12> (accessed 26 March 2020) (in Ukrainian).

4. *Zakon Ukrainy "Pro pensiyne zabezpechennya"* [Law of Ukraine "On pension provision"] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12> (accessed 26 March 2020) (in Ukrainian).

5. *Zakon Ukrainy "Pro status veteraniv viyny, harantiyi yikh sotsial'noho zakhystu"* [Law of Ukraine «On the status of war veterans, guarantees of their social protection»] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12> (accessed 26 March 2020) (in Ukrainian).

6. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro sproshchennya poryadku nadannya naseleennyu subsydiy dlya vidshkoduvannya vytrat na oplatu zhytlovo-komunal'nykh posluh, prydbannya skraplenoho hazu, tverdoho ta rikoho pichnoho pobutovoho palyva"* [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On simplification of the procedure for providing subsidies to the population for reimbursement of expenses for housing and communal services, purchase of liquefied gas, solid and liquid domestic fuel"]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-95-%D0%BF> (accessed 26 March 2020) (in Ukrainian).

7. *Zakon Ukrainy "Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro zahal'noobov'yazkove derzhavne sotsial'ne strakhuvannya"* [Law of Ukraine "Fundamentals of the Legislation of Ukraine on Compulsory State Social Insurance"] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14> (accessed 26 March 2020) (in Ukrainian).

8. *Zakon Ukrainy "Pro derzhavnu sotsial'nu dopomohu malozabezpechenym sim'yam"* [Law of Ukraine "On State Social Assistance to Low-Income Families"]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14> (accessed 26 March 2020) (in Ukrainian).

9. *Zakon Ukrainy "Pro osvitu"* [Law of Ukraine "On Education"] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (accessed 26 March 2020) (in Ukrainian).

10. *Zakon Ukrainy "Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorov'ya"* [Law of Ukraine "Fundamentals of the legislation of Ukraine on health care"] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (accessed 26 March 2020) (in Ukrainian).

11. *Zakon Ukrainy "Pro sotsial'ni posluhy"* [Law of Ukraine "On Social Services"] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19> (accessed 26 March 2020) (in Ukrainian).

12. *Zakon Ukrainy "Pro zabezpechennya prav i svobod vnutrishn'o peremishchenykh osib"* [Law of Ukraine "On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons"] Available at: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (accessed 26 March 2020) (in Ukrainian).

13. Nykyforenko, V.H. (2015). *Sotsial'na polityka v Ukraini: realiyi ta perspektyvy onovlennya* [Social policy in Ukraine: realities and prospects for renewal]. Odesa, 363 p. (In Ukrainian).

14. Kolot, A.M. (2010). *Mify sotsial'noyi polityky, abo Z choho slid rozpochaty formuvannya novoyi modeli* [Myths of social policy, or What should begin the formation of a new model]. Available at: https://dt.ua/SOCIETY/mifi_sotsialnoyi_politiki,_abo_z_choho_slid_rozpochati_formuvannya_novoyi_modeli.html (accessed 26 March 2020) (in Ukrainian).

15. Novikova, O.F. (2014). *Innovatsiyni pidkhody do formuvannya sotsial'noyi polityky v umovakh zrostannya zovnishnikh ta vnutrishnikh vyklykiv* [Innovative Approaches to the Formation of Social Policy in the Conditions of Increasing External and Internal Challenges]. *Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriya ta praktyka* [Social-Labor Relations: Theory and Practice], no. 2, pp. 80-88 (in Ukrainian).

16. Libanova, E.M. (2011). *Modernizatsiya ekonomiky Ukrainy v konteksti sotsial'nykh vyklykiv* [Modernization of the Ukrainian Economy in the Context of Social Challenges]. *Demografiya ta sotsial'na ekonomika* [Demography and Social Economy], no. 1 (15), pp. 24-37. Available at: <https://dse.org.ua/arhive/15/2.pdf> (accessed 26 March 2020) (in Ukrainian).

17. Bazylevych, V.D., Grazhevska, N.I., Mostepaniuk, A.V., Virchenko, V.V. (2019). Accumulation of social capital as a positive externality of corporate social responsibility development in transition economies. *Scientific Bulletin of National Mining University*, no. 1, pp. 132-139. DOI: 10.29202/nvngu/2019-1/19

18. Halushka, Z.I. (2012). *Sotsial'ni investytsiyi pidpryyemstv yak instrument sotsial'noyi vidpovidal'nosti biznesu* [Corporate social investment as a tool of corporate social responsibility]. *Visnyk Chernivets'koho torhovel'no-ekonomichnoho instytutu* [Bulletin of the Chernivtsi Trade and Economic Institute], no. 1 (45), pp. 193-198 (in Ukrainian).

19. Giddens, A. (2014). *Turbulent and Mighty Continent: What Future for Europe?* Cambridge: Polity, 242 p.

20. Kolot, A.M., Herasymenko, O.A. (2017). *Sotsial'na derzhava: henezys ta perspektyvy rozvytku* [The Social State: Genesis and Prospects for Development]. *Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriya ta praktyka* [Social-labor relations: theory and practice], no. 1, pp. 8-36. Available at: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/21599/8-36.pdf?sequence=1> (accessed 26 March 2020) (in Ukrainian).

21. *Ministerstvo finansiv Ukrainy* [Ministry of Finance of Ukraine]. Available at: <https://minfin.com.ua/ua/> (accessed 26 March 2020) (in Ukrainian).

22. Eurostat. Government expenditure on education. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Government_expenditure_on_education (accessed 26 March 2020).

23. Eurostat. Healthcare expenditure statistics. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Healthcare_expenditure_statistics (accessed 26 March 2020).

24. Foden, D. (2020). Have your say on reinforcing social Europe. Available at: <https://www.eurofound.europa.eu/publications/article/2020/have-your-say-on-reinforcing-social-europe> (accessed 26 March 2020).

STATE OF SOCIAL POLICY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

Alla V. Mostepaniuk, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine).
E-mail: a.mostepaniuk@gmail.com
DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-2

***Key words:* social policy, social protection, social insurance, human capital, public organizations, corporate social responsibility, inclusivity.**

According to the results of the poll on social protection of citizens of Ukraine, the majority found that a socially dangerous situation was observed in Ukraine, listing the reasons as: the degradation of social values, public distrust and alienation; the lack of protection of social rights and guarantees; the ineffectiveness of social policy. Thus, it is necessary to study the current state of national social policy, determine the directions of its further improvement and unification in the process of Ukraine's integration into the European Union.

The article investigates the current state of the government social policy of Ukraine, analyzes the basic legal acts that define key rights and freedoms of citizens in the context of their social protection and provision, conditions for organizing the provision of social support and social services, peculiarities of providing targeted assistance for reimbursement of housing costs of the population, the groups of people and situations in which the population is guaranteed the right to receive state financial aid.

At the same time, the main obstacles to the effective functioning of the social system of Ukraine are identified, namely: outdated approaches of regulation the social support, the lack of relatedness between the real social needs and legal framework, too wide variety of legal norms that regulate the field, the existence of contradicting legal norms or not clearly presented ones, which lead to a low level of social protection of the society, a gap between the legally enshrined social rights of the population and the real conditions of their life, as well as the loss of citizens' confidence in the state.

A new form of public social policy is considered, combining the principles of public investment in human capital by guaranteeing equal access to education and health care facilities, as well as providing lifelong learning to maximize human capital and active involvement of private sector and non-governmental organizations in providing certain social functions of the state, such as: social protection of human rights, training on fundamental rights and guarantees of citizens, prevention of discrimination, provision of private pension and health insurance, involvement of citizens in solving socially important problems.

In addition, the ways of modernization of social policy of Ukraine in the context of its European integration direction of development are proposed in order to unify the basic principles of social protection and security, which include: promotion of employment of the elderly population by providing them lifelong learning, protection of digital data, ensuring inclusiveness in learning, workplace and public life, guaranteeing gender equality in the workplace and in social life; supporting youth employment and training to meet new requirements and forms of economic organization, facilitating the prevention and minimization of the negative effects of household over-indebtedness.

Одержано 12.02.2020.

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

УДК 658.1:338.3

DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-3

Л.О. КОРЧЕВСЬКА,
доктор економічних наук, доцент, професор
Херсонського національного технічного університету

АДАПТАЦІЙНІ ТА БІФУРКАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА

Подано експлікацію поняття «економічна безпека підприємства». Розглянуто сутність категорії «механізм», а також відмінності адаптаційного та біфуркаційного механізмів розвитку. Запропоновано введення нового поняття «резистентність економічної безпеки підприємства», що відображає її стійкість як екстропійного фактора до впливу загроз зовнішнього середовища, а саме – надсистеми (країни та галузі) як ентропійного фактора, а також здатність скоординовано реагувати на них.

Вивчено характеристики резистентності економічної безпеки підприємства та виділено такі класифікаційні ознаки, як ступінь і стан резистентності. Розроблено алгоритм обґрунтування вибору стратегій управління економічною безпекою підприємства, який дозволяє на основі виявлення точок біфуркацій і їх аналізу ідентифікувати тип кризи (стратегічна криза, фінансова криза, криза забезпечення основних бізнес-процесів, криза забезпечення підтримуючих бізнес-процесів, криза довіри, криза комунікацій), а також врахувати наявність внутрішнього механізму розвитку, що властивий економічній безпеці підприємства у певному періоді – адаптаційний або біфуркаційний, згідно з яким необхідно розробити відповідні стратегії.

Доведено, що алгоритм є еквівісальним. Наведено визначення стратегії управління економічною безпекою підприємства, а також біфуркаційної та адаптаційної стратегії управління економічною безпекою підприємства. Розробка відповідних стратегій дозволить суб'єкту управління забезпечити довгострокову життєздатність підприємства.

Ключові слова: адаптація, біфуркація, стратегія, економічна безпека підприємства, управління, синергетика.

Представлена експлікація поняття «экономическая безопасность предприятия». Рассмотрена сущность категории «механизм», а также отличие адаптационного и бифуркационного механизмов развития. Предложено ввести новое понятие «резистентность экономической безопасности предприятия», которое отображает ее стойкость как экстропийного фактора к влиянию угроз внешней среды, а именно – надсистемы (страны и отрасли) как энтропийного фактора, а также способность скоординировано реагировать на них.

Изучены характеристики резистентности экономической безопасности предприятия и выделены такие классификационные признаки, как степень и состояние резистентности. Разработан алгоритм обоснования выбора стратегий управления экономической безопасностью предприятия, который позволяет на основе выявления точек бифуркаций и их анализа идентифицировать тип кризиса (стратегический кризис, финансовый кризис, кризис обеспечения основных бизнес-процессов, кризис обеспечения поддерживающих бизнес-процессов, кризис доверия, кризис коммуникаций), а также учесть наличие внутреннего механизма развития, который свойственен экономической безопасности предприятия в определенном периоде – адаптационный или бифуркационный, согласно которому необходимо разработать соответствующие стратегии.

Доказано, що алгоритм являється еквіфінальним. Дано определение стратегии управления экономической безопасностью предприятия, а также бифуркационной и адаптационной стратегии управления экономической безопасностью предприятия. Разработка соответствующих стратегий позволит субъекту управления обеспечить долгосрочную жизнеспособность предприятия.

Ключевые слова: адаптация, бифуркация, стратегия, экономическая безопасность предприятия, управление, синергетика.

Постановка проблеми. Одночасне загострення ресурсних проблем і прискорення випадкових флуктуацій в економіці провокують наростання хаосу й невизначеності, появу некерованих бифуркацій, в яких відбувається імовірнісний вибір між протилежними траєкторіями розвитку підприємства – або стрибкоподібне підвищення ефективності, або банкрутство. Тому розв'язання проблеми управління економічною безпекою підприємства потребує врахування об'єктивних законів синергетики, які стануть її новітньою методологічною платформою. Якщо перевести поняття економічної безпеки у тезаурус синергетики, то можна відзначити, що вона є результатом управлінських дій, які впорядковують хаос на підприємстві, а безпекозабезпечувальна діяльність є важливим елементом ключових гомеостатів компанії. Адже об'єктивні закони еволюції змінити неможливо, процеси чергування хаосу та порядку є перманентними, а розвиток системи відбувається від однієї бифуркації до іншої. Тому особливої актуальності набуває вивчення внутрішніх механізмів розвитку системи в процесі еволюції, у тому числі й економічної безпеки підприємства.

Аналіз актуальних досліджень. Потужний методологічний фундамент для подальшого вивчення питань економічної безпеки підприємства вибудували такі провідні українські науковці, як: З.Б. Живко [1], С.В. Кавун [2], Г.В. Козаченко [3], О.М. Ляшенко [4], Є.М. Рудніченко [5].

Питаннями синергетичного управління складними системами займаються О.І. Зайцева [6], А.Д. Урсул [7], І.Г. Фадєєва [8], Т.Б. Хлевицька [9], Г.З. Шевцова [10].

Метою статті є виявлення точок бифуркацій, що виконують регулятор-

но-сигнальну функцію у розпізнаванні, який саме механізм властивий системі на певному етапі розвитку – адаптаційний або бифуркаційний. Правильно визначений механізм стає вирішальним фактором ефективного управління економічною безпекою підприємства. Адже розробка відповідних стратегій дозволить суб'єкту управління забезпечити довгострокову життєздатність підприємства.

Виклад основного матеріалу. Економічна безпека підприємства є динамічною нелінійною системою впорядкованих, взаємопов'язаних і керованих змістових елементів (структури, функцій, процесів і цілей), послідовне усвідомлення яких дає їй цілісне розуміння, а саме: при першій ітерації – економічна безпека підприємства містить складові ресурсного компонента і, виконуючи функцію «бортового комп'ютера», виявляє загрози, запобігає їм та нейтралізує з метою забезпечення ресурсів і бізнес-процесів підприємства; при другій ітерації вона поєднує складові стейкхолдерського компонента і, виконуючи функцію «камертона», регулює взаємний обмін вигодами та задовольняє інтереси підприємства з метою їх гармонізації зі стейкхолдерами; спільне досягнення цілей дає можливість досягти стану стійкої рівноваги підприємства.

Дослідження доводять, що економічна безпека підприємства, як і будь-яка система, розвивається на основі взаємодії суперечливих тенденцій – збереження та мінливості, порядку та хаосу, самоорганізації та самодезорганізації, необхідності та випадковості, що обумовлюють два механізми розвитку системи: адаптаційний та бифуркаційний (табл. 1).

Таблиця 1

Відмінності адаптаційного та біфуркаційного механізмів розвитку*

Класифікаційна ознака	Адаптаційний механізм	Біфуркаційний механізм
1. Рівень стійкості	Високий	Низький
2. Область передбачуваності	Висока передбачуваність («русло»)	Низька передбачуваність («джокер»)
3. Зворотний зв'язок	Негативний	Позитивний
4. Тривалість часу	Довготривалість	Короткочасність
5. Рівень інтенсивності змін	Низький	Високий

*Джерело: складено автором.

Поняття «механізм» етимологічно походить від грецького слова *mechane* – машина. Наведемо кілька визначень механізму з різних економічних енциклопедій і тлумачних словників.

Механізм – 1) внутрішній устрій машини або приладу, що приводить їх у дію (у технічному значенні); 2) внутрішній устрій, система функціонування будь-чого, апарат якого-небудь виду діяльності (у переносному значенні) [11].

Механізм – 1) пристрій машини, приладу, апарата, що приводить їх в дію; 2) сукупність станів і процесів, з яких складається будь-яке фізичне, хімічне, фізіологічне явище; 3) система, пристрій, що визначають порядок якого-небудь виду діяльності або процесу [12].

В усіх цих визначеннях видно, що є загальновідомим, сформованим у науці принципом: сутність механізму – це внутрішня побудова системи функціонування діяльності чи процесу будь-якої сфери, яка визначає порядок взаємозв'язків та їх послідовність.

1. *Рівень стійкості.* Адаптаційний механізм розвитку системи являє собою процес самоналагодження, що забезпечує високий рівень стійкості у певних умовах зовнішнього середовища та детермінованість траєкторії розвитку. Біфуркаційний механізм розвитку відрізняється за своєю природою, а саме він характеризується нестійкістю та випадковістю, які, у свою чергу, виступають «творцями» майбутнього: початковий стан може породжувати різні траєкторії динамічного розвитку. Адже в основі біфуркаційного механізму лежить принцип дивергенції – розбіжність або максимальна варіативність станів.

2. *Область передбачуваності.* Адаптаційний механізм підтримує систему на обраній траєкторії в області тяжіння атратора, де флуктуаційним процесам важко порушити стійкий стан системи і перехід на іншу траєкторію є неможливим. Ця ситуація, тобто часовий період, називається «руслом», в якому система розвивається відповідно до причинно-наслідкових залежностей, тобто лінійно, і її поведінку можна передбачити. Але якщо система перебуває у «басейні» стану нестійкої рівноваги, іншими словами, в області «джокера», то запускається біфуркаційний механізм розвитку. Він характеризується процесом розгалуження можливих (віртуальних) траєкторій розвитку або, інакше кажучи, конкуренцією атраторів (стійких режимів роботи). У цей момент навіть незначна загроза може призвести до руйнування («ефект метелика»).

3. *Зворотний зв'язок.* Адаптаційний механізм ґрунтується на негативних зворотних зв'язках, що підтримує гомеостазис, компенсуючи зовнішні впливи. Однак стійкість, що доведена до своєї межі (сильний негативний зворотний зв'язок), припиняє будь-який розвиток. Вона гальмує реалізацію принципу мінливості. Надмірна адаптація або спеціалізація така ж небезпечна для вдосконалення елементів, як і їх нездатність до адаптації [13].

У точці біфуркації як деякому критичному переході посилюються позитивні зворотні зв'язки між зовнішнім бізнес-середовищем і підприємством, що вимагає розробки стратегій, спрямованих на глибоку якісну перебудову.

4. *Тривалість часу.* Адаптаційний механізм діє доволі тривалий час у функціонуванні системи. Біфуркаційний механізм діє короткочасно, адже у біфуркаційному просторі час перебування системи у нестійкому стані є відносно недовгим періодом в еволюції, який розділяє більш тривалі стійкі режими руху системи.

5. *Рівень інтенсивності змін.* В адаптаційному періоді інтенсивність змін у зовнішньому середовищі системи є низькою. Тому управлінські рішення не потребують швидкості і є планомірними та поступовими. Управлінські дії зводяться до відстеження наявної ситуації та підтримки функціонування системи у спрощеному режимі. У біфуркаційний період інтенсивність змін у зовнішньому середовищі системи є високою. Тому необхідна швидка реакція опору загрозам, а також важливим є концентрація управлінських зусиль на ліквідації «вузьких місць».

Запропоновано введення нового поняття «резистентність економічної безпеки підприємства», що відображає її стійкість як екстропійного фактора (ЕС) до впливу загроз зовнішнього середовища, а саме – надсистеми (країни та галузі) як ентропійного фактора (ЕН), а також здатність скоординовано реагувати на них.

Чим більше на організацію впливає зовнішнє середовище або чим більша залежність організації від зовнішнього середовища, тим організація менш стійка, а також чим більше впливає вона на зовнішнє середовище, тим вона більш стійка [8].

На нашу думку, лише оцінка рівня економічної безпеки підприємства є недостатньою, цінним також є зрізовий (одномоментний) аналіз взаємодії ентропійного та екстропійного факторів, який дозволяє визначити ступінь і стан резистентності, що можна розрахувати за формулою 1:

$$R_{\text{Ecoscent}} = \frac{EN}{EC}, \quad (1)$$

де R_{Ecoscent} (від англ. Resistance) – резистентність економічної безпеки підприємства;

ЕН (від англ. Entropy) – ентропійний фактор або рівень економічної безпеки надсистеми підприємства (країни та галузі);

ЕС (від англ. Ectropion) – екстропійний фактор або рівень економічної безпеки підприємства.

Ентропійним фактором виступає зовнішнє середовище, яке вносить хаос і невизначеність у вигляді потоку енергії та ресурсів, тим самим порушуючи стан стійкої рівноваги внутрішнього середовища підприємства аж до кардинальної перебудови.

Екстропійним фактором є стан економічної безпеки підприємства, який зумовлює шанси підприємства на довгострокове виживання за мінливих умов зовнішнього середовища.

Характеристики резистентності економічної безпеки підприємства наведено в табл. 2, в якій виділено такі класифікаційні ознаки, як ступінь і стан резистентності. З точки зору синергетики виявлено, що перші дві зони відповідають стійкому стану рівноваги, третя – нейтрально стійкому стану рівноваги, а дві останні – нестійкому стану рівноваги, що свідчить про точку біфуркації.

Якщо рівень економічної безпеки підприємства є вищим, ніж рівень економічної безпеки надсистеми, то це свідчить про здатність підприємства чинити опір деструктивним впливам і здатність до захисту від загроз надсистеми, а також її надійність, стабільність, цілісність. Якщо рівень економічної безпеки підприємства є нижчим, ніж рівень економічної безпеки надсистеми, то це свідчить про те, що у підприємства недостатньо ресурсів і компетенцій, щоб подолати опір зовнішнього середовища, що може спричинити руйнування/банкрутство, і вимагає впровадження біфуркаційного механізму.

Розроблено алгоритм обґрунтування вибору стратегій управління економічною безпекою підприємства, який дозволяє на основі виявлення точок біфуркацій і їх аналізу ідентифікувати тип кризи та врахувати наявність внутрішнього механізму розвитку, що властивий економічній безпеці підприємства у певному періоді – адаптаційний або біфуркаційний, згідно з яким необхідно розробити відповідні стратегії (рис. 1).

Таблиця 2

Характеристики резистентності економічної безпеки підприємства*

$R_{Ecoesecent}$	$EN/EC \ll 1$	$EN/EC < 1$	$EN/EC \sim 1$	$EN/EC > 1$	$EN/EC \gg 1$
Ступінь резистентності	Рівновага	Слабка нерівновага	Середня нерівновага	Сильна нерівновага	Критична нерівновага
Стан резистентності	Стійкий стан	Стійкий стан	Нейтральний стан	Нестійкий стан (точка біфуркації)	Нестійкий стан (точка біфуркації)

*Джерело: складено автором [14].

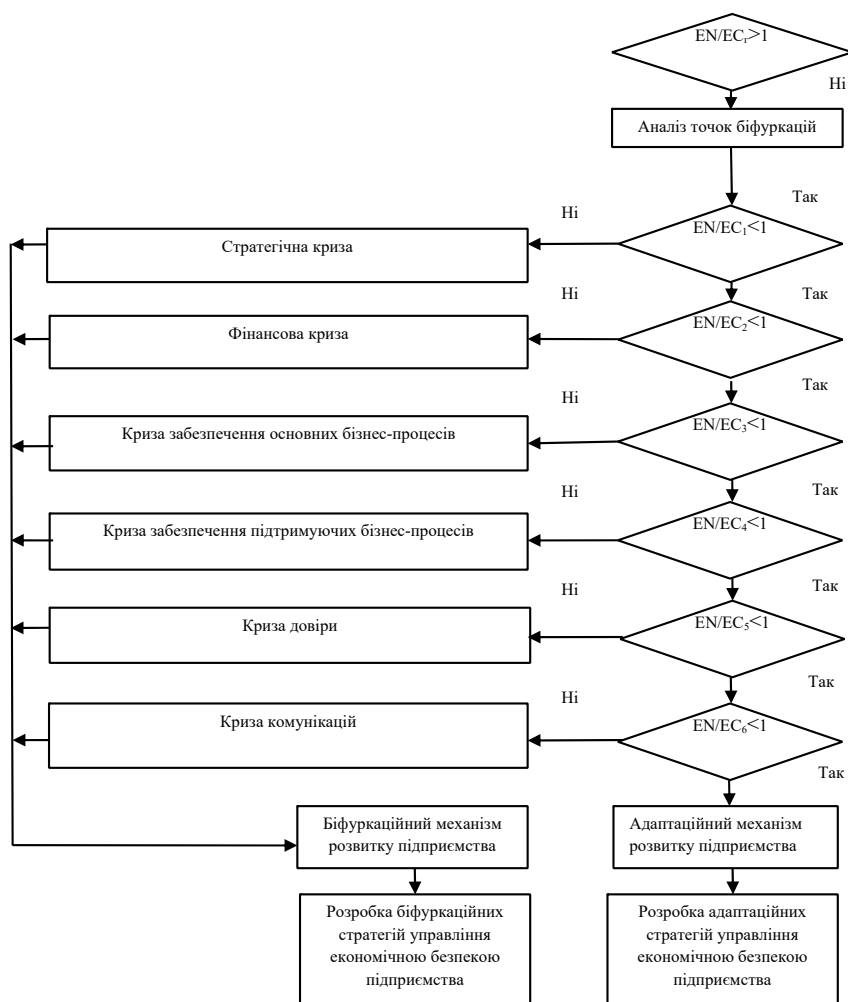

Рис. 1. Алгоритм обґрунтування вибору стратегій управління економічною безпекою підприємства залежно від внутрішніх механізмів його розвитку

Примітка. EC_1-EC_6 – рівень i -того компонента економічної безпеки підприємства, де: EC_1 – стратегічні параметри; EC_2 – фінансові параметри; EC_3 – параметри основних бізнес-процесів; EC_4 – параметри підтримуючих бізнес-процесів; EC_5 – мультиплікатор гармонізації інтересів; EC_6 – стан взаємовідносин із стейкхолдерами.

Джерело: розроблено автором [14].

Доведено, що алгоритм є еквіфінальним, тобто якщо не виконується хоча б одна умова, то виникає необхідність у розробці біфуркаційних стратегій управління економічною безпекою підприємства.

Криза може свідчити як про наближення економічної катастрофи, особливо коли спостерігається каскад біфуркацій, так і про нові можливості розвитку та зародження декількох альтернатив трансформаційних змін. Тому керівнику необхідно зробити правильний акцент на подіях, що відбувається на підприємстві. Можна зазначити, якщо бачити в кризі норму, зростання, перерозподіл ресурсів, тимчасові складнощі і донести це до підлеглих, то це вже вміти управляти кризою.

Криза (грец. Κρίσις – рішення; поворотний пункт) визначається як переворот, перехідний стан, перелом, стан, за якого існуючі засоби досягнення цілей стають неадекватними, в результаті чого виникають непередбачувані ситуації [15].

Синергетика розуміє кризу як момент нестійкості, передбіфуркаційний стан, в якому поведінка виробничо-економічної системи має нелінійний характер. Криза, що назріває, показує, що попередні джерела розвитку системи вичерпали свої ресурси і більше не можуть підтримувати її стабільний розвиток [10].

У табл. 3 наведено ідентифікацію типу кризи економічної безпеки підприємства на основі алгоритму (рис. 1), що дає змогу розробити відповідні стратегії.

Стратегія управління економічною безпекою підприємства – це довгостроковий план скоординованих дій керуючої системи економічної безпеки підприємства, що створюють сприятливі та безпечні умови для її керованої системи.

Біфуркаційна стратегія управління економічною безпекою підприємства – це довгостроковий план скоординованих дій, які скеровані на компенсацію деструктивних впливів і загроз або їх нівелювання.

За умов виникнення стратегічної кризи доцільним буде впровадження таких стратегій:

Стратегія захисту та виживання полягає у збереженні частки ринку та

ринкової ніші за рахунок пошуку вигідних ринкових можливостей і внутрішніх резервів з мінімальними рівнями ризику.

Стратегія прориву полягає у впровадженні інноваційних технологій та продукції перш за все для певного підприємства і, можливо, для галузі, ринку, споживачів.

Стратегія відсікання зайвого полягає у відмові від збиткового напрямку або від окремої структурної одиниці, що вплине на скорочення персоналу, а також розпродаж основних фондів.

Стратегія оптимізації операційних витрат за рахунок економії матеріальних ресурсів (нормування обігових коштів); раціонального використання рухомого складу; підвищення продуктивності праці, підвищення організації управління підприємством.

Стратегія банкрутства полягає у визнанні через суд підприємства банкрутом, отриманні відстрочки виплати боргів і заморожуванні вимог кредиторів на певний період (іноді до 3 років), що дає можливість компанії отримати фінансову «паузу» і підвищити свою ефективність.

Стратегія ліквідації полягає у позбавленні активів підприємства та припиненні діяльності в умовах, коли вигідніше створити нове виробництво, ніж вкладати кошти в реорганізацію збиткового.

За умов виникнення фінансової кризи доцільним буде впровадження таких стратегій:

Стратегія реструктуризації активів полягає у цілеспрямованій свідомій зміні активів за рахунок: використання зворотного лізингу; здачі в оренду основних фондів, які не повною мірою використовуються у виробничому процесі; оптимізації структури розміщення оборотного капіталу; продажу окремих низькорентабельних структурних підрозділів (філій) та об'єктів основних фондів; усунення надлишкових ланок в управлінні; рефінансування дебіторської заборгованості.

Стратегія вивільнення власних ресурсів полягає у запозиченні накопиченої суми амортизаційних відрахувань або

Ідентифікація типу кризи економічної безпеки підприємства*

Умова виникнення кризи	Тип кризи	Характерні ознаки	Розробка біфуркаційних стратегій управління економічною безпекою підприємства
EN/EC ₁ <1	Стратегічна криза	Втрата частки ринку, низька продуктивність праці, низька фондовіддача	Стратегія захисту та виживання. Стратегія прориву. Стратегія відсікання зайвого. Стратегія банкрутства. Стратегія ліквідації
EN/EC ₂ <1	Фінансова криза	Неплатоспроможність, неможливість задовольнити у встановлені терміни вимоги кредиторів, тривала заборгованість перед бюджетом, низькі показники ліквідності	1) Стратегія реструктуризації активів. 2) Стратегія вивільнення власних резервів. 3) Стратегія оптимізації операційних витрат. 4) Стратегія збільшення доходу
EN/EC ₃ <1	Криза забезпечення основних бізнес-процесів	Високий рівень виробничих витрат, старіння обладнання, технічні характеристики якого не відповідають середньогалузевим стандартам, постійне невиконання планів, високий відсоток браку, збільшення матеріаломісткості продукції, постійні ремонти, незадоволеність клієнтів якістю продукції, асортиментом і дизайном, скорочення клієнтської бази, повернення продукції, збільшення відсотка рекламаций, розкрадання товарно-матеріальних цінностей, зростання помилок при формуванні замовлень та висока тривалість обробки замовлення	1) Стратегія реінжинірингу. 2) Стратегія підвищення якості. 3) Стратегія кастомізації. 4) Стратегія ребрендингу. 5) Стратегія мінімізації логістичних витрат
EN/EC ₄ <1	Криза забезпечення підтримуючих бізнес-процесів	Високий рівень плинності кадрів, низький рівень мотивації та заробітної плати, звільнення провідних висококваліфікованих працівників, внутрішнє шахрайство, трудові позови, неадекватний розподіл повноважень, збої інформаційної системи і відмова устаткування, зараження вірусами, розголошення даних, навмисне псування даних	1) Стратегія припинення інвестицій. 2) Стратегія залучення інвестицій. 3) Стратегія захисту інформаційних систем
EN/EC ₅ <1	Криза довіри	Низький рівень іміджу, негативний образ підприємства і негативні публікації про нього, втрата клієнтів, інформаційна закритість, зниження вартості гудвіла, несумлінність у виконанні договірних зобов'язань, що впливає на рентабельність та її капіталізацію, зростання правових конфліктів, недотримання екологічних стандартів, розбіжність цінностей між підприємством та робітниками, незадоволення роботою, бюрократія, конфлікти, низький командний дух, погіршення соціально-психологічного клімату	1) Стратегія соціалізації. 2) Стратегія відкритості. 3) Стратегія максимальної юридичної обробки. 4) Стратегія гармонізації цінностей підприємства з цінностями співробітників. 5) Стратегія лідерства довіри. 6) Стратегія репозиціонування

Умова виникнення кризи	Тип кризи	Характерні ознаки	Розробка біфуркаційних стратегій управління економічною безпекою підприємства
Умова виникнення кризи	Тип кризи	Характерні ознаки	Розробка біфуркаційних стратегій управління економічною безпекою підприємства
EN/EC ₆ <1	Криза комунікацій	Втрата конкурентних переваг або неспроможність протистояти конкурентному тиску, збиток від зовнішнього шахрайства, загроза корупції з боку контролюючих органів, зростання рейдерських атак (недружнього поглинання), відмова постійних контрагентів від співпраці, порушення ритмічності поставок	1) Стратегія злиття. 2) Стратегія клієнтоорієнтованості. 3) Стратегія припинення взаємодії з постачальником

* Джерело: складено автором [14].

суми прибутку для вирішення кризової ситуації, реалізації основних та оборотних засобів, які можна реалізувати без порушення виробничого циклу.

Стратегія збільшення доходу за рахунок пошуку нових клієнтів, збільшення обсягу перевезень, оптимізації маркетингової служби, зниження дебіторської заборгованості.

За умов виникнення кризи основних бізнес-процесів доцільним буде впровадження таких стратегій:

Стратегія реінжинірингу полягає у повному перепроєктуванні бізнес-процесів, функцій управління, товарів з метою створення більш ефективного виробництва, збуту, логістики, системи управління.

Стратегія підвищення якості полягає у встановленні пріоритетного критерію до ефективності діяльності підприємства – це якість продукції, рівень якої контролюється щодня. Головною метою є перехід до повної відсутності браку.

Стратегія кастомізації полягає у збільшенні цінності продукту за рахунок задоволення індивідуальних потреб і характеристик споживачів.

Стратегія ребрендингу полягає у зміні бренду (як компанії, так і виробленої нею продукцією) або її складових: назви, логотипу, слогана, візуального оформлення, а також зміні позиціонування.

Стратегія мінімізації логістичних витрат полягає в їх скороченні в окре-

мих логістичних функціях, в оптимізації рівнів запасів, у виборі оптимальних варіантів «складування – транспортування».

За умов виникнення кризи підтримуючих бізнес-процесів доцільним буде впровадження таких стратегій:

Стратегія припинення інвестицій полягає у гальмуванні інвестицій у розвиток підприємства за рахунок витягування прибутку з метою підготовки його до продажу, реорганізації або ліквідації (ця стратегія застосовується, коли підприємство не в змозі конкурувати, втрачає ринкову позицію, у нього вже немає можливості залучити інвестиції).

Стратегія залучення інвестицій полягає у написанні інвестиційного проекту, що дасть змогу залучити додатковий капітал, який дозволить розраховуватися з кредиторами і зробити підприємство конкурентоспроможним.

Стратегія захисту інформаційних систем полягає у посиленні всіх захисних функцій за рахунок встановлення антивірусних програм та інших захисних засобів.

За умов виникнення кризи довіри доцільним буде впровадження таких стратегій:

Стратегія соціалізації полягає у визначенні лідерів громадської думки та їх залученні до вирішення кризи. Спілкування з громадськістю допоможе швидко відтворити довіру та знайти найбільш збалансоване рішення з урахуванням інтересів усіх сторін.

Стратегія відкритості полягає у формулюванні чіткого і зрозумілого ключового повідомлення та донесенні його до цільових аудиторій без додаткового шуму, що підвищить якість і ефективність комунікацій.

Стратегія максимальної юридичної обробки полягає у вивченні кризової ситуації з юридичної точки зору, а також розробці публічної позиції за участю юристів.

Стратегія гармонізації цінностей підприємства з цінностями співробітників полягає у постійному розвитку рівня корпоративної свідомості та культивуванні позитивних цінностей: співробітництво, постійне самовдосконалення, ефективні процеси та системи, задоволення споживачів, фінансова стабільність.

Стратегія лідерства довіри полягає у здивуванні суспільства новими соціальними ініціативами.

Стратегія репозиціонування полягає у зміні позиції продукції у свідомості споживача за рахунок реклами, вдосконаленні її властивостей або привабливості ціни, що обумовлює переміщення товару на більш високі позиції у новому сегменті.

За умов виникнення кризи комунікацій доцільним буде впровадження таких стратегій:

Стратегія злиття полягає в об'єднанні підприємств з іншими за рахунок поєднання постачальників сировини і їх споживачів, що є єдиним виходом уникнення банкрутства. Злиття від поглинання відрізняється добровільним характером рішення обох сторін. Отже, поглинання вважається неетичним засобом конкурентної боротьби.

Стратегія клієнтоорієнтованості полягає у залученні додаткового прибутку за рахунок глибокого розуміння і ефективного задоволення потреб клієнтів, формування лояльного покупця.

Стратегія припинення взаємодії з постачальником полягає у зверненні до суду з вимогою стягнення або визнання контрагента банкрутом з метою погашення зобов'язань через конкурсне виробництво.

Адаптаційна стратегія управління економічною безпекою підприємства – це довгостроковий план скоординованих дій, які скеровані на пристосування до загроз з метою збереження стійкості підприємства.

До адаптаційних стратегій можна віднести стратегії підтримки або стратегії «раннього запобігання», що базуються на: формуванні та використанні спеціальних резервних фондів, перерозподілі ризику (диверсифікація, хеджування), створенні запасів ресурсів і систем керування ними, оновленні основних фондів за рахунок довгострокових кредитів і фінансового лізингу, економічній і соціальній відповідальності, гармонізації інтересів та цінностей внутрішніх і зовнішніх стейкхолдерів, формуванні конкурентної, інноваційної позиції.

Висновки. Отже, методика оцінювання резистентності економічної безпеки підприємства дозволяє: дослідити її ступінь і стан у динаміці, виявити і проаналізувати точки біфуркацій, ідентифікувати тип кризи та розробити відповідні стратегії щодо управління економічною безпекою підприємства.

Список використаної літератури

1. Живко З.Б. Економічна безпека підприємства: сутність, механізм забезпечення та управління: монографія / З.Б. Живко. – Львів, 2013. – 577 с.
2. Кавун С.В. Система економічної безпеки: методологічні та методичні засади: монографія / С.В. Кавун. – Харків: ХНЕУ, 2009. – 300 с.
3. Козаченко Г.В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія / Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьов, О.М. Ляшенко. – К. : Лібра, 2003. – 280 с.

4. Ляшенко О.М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: монографія / О.М. Ляшенко. – Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2011. – 400 с.
5. Rudnichenko Ye. Customs qualitative impact on the system of enterprise economic security: modeling and evaluating the results [Електронний ресурс] / Ye. Rudnichenko, L. Korchevska, V. Mykolaichuk, I. Berezniuk, N. Havlovska, O. Nagorichna // TEM JOURNAL . Technology, Education, Management, Informatics. – 2019, November . – Vol. 8, issue 4. – P. 1176–1184. doi: 10.18421/TEM84-10. – Режим доступу: http://www.temjournal.com/content/84/TEMJournalNovember2019_1176_1184.pdf
6. Zaitseva O.I. Management of conscious adaptive organizations in the context of socioeconomic changes and financial turbulence / O.I. Zaitseva // Науковий вісник Полісся. – 2017. – № 4 (12), ч. 1. – С. 36–39.
7. Урсул А.Д. Синергетический подход к исследованию безопасности [Электронный ресурс] / А.Д. Урсул // Электронный журнал NOTABENE. – Режим доступа: http://e-notabene.ru/nb/article_207.html
8. Фадєєва І.Г. Системно-синергичні засади управління нафтогазовидобувними підприємствами / І.Г. Фадєєва // Нафтогазова енергетика, 2013. – № 2 (20). – С. 128–142.
9. Хлевицька Т.Б. Системно-синергетичний погляд на управління економічною безпекою підприємства [Електронний ресурс] / Т.Б. Хлевицька – Режим доступу: <http://trade.donnet.dn.ua/download/2013/35/Hlevyck.pdf>
10. Шевцова Г.З. Синергетичний менеджмент як концепція організованої синергії в управлінні підприємствами [Електронний ресурс] / Г.З. Шевцова // Економіка промисловості. – 2012. – № 1–2. – С. 202–214. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/handle/123456789/41438>
11. Толковый словарь живого великорусского языка Даля. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovardalja.net>
12. Экономико-математический словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://economic_mathematics.academic.ru/3533/Предприятие
13. Родионов И.Б. Теория систем и системный анализ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://victor-safronov.ru/systems-analysis/lectures/rodionov/00.html>
14. Корчевська Л.О. Методологія синергетичного управління економічною безпекою підприємства: монографія / Л.О. Корчевська. – Херсон: Вид-во ПП Вишемирський В.С., 2016. – 468 с.
15. Криза. Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Кризис>

References

1. Zhyvko, Z.B. (2013). Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: sutnist, mekhanizm zabezpechennia ta upravlinnia [Economic of security of the enterprise: essence, mechanism of providing and management]. Lviv, 577 p.
2. Kavun, S.V. (2009). Systema ekonomichnoi bezpeky: metodolohichni ta metodychni zasady [System of economic security: methodological and methodical principles]. Kharkiv: KhNEU, 300 p.
3. Kozachenko, H.V., Ponomarov, V.P., Liashenko, O.M. (2003). Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: sutnist ta mekhanizm zabezpechennia [Economic security of enterprise: essence and mechanism of providing]. Kyiv, Libra, 280 p.

4. Liashenko, O.M. (2011). Kontseptualizatsiia upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva [Conceptualization of management of enterprise economic security]. Lugansk, SNU im. V. Dalia, 400 p.
5. Rudnichenko, Ye., Korchevska, L., Mykolaichuk, V., Berezhniuk, I., Havlovska, N., Nagorichna, O. (2019). Customs qualitative impact on the system of enterprise economic security: modeling and evaluating the results. TEM JOURNAL. Technology, Education, Management, Informatics. Vol. 8, issue 4, November, p. 1176-1184. doi: 10.18421/TEM84-10. Available at: http://www.temjournal.com/content/84/TEMJournalNovember2019_1176_1184.pdf.
6. Zaitseva, O.I. (2017). Management of conscious adaptive organizations in the context of socioeconomic changes and financial turbulence. Naukovyi visnyk Polissia [Scientific annoucer of Polesye]. No. 4 (12), Ch. 1, pp. 36-39.
7. Ursul, A.D. Sinergeticheskiiy podkhod k issledovaniyu bezopasnosti [Synergetic approach to investigation of the security]. Elektronniy zhurnal NOTABENE. Available at: http://e-notabene.ru/nb/article_207.html
8. Fadeeva, I.H. (2013). Sistemno-sinergichni zasadi upravlinnia naftogazovydobuvnyy pidpriemstvamy [System and synergy approach to management of oil and-gas-producing companies]. Naftogazova energetyka [Oil and gas energy]. No. 2 (20), pp. 128-142.
9. Khlevitska, T.B. (2013). Sistemno-sinergetychnyi pohliad na upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva [System-synergetic view of the economic security management at enterprise]. Available at: <http://trade.donnuet.dn.ua/download/2013/35/Hlevyck.pdf>
10. Shevtsova H.Z. (2012). Sinergetychnyi menedzhment yak kontseptsiiia organizovanoi sinergii v upravlinni pidpriemstvamy [Synergetic management as a concept of organized synergy in enterprises management]. Ekonomika promislivosti [Industrial economics]. No. 1-2, pp. 202-214. Available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/handle/123456789/41438>
11. Tolkoviy slovar zhivogo velikoruskogo yazyika Dalya [Explanatory dictionary of the living Russian language of Dal]. Available at: <http://slovardalja.net>
12. Ekonomiko-matematicheskiiy slovar [Economic and mathematical dictionary]. Available at: http://economic_mathematics.academic.ru/3533/Предприятие
13. Rodionov, I.B. *Teoriya sistem i sistemnyiy analiz* [Theory of the systems and analysis of the systems]. Available at: <http://victor-safronov.ru/systems-analysis/lectures/rodionov/00.html>
14. Korchevska, L.O. (2016). *Metodolohiia synerhetychnoho upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva* [Methodology of sinergistical management of enterprise economic security]. Kherson, PP Vyshemyrskyi V.S. Publ., 468 p.
15. *Kryza. Vikipediia* [Crisis. Wikipedia]. Available at: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Кризис>

ADAPTATION AND BIFURCATION STRATEGIES OF MANAGEMENT OF ENTERPRISE ECONOMIC SECURITY

Liliya O. Korchevska, Kherson National Technical University, Kherson (Ukraine).
E-mail: lilkorchevska@gmail.com
DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-3

Key words: adaptation, bifurcation, strategy, economic security of enterprise, management, synergetics.

The article presents an explication of the concept of «economic security of the enterprise». The essence of the category «mechanism» is considered, as well as the difference between the adaptive and bifurcation mechanisms of development. Introduction of new concept «resistance of economic security of enterprise» is offered. That represents her resistance as a ectropion factor to influence of threats of environment, namely – supersystem (countries and industries) as an entropy factor, and also ability is co-ordinated to react on them. Descriptions of resistance of economic security of enterprise are studied. Such classification signs: degree and state of resistance are distinguished. The algorithm of ground of choice of management strategies by economic security of enterprise is worked out, that allows on the basis of exposure of points of bifurcations and their analysis to identify the type of crisis (strategic crisis, financial crisis, crisis of providing of basic business processes, crisis of providing of supporting business processes, crisis of trust, crisis of communications). And also to take into account the presence of internal mechanism of development, that peculiar to economic security of enterprise in the certain period of – adaptation or bifurcation according to that it is necessary to work out corresponding strategies. Determination of strategy of management of enterprise economic security is given, and also to bifurcation and adaptation strategy of management of enterprise economic security. Development of corresponding strategies will allow to the management subject to provide long-term viability to the enterprise.

Одержано 3.02.2020.

УДК 631.01:338.3

DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-4

А.В. АНДРЕЙЧЕНКО,
доктор економічних наук, професор
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ БЕЗВІДХОДНОГО ВИРОБНИЦТВА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ

Об'єктивний характер підвищення рівня інтенсивності сільськогосподарської підприємницької діяльності, наслідком якої є накопичення значних відходів, порушує проблему раціонального використання ресурсів. Статтю присвячено розкриттю питань теоретико-методологічного забезпечення розвитку безвідходного виробництва в аграрному секторі з урахуванням національних особливостей та світового досвіду. Встановлено, що об'єктивний характер підвищення рівня інтенсивності ведення агровиробництва, що продукує велику кількість відходів, значно посилює проблему виваженого ресурсокористування. У свою чергу, прискорений розвиток безвідходного виробництва в сільському господарстві стає актуальним для раціонального поєднання ефективності цього бізнесу, екологічної безпеки, соціальної орієнтації.

Розкрито методологічні засади дослідження розвитку безвідходного виробництва в аграрному секторі економіки. Висвітлюється зв'язок між ефективним функціонуванням безвідходного виробництва в аграрному секторі економіки та вченням про ноосферу, що спрямовані на досягнення мети спільного гармонійного розвитку природи і суспільства. Досліджуються особливості «ментального» ставлення до проблеми агрозалишків на національному та глобальному рівнях. Сполучною ланкою між природою та господарською діяльністю і визначальним засобом їх збалансованості є безвідходне виробництво. Його мета полягає у досягненні найбільш повного використання природних ресурсів й одночасному піклуванні про майбутні покоління.

Перехід до безвідходного агровиробництва – процес об'єктивний, тісно пов'язаний з виснаженням запасів природної сировини та енергоносіїв. Прискорені розробки в цьому напрямі і використання їх результатів у господарській практиці стають актуальною вимогою вже сьогоднішнього дня. Доведено, що наука є основою формування комплексів «наука – техніка – безвідходне агровиробництво – суспільство».

Ключові слова: відходи, безвідходне агровиробництво, ресурсозбереження, інновації, ноосфера, циклічна економіка.

Объективный характер повышения уровня интенсивности сельскохозяйственной предпринимательской деятельности, следствием которой является накопление значительных отходов, усиливает проблему рационального обращения с ресурсами. В статье раскрываются вопросы теоретико-методологического обеспечения развития безотходного производства в аграрном секторе с учетом национальных особенностей и мирового опыта. Установлено, что объективный характер повышения уровня интенсивности ведения агропроизводства, что является причиной производства большого количества отходов, значительно усугубляет проблему взвешенного ресурсопользования. В свою очередь, ускоренное развитие безотходного производства в сельском хозяйстве становится актуальным для рационального сочетания эффективности этого бизнеса, экологической безопасности, социальной ориентации.

Раскрыты методологические основы исследования развития безотходного производства в аграрном секторе экономики. Освещается связь между эффективным функционированием безотходного производства в аграрном секторе экономики и учением о ноосфере, которые направлены на достижение цели совместного гармоничного развития природы и общества. Исследуются особенности «ментального» отношения к проблеме отходов аграрного сектора на национальном и глобальном уровнях. Связующим звеном между природой и хозяйственной деятельностью и определяющим средством их сбалансированности является безотходное производство. Его цель заключается в достижении наиболее полного использования природных ресурсов и одновременной заботе о будущих поколениях.

Переход к безотходному агропроизводству – процесс объективный, тесно связанный с истощением запасов природного сырья и энергоносителей. Ускоренные разработки в этом направлении и использование их результатов в хозяйственной практике становятся актуальным требованием сегодняшнего дня. Доказано, что наука является основой формирования комплексов «наука – техника – безотходное агропроизводство – общество».

Ключевые слова: *отходы, безотходное агропроизводство, ресурсосбережение, инновации, ноосфера, циклическая экономика.*

Актуальність проблеми. Актуальність наукового дослідження проблеми розвитку безвідходного агробізнесу обумовлена потребою в національній та міжнародній продовольчій безпеці; важливістю збереження навколишнього середовища в умовах підвищеної інтенсивності використання природних ресурсів; об'єктивністю посилення антропогенного впливу на навколишнє середовище завдяки прискореному НТП; необхідності гармонізації економічної, екологічної, соціальної та інституційної сфер людської діяльності, які беруть участь у виробництві та збуті сільськогосподарської продукції; врівноваженню результатів виробництва, споживачів, бізнес-сектора та суспільства з урахуванням рівності існуючих організаційно-правових форм бізнесу на ринковій основі.

Складність сучасних соціально-економічних та екологічних відносин і процесів, що виникають при впровадженні безвідходного агровиробництва істотно підвищує значення розробки методологічної основи розвитку безвідходного виробництва в аграрному секторі економіки. Широке коло фундаментальних проблем у сфері безвідходного агровиробництва, зумовлених новими суспільно-політичними та соціально-економічними умовами, потребує свого невідкладного розв'язання на базі нової методології.

Однією з головних перешкод для сталого розвитку України в аграрній сфері є дефіцит ресурсів. Але практика існування показує, що цей дефіцит є штучним. Нині величезна кількість ресурсів не використовується, а саме – відходи. Величезні кошти використовуються для зменшення негативного впливу відходів на навколишнє середовище, а тим часом ще більші кошти використовуються для видобутку дорогоцінних товарів, що не є суворо необхідним, якщо ми використовуємо відповідний безвідходний технологічний підхід. Це означає необхідність вирішення завдання перетворення відходів у ресурси. Одним з необхідних інструментів досягнення цього завдання є перехід до первинного використання вторинних ресурсів та впровадження безвідходних та ресурсоефективних технологій у сільському господарстві нашої держави. Таким чином, витрати можуть бути перетворені на прибуток. У такому випадку необхідна рішуча та узгоджена політика, спрямована на економічне сприяння галузі сільського господарства та підприємств з метою забезпечення первинних ресурсів та їх заміни на вторинні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні, методологічні, методичні та прикладні напрацювання з питань розвитку безвідходного агровиробництва висвітлювалися у працях низки вітчизняних та зарубіжних вчених

і практиків. На необхідності використання з максимальною продуктивністю всіх ресурсів держави, як явних так і прихованих, до яких відносили величезну кількість відходів та непотребу промисловості й сільського господарства, акцентували ще у 30-х рр. XX ст. А. Бруттіні [1], С. П. Гусев [2]. Концепція безвідходного виробництва була запропонована і розвинена Б.М. Ласкоріним, Б.В. Громовим [3] та рядом інших видатних учених у 50–60-х рр. XX ст. Сплеск уваги до впровадження безвідходних технологій та безвідходного виробництва спостерігався у 80–90-х рр. XX ст., коли друком вийшли праці О.В. Антонова [4], О.Ф. Балацького, В.В. Волошина [5], Л.А. Белашова [6], В.О. Зайцева [7], Ю.П. Лебединського [8], Ю.В. Склянкіна, С.Л. Стичинського [9] та ін., що визначали перехід на маловідходні, безвідходні, ресурсозберігаючі технології як один із найважливіших перспективних напрямів розвитку НТП.

Серед сучасних українських учених, які порушували в наукових доробках деякі аспекти переходу аграрного сектора економіки на використання безвідходних технологій можна назвати таких: П.І. Вербицький [10], що досліджував питання утилізації відходів тваринного походження в Україні; П.С. Вяткін [11], що визначив загальний ефект формування безвідходного виробництва на переробних підприємствах АПК; Г.Г. Гелетуха та Т.А. Железна [12], що висвітлювали перспективи використання відходів сільськогосподарства для виробництва енергії в Україні; І.А. Колодійчук [13], що розкрив засадничі принципи формування системи поводження з відходами; В.С. Тимчак [14], що дослідив ефективність інновацій комплексного використання відходів харчової промисловості та ін.

Проблемам переходу на циклічну економіку, включаючи питання раціонального поводження з відходами в сільськогосподарській сфері, присвячено низку праць у зарубіжній науковій літературі. Зокрема можна виділити доробок таких науковців далекого і ближнього зарубіжжя. А.Д. Агасарян та С.Є. Маркарян

[15] подали власне бачення системи безвідходної переробки органічних відходів; Л.Л. Бьєрке [16] виклав концепцію чистого виробництва та енергоефективності за Норвезькою моделлю. А.А. Григорян та Н.Ю. Бородавкіна [17] проаналізували рівень трансформації економіки країн Балтії в циклічну. Р. Мюррей [18] запропонував новий принцип ставлення до відходів виробництва і споживання – Zero Waste. Г. Паулі [19] виклав концепцію сільської економіки, що стала новим трендом у світі сучасних викликів і загроз початку XXI ст.

Разом з тим проблема впровадження безвідходного агровиробництва досі не знайшла достатнього висвітлення. Наявні дослідження охоплюють певне коло питань цієї складної проблеми, але ігнорують концептуальні аспекти розвитку безвідходного сільськогосподарського виробництва.

Метою дослідження є висвітлення методологічного забезпечення розвитку безвідходного виробництва в аграрному секторі з урахуванням національних особливостей та світового досвіду. Досягнення мети роботи зумовило необхідність постановки та вирішення таких основних завдань: розкрити методологічні засади дослідження розвитку безвідходного виробництва в аграрному секторі економіки; висвітлити зв'язок між ефективним функціонуванням безвідходного виробництва в аграрному секторі економіки та вченням про ноосферу; розкрити особливості «ментального» ставлення до проблеми відходів аграрного сектора на національному та глобальному рівнях.

Виклад основного матеріалу. Під безвідходним агровиробництвом слід розуміти такий спосіб виробництва агропродукції, за якого найбільш раціонально і комплексно використовуються сировина і енергія в циклі «сировинні ресурси – виробництво – споживання – вторинні сировинні ресурси» таким чином, що будь-які впливи на навколишнє середовище не порушують її нормального функціонування. Таке трактування найбільшою мірою відображає сутність процесів, що акту-

альні для реальної економіки сучасного аграрного сектора. Вищезазначене визначення не ґрунтується на гіпотетичній можливості безвідходного виробництва, але воно означає, що будь-який промисловий процес супроводжується утворенням відходів, які можуть бути перетворені на продукт споживання або екологічно чистий компонент. Безвідходне сільськогосподарське виробництво забезпечує досягнення найвищого рівня економічної, соціальної та екологічної результативності такого виробництва. До економічних, соціальних та екологічних переваг від впровадження безвідходного сільськогосподарського виробництва належать:

а) економічні: зниження собівартості продукції та поліпшення якості сільськогосподарської продукції; зменшення витрат на виробництво матеріалів, енергії, палива, води; зменшення витрат на очищення стічних вод, аграрних культурних відходів; мінімізація транспортних витрат; зростання доходів тощо;

б) соціальні: покращання умов праці та підвищення безпеки на робочому місці; зниження ризику для здоров'я працівників; зростання іміджу вітчизняних суб'єктів господарювання безвідходного агровиробництва тощо;

в) екологічні: зниження виробничої ресурсомісткості; скорочення використання земельних ділянок для сільськогосподарських відходів; зменшення викидів; покращання здоров'я нації тощо.

На нашу думку, перехід до безвідходного агровиробництва – процес об'єктивний, тісно пов'язаний з виснаженням запасів природної сировини та енергоносіїв. Прискорення розробок у цьому напрямі і використання їх результатів у господарській практиці стають актуальною вимогою вже сьогоднішнього дня.

Повне використання відходів аграрної сфери є важливою науково-технічною та економічною проблемою сучасності, від вирішення якої багато в чому залежить ефективність і збалансованість сільськогосподарства та АПК в цілому. Конкретні відходи аграрного сектора харак-

теризуються численними специфічними особливостями, саме в цьому полягає чи не головна складність управління процесом залучення таких відходів у практику господарювання. Важливо надати цьому процесу загальної спрямованості, не виключаючи, звичайно, вживання конкретних заходів на різних рівнях управління.

Впровадження безвідходного агровиробництва у практику господарювання має передбачати дослідження таких основних «блоків»:

– теоретико-концептуальне та методико-методологічне обґрунтування впровадження безвідходного агровиробництва, що передбачає дослідження сутності та значення концепту «безвідходне агровиробництво», розкриття відмінностей між безвідходним та маловідходним виробництвом, проведення класифікації відходів аграрного сектора за різними критеріями на підставі аналізу українського законодавства та норм ЄС;

– аналіз сучасного стану і тенденцій розвитку агровиробництва із зосередженням уваги на питаннях ресурсозбереження в аграрному секторі, вивченні кон'юнктури ринку та оцінки конкурентоспроможності продукції безвідходного агровиробництва;

– організаційно-економічне забезпечення формування та розвитку безвідходного агровиробництва, що має на меті дослідження такої організації безвідходного виробництва в аграрному секторі, що дозволяє, по-перше, збільшувати обсяги виробництва продукції безвідходного агровиробництва та розширювати її асортимент; по-друге, забезпечувати зниження витрат агровиробництва у цілому; по-третє, знижувати собівартість додаткової продукції за однакових витрат сировини, оскільки витрати на сировину розподіляються на весь обсяг виробництва; по-четверте, підвищувати ефективність використання основних фондів та економію основних вкладень;

– інвестиційно-інноваційне та маркетингове забезпечення безвідходного агровиробництва, що виступає невід'ємним інструментом практичного застосування

безвідходних технологічних та організаційних рішень;

– підвищення економіко-соціо-екологічної результативності безвідходного агропромисловництва, що є запорукою конкурентоспроможного розвитку суб'єктів господарювання безвідходного агропромисловництва та економіки держави в цілому. У зв'язку з чим постає завдання правильного вибору критеріїв економіко-соціальної та екологічної результативності безвідходного виробництва в аграрному секторі, розкриття основних напрямів її підвищення.

Прогрес науки і техніки надає великі можливості для модифікації методів, використовуваних сільськогосподарським виробництвом на основі його технологічного вдосконалення в поєднанні з найбільш повним і економічно ефективним використанням матеріальних, людських та фінансових ресурсів. Для розвитку наукового пізнання характерне не тільки постійне розширення кола теоретичних та практичних питань, а й посилення уваги до методів та інструментів науково-практичної діяльності. Зростає розуміння такого факту, що отримання значного результату безпосередньо залежить від базової теоретичної позиції, точніше, від принципового підходу до постановки проблеми та визначення загальних напрямів наукового дослідження. Наука та практика мають консолідувати свої зусилля для забезпечення переходу сільського господарства до безвідходного виробництва шляхом вдосконалення технологічних, економічних та організаційних можливостей.

Вищою формою раціонального природокористування є така діяльність людини, яка практично повністю використовує природні ресурси, не породжує забруднення і відходів і в остаточному підсумку все знову повертає природі, не порушуючи її стану. Той стан, що склався сьогодні у сфері ресурсоспоживання, та масштаби відходів в аграрному секторі підштовхують до висновку про те, що одним із шляхів ефективного вирішення проблеми оптимального споживання природних ресурсів та охорони навколишнього серед-

овища є створення безвідходного агропромисловництва.

Досягнення спільного гармонійного розвитку природи і суспільства є центральною проблемою теорії розвитку ноосфери, а вироблення спільної стратегії людства, що має на меті її забезпечення, посідає найважливіше місце в колективних зусиллях всіх країн земної кулі. Поняття «ноосфера» характеризує зміни, що відбуваються в біосфері під впливом людей та відповідно має велике світоглядне значення як в теорії, так і в організації практичної діяльності.

В.І. Вернадський визначив біосферу як цілісну геологічну оболонку Землі, заселену життям і якісно перетворену нею в напрямі формування та підвищення життєпридатних властивостей [20, с. 52, 63]. Людство, взяте в цілому, – зазначає В. І. Вернадський, – стає потужною геологічною силою. І перед ним, перед його думкою і працею, стає питання про перебудову біосфери в інтересах вільно мислячого людства як єдиного цілого. Цей новий стан біосфери, до якого ми, не помічаючи цього, наближаємося, і є «ноосфера» [20, с. 328].

Дослідження соратника В.І. Вернадського, академіка О. Є. Ферсмана, і багатьох інших показали, що в наш час, незважаючи на значні досягнення науки, практична техногенна діяльність людини поки що не наближає нас до сфери розуму, а віддаляє від неї. Відбувається техногенна деградація природного середовища. Історія ХХ – початку ХХІ ст. з двома світовими війнами і реальними загрозами третьої світової (ядерної) війни, яка б знищила вщент основи людської цивілізації, неспроможність виключити з людських відносин війни як спосіб вирішення протиріч, подальше розповсюдження ядерної зброї у світі свідчать про те, що питання невпинного висхідного поступу людства ще далеке від остаточного вирішення. Адже закономірність, яка виявлена Дж.Д. Даном і з якої випливає неминучість виникнення ноосфери, характерна для біосфери в цілому і може реалізовуватися спробами не одного, а декількох видів у

різні епохи геологічного часу. Отже, гарантії, що саме *Homo sapiens* остаточно реалізує місію переходу біосфери в ноосферу, немає. Потрібно зробити ще дуже багато, перш за все у свідомості людства, щоб наблизити передбачення В.І. Вернадського про сферу розуму, яка формується в гармонії з природою. Чи зможе людство перебудуватися відповідно до принципів ноосферної взаємодії з природою, покаже час. Але його майбутнє самозбереження і подальший розвиток залежать від цієї здатності [21, с. 29].

Вивчення різноманітних аспектів становлення ноосфери дозволяє довести її значущість для вирішення глобальних проблем, що постали на шляху розвитку людства у XXI ст., серед яких кричущою є проблема розумного поводження з відходами аграрного сектора та ресурсозбереження. Ефективно вирішувати проблеми раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього середовища можливо тільки шляхом удосконалення методів переробки, знешкодження, утилізації відходів. Впровадження безвідходного агровиробництва забезпечить раціональне використання всіх компонентів сировини та енергії в замкнутому циклі «первинні сировинні ресурси – виробництво – споживання – вторинні сировинні ресурси» та збереження екологічної рівноваги, що склалася в біосфері, наближуючи людство до ноосфери.

На шляху до розуміння та сприйняття процесів впровадження безвідходних технологій в аграрному секторі економіки провідну роль відіграють питання наукового опрацювання проблеми ідеології у національному та глобальному вимірах. Це зумовлено її належністю до суспільної свідомості, що відображає систему поглядів та цінностей різних соціальних груп і класів політико-правового, філософського, етичного, художнього та релігійного характеру, а також містить цілі щодо закріплення або зміни існуючих суспільних відносин. Ідеологія завдяки своїй логічній функції багато в чому визначає поведінку та дії людей для реалізації соціально-економічних та екологічних проблем сус-

пільства. Ідеологія, базована на принципі безвідходного виробництва, впливає на її розвиток та змінює спосіб виробництва через діяльність людини. Основна ідея ідеології поводження з відходами в аграрному секторі – забезпечення їх комплексної високотехнологічної переробки та мінімізація їх негативного впливу на біосферу.

Р. Мюррей, один з провідних світових фахівців у галузі економіки поводження з відходами та автор концепції «Zero Waste», наголосив: «Ідея про те, що відходи можуть бути корисними, що їм слід дозволити вийти з «передпокою» і зайняти своє місце у «вітальні», належить до тих ідей, які йдуть значно далі технічного питання про те, яку користь можна було б витягти з того або цього відходу. Ця ідея кидає виклик всій системі наших уявлень про речі і про їх використання, тому, як ми визначаємо самих себе і свій статус в оточенні товарів, уявленням, через які ми викидаємо так багато того, що могли б зберегти» [18].

Вже у 1930 р. в наукових публікаціях було звернено увагу на думку про те, що невикористання промислових та сільськогосподарських відходів становитиме витрату ресурсів без отримання належного еквівалента [1, с. 3]. У той же час кількість промислових відходів збільшувалася пропорційно зростанню промислового виробництва, а індустріалізація сільськогосподарства, яка весь цей час розвивається, створювала нові види відходів, які могли б бути цінним товаром для нових галузей промисловості, новою кормовою базою для тваринництва та основою для нових хімічних добрив [1, с. 3]. Американський та західноєвропейський досвід показав, що переробка сільськогосподарських відходів стала невичерпним джерелом сировини.

На початку 1970-х років відбулася значна зміна технології утримання тварин. У більшості країн Європи та Америки відмовилися від застосування підстилки та перейшли до гідравлічних систем збирання гною. Перш за все, це було обумовлено відмовою від використання

фізичної праці в процесі збирання гною. Крім того, при постійному контакті гною у відкритих гнійних каналах з тваринами та повітрям у приміщеннях погіршувався мікроклімат [22, с. 4].

Наприкінці 1970-х Р. Лер підкреслював, що прагнення держави до покращання навколишнього природного середовища потребує від сільськогосподарських суб'єктів прийняти рішення щодо моделей виробництва та приділити значну увагу поводженню з відходами [22, с. 21].

У 2014 р. питання змін у навколишньому середовищі, зумовлене економічною активністю, були основними на щорічному Всесвітньому економічному форумі в Давосі. Більше 30 засідань Форуму були присвячені змінам клімату, інвестиціям в екологічно безпечне виробництво, «розумне» поводження з відходами та потенціал «циклічної» економіки [23].

Циклічна економіка (або безвідходна економіка) стає предметом широкого кола досліджень не тільки в європейських державах, а й у всьому світі. Такий тип економіки розглядається як потенційна стратегія розвитку суспільства, що зможе підвищити добробут, послаблюючи при цьому залежність держав від сировинних та енергетичних ресурсів. Циклічна економіка як модель функціонує за прикладом природної екосистеми, в якій не існує відходів.

Циклічна економіка – це концепція, спрямована на зменшення (ліквідацію) матеріальної залежності та на продовження терміну служби матеріалів завдяки їх тривалому та більш широкому використанню [24, с. 55–56; 25; 26]. Система безвідходної економіки забезпечує довгострокове збереження доданої вартості продукції, мінімізує або навіть зводить нанівель появу відходів. При цьому ресурси залишаються в економічному обігу навіть після закінчення терміну придатності та використовуються для створення нової доданої вартості. Перехід до нової економічної системи з повторним використанням відходів вимагає змін у ланцюжку створення доданої вартості – від дизайну продукту до нових бізнес-моде-

лей, від нових способів перетворення відходів у ресурси до нових моделей поведінки споживачів [27].

З початку 2010-х років спостерігається зростання інтересу до циклічної економіки. Це результат значних екологічних викликів XXI ст., серед яких – дефіцит ресурсів та негативний вплив на довкілля промисловістю. Основними економічними причинами цього зростаючого інтересу є мінливість цін (та їх зростання) на товари та потенційні економічні вигоди від нових ринків з моделями циклічної економіки, популяризовані у звітах Фонду Е. Макартур та Римського клубу [28].

Центр європейських політичних досліджень (CEPS) 2016 р. подав дослідження «Understanding the Circular Economy in Europe, from Resource Efficiency to Sharing Platforms: The CEPS Framework» [28]. У ньому визначено такі основні переваги переходу до циклічної економіки: 1) екологічні переваги; 2) економія витрат від зниження потреб у природних ресурсах; 3) додаткові економічні вигоди, отримані від створення нових ринків. У результаті в Німеччині, Японії, Швеції, Південній Кореї, Швейцарії, США, Данії, Нідерландах, Китаї, державах Балтії розроблені, прийняті і здійснюються державні плани створення та розвитку економіки замкнутого циклу на основі рециклінгу ресурсів.

Україна потребує невідкладного реформування правової та економічної системи, що регулює використання відходів. Це слід робити, використовуючи світовий досвід. Проблема відходів в аграрному секторі України потребує розвитку нового бачення: відходи аграрного сектора слід розглядати як джерело вторинних матеріальних та енергетичних ресурсів; потрібно мінімізувати утворення відходів аграрного сектора в процесі виробництва і споживання ефективними методами; необхідно забезпечити максимальну переробку та утилізацію відходів аграрного сектора, впроваджуючи максимально ефективні технології поводження з відходами (безвідходні та маловідходні); на кожному етапі виникнення відходів необхідно визначати методи багаторазового

використання природних ресурсів (рециклізації) і рециклінгу отриманих відходів; управління відходами аграрного сектора необхідно починати з планування раціонального використання природних ресурсів та виробництва сільськогосподарської продукції, що як сировина надходить для промислової переробки, і продовжувати при проектуванні всього життєвого циклу отримання та споживання різноманітної за властивостями корисної продукції.

Впровадження у сучасну господарську діяльність безвідходного агропромисловиробництва передбачає збалансоване використання поживних речовин, енергії та природи, забезпечуючи при цьому ресурсоефективність, конкурентоспроможність, впровадження інновацій, підвищення зайнятості й добробуту населення та отримання прибутків від агропромисловиробництва.

Важливо підкреслити складність та цінність завдань перетворення бізнесу України та інших країн у безвідходне агропромисловиробництво, поставлене перед нашою наукою та практикою. Необхідно спрямовувати дослідження у потрібне русло та забезпечувати практичну орієнтацію, інакше кажучи, здійснювати поглиблені та цілеспрямовані дослідження певної сфери. Концепція розвитку безвідходного агропромисловиробництва, у свою чергу, безпосередньо впливає на науково-технічну діяльність та визначає його напрями і навіть результати. Пошук шляхів вирішення трансграничних відмінностей, пов'язаних з екологічними, економічними та соціальними проблемами через надмірну кількість відходів аграрного сектора, можливий лише шляхом переорієнтації агропромисловиробництва на безвідходний напрям його розвитку.

Висновок. Результативне безвідходне виробництво в аграрному секторі неодмінно передбачає дотримання балансу між аграрною діяльністю та станом біосфери. Охорона навколишнього середовища є невід'ємною частиною процесу впровадження у практику господарювання безвідходного агропромисловиробництва, адже економічні, екологічні та соціальні складові існування ефективного виробництва

в аграрному секторі утворюють єдину неподільну систему. Розуміння масштабів та природи екологічних проблем, їх співвідношення з умовами функціонування аграрного сектора дозволяє визначати відповідні ресурси для їх вирішення.

Вивчення різних аспектів концепції формування ноосфери дає змогу довести її значущість для вирішення глобальних викликів розвитку людства у XXI ст., серед яких ставлення до проблеми розумного поводження з відходами аграрного сектора та проблеми економії ресурсів. Впровадження безвідходного агропромисловиробництва забезпечить раціональне використання всіх компонентів сировини та енергії в замкнутому циклі «первинні сировинні ресурси – виробництво – споживання – вторинні сировинні ресурси» та збереження екологічного балансу в біосфері.

Ідеологія завдяки своїй логічній функції багато в чому визначає дії людини щодо усвідомлення соціально-економічних та екологічних проблем суспільства. Ідеологія, базована на концепції безвідходного виробництва, впливатиме на її розвиток та здатна змінити спосіб виробництва завдяки діяльності людей, які підтримують цю ідею. Ключовою ідеєю ідеології поводження з відходами в аграрному секторі має бути забезпечення їх комплексної високотехнологічної переробки та мінімізація негативного впливу на біосферу.

На відміну від інших розвинутих країн, в Україні відсутня інфраструктура поводження з відходами. Умови, за яких масштаби накопичення відходів в аграрному секторі перевищують масштаби їх переробки, утилізації чи знешкодження, призводять до екологічних криз та перешкоджають економічному розвитку країни.

Подальші дослідження слід спрямовувати на розробку рекомендацій щодо забезпечення належного державного регулювання сфери безвідходного агропромислового виробництва та створення відповідних організаційно-економічних передумов у вирішенні комплексу економічних, екологічних, соціальних проблем сталого розвитку держави.

Список використаної літератури

1. Бруттини А. Утилизация отходов и отходов: применение сельскохозяйственных и промышленных отходов и отходов в качестве продуктов питания, кормовых средств, удобрений и технического сырья / А. Бруттини; пер. с англ. С. Я. Дунаевского; под ред. Б.М. Беркенгейма. – М., Л.: Соцэргиз, 1931. – 304 с.
2. Гусев С.П. Использование отходов промышленности и сельского хозяйства для удобрений / С.П. Гусев. – М., Л.: Сельхозгиз, 1932. – 140 с.
3. Громов Б.В. Итоги науки и техники. Серия «Охрана природы и воспроизводство природных ресурсов». Т. 9: Безотходное промышленное производство: основные принципы безотходных производств / Б.В. Громов, В.А. Зайцев, Б.Н. Ласкорин и др. – М.: ВИНТИ, 1981. – 217 с.
4. Антонов А.В. Материалосберегающие и безотходные технологии / А.В. Антонов. – М.: Знание, 1989. – 62 с.
5. Балацкий О.Ф. Экономика безотходных производств / О.Ф. Балацкий, В.В. Волошин. – К.: Знание, 1983. – 43 с.
6. Белашов Л.А. Экономические основы малоотходных и безотходных производств / Л.А. Белашов, И.А. Жаркова, В.А. Санжаревский. – К.: Наук. думка, 1986. – 143 с.
7. Зайцев В.А. Малоотходные и безотходные процессы сегодня / В.А. Зайцев. – М.: Знание, 1987. – 32 с.
8. Лебединский Ю.П. Продовольственный комплекс Украинской ССР / Ю.П. Лебединский, Л.А. Ганечко. – К.: Наукова думка, 1986. – 254 с.
9. Склянкин Ю.В. Безотходная переработка сельскохозяйственного сырья: эколого-экономический аспект / Ю.В. Склянкин, С.Л. Стычинский. – К.: Урожай, 1988. – 164 с.
10. Вербицкий П. Утилізація відходів тваринного походження в Україні / П. Вербицкий // Тваринництво України. – 2008. – № 5. – С. 2–6.
11. Вяткін П.С. Визначення загального ефекту формування безвідходного виробництва на переробних підприємствах АПК / П.С. Вяткін // Економіка розвитку. – 2010. – № 1 (53). – С. 65–69.
12. Гелетуха Г.Г. Перспективи використання відходів сільського господарства для виробництва енергії в Україні. Аналітична записка [Електронний ресурс] / Г.Г. Гелетуха, Т.А. Железна // БАУ. – 2014. – № 7. – 33 с. – Режим доступу: http://www.journal.esco.co.ua/industry/2014_11_12/art0160.pdf
13. Колодійчук І.А. Засадничі принципи формування системи поводження з відходами / І.А. Колодійчук // Регіональна економіка. – 2017. – № 2 (84). – С. 80–88.
14. Тимчак В.С. Ефективність інновацій комплексного використання відходів харчової промисловості: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 / В.С. Тимчак. – Житомир, 2017. – 227 с.
15. Маркарян С.Е. Система безотходной переработки органических отходов / С.Е. Маркарян, А.Д. Агасарян // Аграрная наука. – 2008. – № 7. – С. 30–32.
16. Бьерке Л.Л. Чистое производство и энергоэффективность. Норвежская модель / Л.Л. Бьерке. – Херсон: Изд-во ХТТП, 2014. – 120 с.
17. Григорян А.А. Страны Прибалтики на пути к экономике замкнутого цикла / А.А. Григорян, Н.Ю. Бородавкина // Балтийский регион. – 2017. – Т. 9, № 3. – С. 7–22.
18. Мюррей Р. Цель – Zero Waste / Р. Мюррей; пер. с англ. В.О. Горницкий. – М.: ОМННО «Совет Гринпис», 2004. – 232 с.
19. Паулі Г. Синя економіка: 10 років. 100 інновацій. 100 мільйонів робочих місць: доп. Рим. Клубу / Г. Паулі; ред. Л. Ярошенко; пер. з англ. А. Побережна; Фонд «Богдана Гаврилишина», Фонд «Скорочення ризиків» (RRF). – К., 2012. – 353 с.

20. Вернадский В.И. Химическое строение биосферы Земли и ее окружения / В.И. Вернадский. – М.: Наука, 2001. – 376 с.
21. В.І. Вернадський – вчений, мислитель, організатор науки / А.Г. Загородній, С.В. Волков, О.С. Онищенко, В.М. Шестопалов // Вісн. НАН України. – 2013. – № 3. – С. 8–37.
22. Лёр Р. Переработка и использование сельскохозяйственных отходов / Р. Лёр; под ред. А.Н. Шимко; пер. с англ. В.В. Новикова. – М.: Колос, 1979. – 415 с.
23. World Economic Forum Annual Meeting [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.weforum.org/events/world-economic-forum-annual-meeting-2014/programme>
24. Мусіна Л.А. Ресурсоефективна економіка: європейські тенденції та уроки для України / Л.А. Мусіна, Т.К. Кваша // Економічний аналіз: зб. наук. праць. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Т. 18, № 1. – С. 55–56.
25. Yi Q. Cleaner Production and Circular Economy – New Strategy For Environment and Development in China [Електронний ресурс] / Q. Yi. – 2003. – Режим доступу: http://mail.neaef.org/pubs/neaef16/1-4_Yi.pdf
26. Pubule J. Cleaner production in biowaste management. Doctoral Thesis in Power and Electrical Engineering, Riga technical university [Електронний ресурс] / J. Pubule. – Riga, Latvia, 2014. – 96 p. – Режим доступу: <https://ortus.rtu.lv/science/lv/publications/18359/fulltext>.
27. Towards a circular economy: A zero waste programme for Europe. European Commission, COM(2014) 398 final. Brussels, 2.7.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/environment>.
28. Understanding the Circular Economy in Europe, from Resource Efficiency to Sharing Platforms: The CEPS Framework Igor Taranic, Arno Behrens and Corrado Topi* CEPS Special Report No. 143. – July 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ceps.eu/system/files/SR%20No143%20Circular%20Economy_0.pdf.

References

1. Bruttini, A. (1931). *Utilizatsiia ot brosovi ot khodov: primeneniie selskokhoziaistvennykh i promyshlennyykh otbrosov i ot khodov v kachestve produktov pitaniia, kormovykh sredstv, udobrenii i tekhnicheskogo syria* [Garbage and waste utilization : use of agricultural garbage and waste as the food product, animal feed, fertilizer and technical raw-material]. Moscow, Leningrad: Sotcekgiz, 304 p.
2. Gusev, S.P. (1932). *Ispolzovanie ot khodov promyshlennosti i selskogo khoziaistva dlia udobrenii* [Use of the industrial and agricultural wastes for fertilizer production]. Moscow, Leningrad: Sotcekgiz, 140 p.
3. Gromov, B., Zaitcev, V., Laskorin B. et. al. (1983). *Okhrana prirody i vosproizvodstvo prirodnykh resursov. Itogi nauki i tekhniki. Seriya "Okhrana prirody i vosproizvodstvo prirodnykh resursov". T. 11: Bezotkhodnoe promyshlennoe proizvodstvo. Organizatsiia bezotkhodnykh proizvodstv* [Environmental protection and reproduction of natural resources. Results of science and technology. Series "Nature Protection and Reproduction of Natural Resources". vol. 11: Non-waste industrial production. Organization of non-waste production]. Moscow: VINITI, 212 p.
4. Antonov, A.V. (1989). *Materialosberegaiushchie i bezotkhodnye tekhnologii* [Material saving and non-waste technology]. Moscow: Znanie, 62 p.
5. Balatckii, O., Voloshin, V. (1983). *Ekonomika bezotkhodnykh proizvodstv* [Economics of non-waste industries]. Kiev: Znanie, 43 p.
6. Belashov, L.A., Zharkova, I.A., Sanzharevskii, V.A. (1986). *Ekonomicheskie osnovy malootkhodnykh i bezotkhodnykh proizvodstv* [The economic basis of low-waste and non-waste production]. Kiev: Nauk. dumka, 143 p.

7. Zaitsev, V.A. (1987). *Malootkhodnye i bezotkhodnye protsessy segodnia* [Modern law- and non-waste processes]. Moscow: Znanie, 32 p.
8. Lebedinskii, Yu.P., Ganechko, L.A. (1986). *Prodovolstvennyi kompleks Ukrainskoi SSR* [Food productivity of USSR]. Kyiv: Nauk. dumka, 254 p.
9. Skliankin, Yu.V., Stychinskii, S.L. (1988). *Bezotkhodnaia pererabotka selskokhoziaistvennogo syria: ekologo-ekonomicheskii aspekt* [Non-waste recycling of the agricultural raw-material : ecological and economic view]. Kyiv: Urozhai, 164 p.
10. Verbytskyi, P. (2008). *Utylizatsiia vidkhodiv tvarynnoho pokhodzhennia v Ukraini* [Animal wastes utilization in Ukraine]. *Tvarynnytstvo Ukrainy* [Ukrainian livestock], no. 5, pp. 2-6.
11. Viatkin, P. (2010). *Vyznachennia zahalnoho efektu formuvannia bezvidkhodnoho vyrobnytstva na pererobnykh pidpriemstvakh APK* [Determination of the general effect of the formation of waste-free production at processing enterprises of agriculture]. *Ekonomika rozvytku* [Economics of development], no. 1 (53), pp. 65-69.
12. Heletukha, H., Zheliezna T. (2014). *Perspektyvy vykorystannia vidkhodiv silskoho hospodarstva dlia vyrobnytstva enerhii v Ukraini* [Prospects for the use of agricultural waste for energy production in Ukraine]. *Analitichna zapyska BAU*. No. 7, 33 p. Available at: <https://saf.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/position-paper-uabio-7-ua.pdf> (Accessed 07 March 2020).
13. Kolodiichuk, I. (2017). *Zasadnychi pryntsypy formuvannia systemy povodzhennia z vidkhodamy* [Basic principles of formation of a waste management system]. *Rehionalna ekonomika* [Regional economy], no. 2 (84), pp. 80-88.
14. Tymchak, V.S. (2017). *Efektivnist innovatsii kompleksnoho vykorystannia vidkhodiv kharchovoi promyslovosti. Kand, Diss.* [Innovations' effectiveness of the complex use of food industry's wastes. Candidate's thesis]. Zhytomyr, 227 p.
15. Markarian, S.E., Agasarian, A.D. (2008). *Sistema bezotkhodnoi pererabotki organicheskikh otkhodov* [The non-waste recycling system of the organic wastes]. *Agrarnaia nauka* [Agrarian science], no. 7, pp. 30-32.
16. Bjerke, L. (2014). *Chistoe proizvodstvo i energoeffektivnost. Norvezhskaia model* [Cleaner Production and Energy Efficiency. The Norwegian Model]. Kherson: Publ. company KCCI, 120 p.
17. Grigorian, A.A., Borodavkina, N.Yu. (2017). *Strany Pribaltiki na puti k ekonomike zamknutogo tsikla* [Baltic countries at their way to a closed loop economy]. *Baltiiskii region* [Baltic region], no. 3, pp. 7-22.
18. Murray, R. (2002). *Zero Waste*. Greenpeace Environmental Trust, 232 p.
19. Pauli, G. (2012). *The Blue Economy: 10 Years, 100 Innovations, 100 Million Jobs*. Paradigm Publications, 336 p.
20. Vernadsky, V.I. (2001). *Khimicheskoe stroenie biosfery Zemli i ee okruzeniia* [Chemical structure of the Earth's biosphere and its surroundings]. Moscow: Nauka, 376 p.
21. Zahorodnyi, A., Volkov, S., Onishchenko, O., Shectopalov, V. (2013). *V. I. Vernadskyi – vchenyi, myslytel, orhanizator nauky* [Volodymyr Vernadskyi is the scientist, thinker, science organizer]. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, no. 3, pp. 8-37.
22. Ler, R. (1981). *Pererabotka i ispolzovanie selskokhoziaistvennykh otkhodov* [Recycling and use of agricultural wastes]. Moscow: Kolos, 415 p.
23. World Economic Forum Annual Meeting. Available at: <https://www.weforum.org/events/world-economic-forum-annual-meeting-2014/programme> (Accessed 07 March 2020).
24. Musina, L.A., Kvasha, T.K. (2014). *Resursoefektyvna ekonomika: yevropeiskii tendentsii ta uroky dlia Ukrainy* [Resource-effective economy: European trends and lessons for Ukraine]. *Ekonomichniy analiz* [Economic analysis], no. 18 (1), pp. 55-56.

25. Yi Q. (2003). Cleaner Production and Circular Economy – New Strategy For Environment and Development in China. Available at: http://mail.neaef.org/pubs/neaef16/1-4_Yi.pdf (Accessed 12 March 2020).

26. Pubule, J. (2014). *Cleaner production in biowaste management. Doctoral Thesis in Power and Electrical Engineering*. Riga technical university. Riga, Latvia. Available at: <https://ortus.rtu.lv/science/lv/publications/18359/fulltext> (Accessed 12 March 2020).

27. Towards a circular economy: A zero waste programme for Europe. European Commission, COM(2014) 398 final. Brussels, 2.7.2014 Available at: <http://ec.europa.eu/environment> (Accessed 12 March 2020).

28. Understanding the Circular Economy in Europe, from Resource Efficiency to Sharing Platforms: The CEPS Framework Igor Taranic, Arno Behrens and Corrado Topi* CEPS Special Report No. 143, July 2016. Available at: https://www.ceps.eu/system/files/SR%20No143%20Circular%20Economy_0.pdf (Accessed 12 March 2020).

PROVIDING THE DEVELOPMENT OF NON-WASTE PRODUCTION IN THE AGRARIAN SECTOR OF THE ECONOMY: THEORETICAL-METHODOLOGICAL JUSTIFICATION

Andrii V. Andreichenko, Odessa I.I. Mechnikov National University, Ukraine. E-mail: avandreichenko@gmail.com

DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-4

Key words: *wastes, non-waste agricultural production, resource conservation, innovation, noosphere, cyclical economy.*

The objective character of increasing level of the agricultural business activity's intensity, which generates the considerable wastes, intensifies the issue of the adequate resource use. The article deals with the issues of theoretical and methodological support for the development of non-waste production in the agrarian sector, taking into account national peculiarities and world experience. It is established that the objective nature of increasing the level of intensity of agricultural production, which produces a large amount of waste, significantly exacerbates the problem of prudent resource use. In turn, the accelerated development of non-waste production in agriculture becomes relevant for a rational combination of efficiency of this business, environmental security, social orientation.

The methodological foundations of research into the development of non-waste production in the agrarian sector of the economy are revealed in the paper. The connection between the efficient functioning of non-waste production in the agrarian sector of the economy and the doctrine of the noosphere aimed at achieving the goal of harmonious development of nature and society is highlighted. The features of the "mental" attitude to the problem of the agro-residues at the national and global levels are disclosed. The article highlights the complex of economic, social, ecological and institutional indicators, which are necessary for the effectiveness of agricultural non-waste production.

The transition to non-waste agricultural production is an objective process, closely linked to the depletion of natural resources and energy resources. Accelerated developments in this area and the use of their results in economic practice are becoming an urgent requirement today. The study specifies the role of science for setting up the "science – technology – non-waste agriculture – society" system.

Одержано 12.02.2020.

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ

УДК 658.6:658.1

DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-5

В.А. ПАВЛОВА,
доктор економічних наук, професор
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)

К.С. ХАВРОВА,
кандидат економічних наук, доцент Донецького університету
економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг)

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЄЮ ДІЯЛЬНОСТІ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Одним з напрямів сучасного розвитку підприємств і організацій є інтелектуалізація їхньої діяльності як умова ефективності функціонування. Проведений контент-аналіз щодо визначення понять та характеристик «управління» й «управління підприємством» стає підґрунтям щодо висновку про поєднання процесу управління підприємством з його основною метою – розвитком інтелектуалізації його діяльності. За категоріальним аналізом поняття «система управління» підприємства та визначеними ключовими аспектами досліджуваної категорії констатовано, що управління системою є, зокрема, процесом «коригування» всіх її елементів таким чином, що на «виході» отримуються найменші відхилення порівняно із запланованим та фактично отриманим результатами. Встановлено, що принципова відмінність управління інтелектуалізацією діяльності як ресурсом полягає в тому, що одним з результатів діяльності системи поряд з традиційним результатом як продуктом у широкому розумінні є поліпшення якісних характеристик працівників. За основну аксіому взято: вихідними характеристиками інтелектуального вдосконалення працівників є освіта та моральність, що визначають внутрішні цінності індивідів, які у подальшому формують моральні норми економічної поведінки в різних сферах суспільної життєдіяльності.

Статтю присвячено обґрунтуванню теоретико-методологічних аспектів та практичних рекомендацій щодо вдосконалення системи управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств.

Вихідними тезами-аксіомами для обґрунтування методологічних засад побудови системи управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств стало її забезпечення тріадою напрямів: управління інтелектуалізацією діяльності як ресурсом, управління інтелектуалізацією діяльності як процесом та управління розвитком інтелектуальної діяльності персоналу. Встановлено особливості інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств: отримання двох незалежних результатів праці – інформації (новостворену або перетворену – вироблену) і розвитку людини; ймовірність високої «вартості» помилки; часова необмеженість процесу в цілому, що за структурою може бути і непередбачувано дискретним, і непередбачувано безперервним.

Розроблено функціональну модель реальної системи управління інтелектуальною власністю торговельних підприємств. Обґрунтовано, що управління інтелектуалізацією торговельних підприємств є системою гармонізації різних інтересів всередині підприємства за рахунок розвитку інтелектуальної діяльності персоналу, підвищення ефективності використання інтелектуальних ресурсів та інтелектуальних трудових процесів.

Ключові слова: інтелектуалізація діяльності; система управління; торговельне підприємство; розвиток; модель.

Статья посвящена обоснованию теоретико-методологических аспектов и практических рекомендаций по усовершенствованию системы управления интеллектуализацией деятельности торговых предприятий.

В ходе исследования для формирования системы управления интеллектуализацией деятельности торговых предприятий выделены выходные тезисы-аксиомы формирования методологических основ ее построения. Определено, что система управления интеллектуализацией деятельности торгового предприятия предполагает триаду направлений такого управления: управление интеллектуализацией деятельности как ресурсом, как процессом и управление развитием интеллектуальной активности персонала. На основании моделирования разработана функциональная модель реальной системы управления интеллектуализацией деятельности торговых предприятий.

Ключевые слова: интеллектуализация деятельности, система управления, торговое предприятие, развитие, модель.

Постановка проблеми. Інтелектуалізація діяльності підприємств і організацій на сьогодні є важливою умовою ефективності їх функціонування. Зокрема це стосується сфери торгівлі, яка все частіше поряд з офлайнформатом користується віртуальним простором і «розумною» логістикою. Усі характеристики інтелектуалізації діяльності з точки зору інтелекту, освіченості, кваліфікації, вмінь, навичок і досвіду відіграють і відіграватимуть у майбутньому ключову роль у розвитку торговельних підприємств та формуванні їх конкурентоспроможності, що викликає необхідність побудови системи управління торговельним підприємством, зокрема в частині управління інтелектуалізацією його діяльності, яка б відповідала викликам часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток теоретико-методологічної бази управління підприємством висвітлено в працях І.А. Бланка, О.С. Виханського, П.Ф. Друкера, І.А. Ігнат'єва, Б. Карлофа, Г. Міцберга, А.П. Наливайко, С.В. Оборської, М.Е. Портера, А. Стрікланда, А.А. Томпсона, Р.А. Фатхутдінова, З.Є. Шершньової, Г. Хемела, Е. Чандлера та ін. Ключові аспекти процесу інтелектуалізації інтересів суб'єктів управління розкрито в працях А. Бутник-Сіверського, А. Грішнова, Б. Леонтьєва, В. Іноземцева, С. Кіся, С. Ситника, Л. Федулової, А. Чухна та ін.

Незважаючи на суттєві напрацювання в українській та іноземній науковій літературі, питання, пов'язані з вивченням

особливостей управління формуванням і використанням інтелектуалізації діяльності на підприємствах, у тому числі торговельних, потребують спеціального дослідження. Це стосується уточнення поняття «управління інтелектуалізацією діяльності», визначення концептуальних засад поліпшення управління формуванням і використанням інтелектуалізації діяльності в торговельних підприємствах.

Метою статті є обґрунтування теоретико-методологічних аспектів та практичних рекомендацій щодо вдосконалення системи управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств.

Результати дослідження. Досліджуючи проблематику формування системи управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств, вважаємо за доцільне провести аналіз різних підходів до розкриття сутності категорій «управління», «управління підприємством» та «система управління».

Зокрема І.А. Бланк у ході визначення категорії «управління» подає його як процес впливу та діяльності, що регулює суспільні відносини через органи державної влади [1]. На думку інших вчених [2], «управління» – це «складний цілеспрямований безперервний соціально-економічний і організаційно-технічний процес впливу керуючої системи на конкретний об'єкт, який здійснюється за певною технологією за допомогою методів і технічних засобів для цілей досягнення техніко-економічних і соціальних показників». О.С. Іванілов, О.М. Таряник вважають [3],

що управління» – це діяльність, яка спрямована на координацію роботи інших людей (трудових колективів) та є складною системою. Водночас А.О. Раздорожний акцентує увагу на тому, що управління підприємством – це «вплив на працівників для досягнення цілей, які ставляться перед підприємством і його персоналом. Складається з ряду взаємопов'язаних підсистем: стратегічне і поточне управління, управління персоналом, планування, управління виробництвом, маркетингом, фінансами та інвестиціями» [4]. Фахівці однієї з провідних міжнародних компаній UP TRADING [5] акцентують увагу на тому, що управління підприємством є складною інтелектуальною діяльністю людини, що потребує спеціальних знань і досвіду. Перевагою досліджень С.Г. Пуртова і С.В. Смирнової [6], що розглядають процес «управління підприємством» і категорію «управління», є визначення економічного і соціального розвитку як стратегічної мети функціонування підприємства.

Безумовно, визначень поняття «управління підприємством» значно більше, як і вчених-економістів, що займаються цією проблематикою. Ми виділили ті, що найбільш вдало подають сутнісні характеристики категорії «управління». Тож на підставі узагальнення наукових праць [1–6], можна дійти висновку:

– по-перше, слід виділити групу підходів [1; 2; 6], за якими на підставі системності процесу управління діяльність людей або управління ними є підсистемою більш складної системи, що є досить логічним, адже і підприємство розглядається як складна економічна система, взаємопов'язана із системами більш високого рівня (галузевого, регіонального, національного та глобального).

– по-друге, в окремих характеристиках [3–5] видалено безпосередню залежність управління від діяльності людей, що напряму впливає на досягнення результатів й підтверджує необхідність і можливість цілеспрямованої діяльності людей для досягнення цілей.

Отже, управління слід розглядати не тільки як систематизовану діяльність, а й процес, в якому ця діяльність здійснюється між суб'єктом і об'єктами управління. У цьому випадку суб'єкт є керуючим органом системи, що визначає і спрямовує керований об'єкт (людину) до досягнення цілей за певними етапами. Отже, до визначення управління можна додати такі характеристики: цілеспрямованість діяльності людей, її системність і взаємозв'язок з іншими економічними системами, взаємодія між суб'єктом (керуючий системою орган) і об'єктами, етапність самого процесу управління.

Проведений контент-аналіз щодо визначення понять і характеристик «управління» і «управління підприємством» дозволяє стверджувати, що процес управління підприємством тісно пов'язаний з головною його метою – розвитком через інтелектуалізацію діяльності.

Система управління виступає як взаємодія між суб'єктом і об'єктом для досягнення певних цілей взагалі і при взаємодії із зовнішнім середовищем зокрема. Такий підхід до сприйняття системи управління притаманний М.М. Івлієву [7], В. Воронцовій [8] і В. Приймак [9]. На думку [7], це організаційна структура, у внутрішньому середовищі якої орган управління здійснює процес управління об'єктом управління для досягнення цілей при взаємодії із зовнішнім середовищем. Згідно з [8] система управління – це спосіб взаємодії між суб'єктом і об'єктом управління, спосіб побудови взаємозв'язку між рівнями управління і функціональними сферами, що забезпечує оптимальне в заданих умовах досягнення цілей організації. За [9], це структурована модель управління торговельним підприємством відповідно до зовнішніх умов функціонування на підставі комплексної взаємодії між керуючою і керованою системами, спрямованої на досягнення цілей. Аналогічний підхід для обґрунтування категорії «система управління», але більш спрощений, в якому не враховано взаємодію системи управління із зовнішнім середовищем, подано в дослідженнях В.Г. Алієва [10],

за міркуваннями якого система управління – це «керуюча (суб'єкт управління) і керована (об'єкт управління) системи, а також зв'язки між ними».

За результатами контент-аналізу трактувань категорії «система управління» визначено ключові акценти, які є основою виділення наукових підходів щодо сутнісного наповнення досліджуваного поняття (рис. 1).

Враховуючи вищенаведений категоріальний аналіз поняття «система управління» підприємства та наведені на рис. 1 ключові аспекти досліджуваної категорії, слід дійти висновку, що управляти системою означає «налаштовувати» всі елементи системи таким чином, щоб на «виході» отримувати мінімально можливе відхилення між тим, який результат хотіли отримати, і фактично досягнутим результатом. Принципова відмінність управління інтелектуалізацією діяльності як ресурсом полягає в тому, що одним з результатів функціонування системи поряд з традиційним результатом, що характеризується отриманим продуктом у широкому розумінні, є підвищення якості вихідних ресурсів, інакше кажучи, поліпшення якісних характеристик працівників. Тому за базову аксіому нами прийнято те, що системоутворюючим началом інтелектуального вдосконалення працівників є освіта і моральність, які зумовлюють внутрішні цінності індивідуумів, що, у свою чергу, формують моральні норми економічної поведінки в різних сферах суспільної життєдіяльності.

У результаті, для формування системи управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств виокремлено вихідні тези-аксіоми методологічних засад її побудови (рис. 2).

Встановлено, що до особливостей інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств належать:

1. У разі інтелектуалізації діяльності отримують два незалежних результати праці: в буквальному розумінні – інформацію (новостворену або перетворену – вироблену) і розвиток людини.

2. Ймовірність високої «вартості» помилки, що виходить далеко за межі результатів індивідуального трудового процесу.

3. Процес часто не має часових обмежень у цілому, а за структурою є непередбачувано дискретним і непередбачувано безперервним.

Ці особливості інтелектуалізації діяльності стають передумовами специфіки управління ними.

Сутнісне наповнення змісту управління інтелектуалізацією діяльності базується на підходах, напрацьованих у суспільстві. Одним з трактувань є думка Б.М. Генкіна [11], де обґрунтовано необхідність управління працею як процесом. Існує цілком авторитетна точка зору, за якою інтелектуалізацією управляти не потрібно. Окремі дослідники вважають цілком достатнім планування діяльності, контроль результатів, і, якщо результат близький до запланованого, то управління інтелектуалізацією діяльності вважається ефективним.

Рис. 1. Ключові акценти визначення сутності категорії «система управління»

ВИХІДНІ ТЕЗИ – АКЦІОМИ
методології формування системи управління інтелектуалізацією
діяльності торговельних підприємств

1. Персонал – основний ресурс торговельного підприємства.
2. Сучасні умови функціонування торговельних підприємств обумовлюють прискорення темпів розвитку підприємства і його працівників.
3. Необхідність удосконалення персоналу в інтелектуальному напрямі й формування на цій основі інтелектуальної активності.
4. Економічний стан торговельного підприємства залежить від якості персоналу; якість життєдіяльності працівників обумовлюється рівнем розвитку підприємства.
5. Стимулювання і мотивація інтелектуальної активності працівників за рахунок створення умов для їх розвитку.
6. Інтелектуальна активність персоналу розглядається як потенціал розвитку торговельного підприємства.
7. Залежність розвитку торговельного підприємства від управління інтелектуалізацією діяльності.
8. Очікуваний результат управління інтелектуалізацією діяльності торговельного підприємства – досягнення цільових показників інтелектуалізаційної активності персоналу, обумовлених стратегічними завданнями торговельного підприємства.

Необхідність забезпечення інтелектуальної активності
працівників для досягнення запланованих результатів в
управлінні інтелектуалізацією діяльності торговельних
підприємств

БАЗИСНА АКЦІОМА ДОСЛІДЖЕННЯ:

вихідними характеристиками інтелектуального вдосконалення працівників є освіта і моральність, які визначають внутрішні цінності окремих індивідуумів, що формують моральні норми економічної поведінки в різних сферах суспільної життєдіяльності

Рис. 2. Вихідні тези-аксіоми методології формування системи управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств

З нашої точки зору, такий підхід є принципово неправильним. Якщо в поточному періоді отримано очікуваний результат, ще не означає, що така ситуація буде й у майбутньому. З одного боку, є свідчення про досить слабку структурованість інтелектуальної діяльності й невисоку прогнозованість її ре-

зультатів. З іншого боку, слід розуміти, що ні сам процес, ні його результат не повинні і не можуть бути абсолютно випадковими. Крім того, інформація, про результат інтелектуалізації діяльності не має бути формальною, вона повинна бути цілеспрямованою, мати споживача і споживчу цінність.

На підставі вищенаведеного констатуємо, що інтелектуалізацією діяльності управляти «необхідно» і «потрібно». Під управлінням інтелектуалізацією діяльності розуміємо цілеспрямований вплив на діяльність людини (людей) зі створення нової або перетворення наявної інформації, що здійснюється як з боку керуючої системи, так і з боку учасника процесу з метою підвищення цінності кінцевого результату процесу, вираженого інформаційним продуктом і розвитком самої людини.

Об'єктивні передумови формування системи управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств посилюються необхідністю опрацювання методології такого управління.

Запропонований нами триєдиний підхід до управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств є методологічною основою моделювання системи, що розглядається за трьома напрямками:

1. Управління інтелектуалізацією діяльності як управління розвитком інтелектуальної активності персоналу.

2. Управління інтелектуалізацією діяльності як управління ресурсом на базі системного підходу.

3. Управління інтелектуалізацією діяльності як управління процесом.

Найбільш вдалою інформаційною формою системи ми вважаємо модель.

Моделлю управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств є теоретично обґрунтована та практично застосовна сукупність характеристик її основних компонентів: суб'єкта управління та об'єкта управління, а також механізми і способи керуючого і регулюючого впливу.

Процес формування системи управління має особливості, що визначаються специфікою управління інтелектуалізацією діяльності в торговельних підприємствах:

1. Керувати необхідно не тільки ресурсами, а «доцільною діяльністю».

2. Вихід за межі традиційно прийнятого процесу діяльності з огляду на те, що носієм є складна система «людина».

3. Низька ефективність до управління за принципом «ресурс – результат».

4. Суспільний характер об'єкта управління.

5. Залучення одного і того ж носія (індивіда) в різні і різнорівневі соціально-трудові відносини: формування трудового потенціалу на індивідуальному рівні, сімейні відносини і трудова діяльність домогосподарств, корпоративні відносини у сфері управління працею, державне регулювання соціально-трудова відносин.

Сформована функціональна модель системи управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств базується на традиційній функціональній моделі, що будується за загальновідомими управлінськими функціями (планування, організація, мотивація і контроль), але відображає особливості інтелектуальної складової управлінського процесу (рис. 3).

Побудована модель подає управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств як систему упорядкованих і взаємопов'язаних елементів, що мають практичну значущість, зокрема:

1. Наявність чіткої послідовності реалізації управлінських функцій, яка визначає логіку процесу управління інтелектуалізацією діяльності: від визначення мети управління (наприклад, забезпечення витрат на розвиток інтелектуальної активності персоналу) до контролю ступеня її досягнення (наприклад, оцінки ефективності їх використання).

2. Виділення тріади взаємопов'язаних напрямів управління інтелектуалізації діяльності торговельних підприємств, кожен з яких може розглядатися як самостійна підсистема системи управління інтелектуалізацією діяльності.

3. Можливість проведення інтегральної оцінки ефективності управління інтелектуалізації діяльності в торговельних підприємствах, що дозволяє суб'єктам управління приймати реальні рішення.

Від простого до складного

	Інтелектуалізація діяльності як ресурс	Інтелектуалізація діяльності як процес	Інтелектуалізація діяльності через розвиток інтелектуальної активності персоналу
Планування	Якісна та кількісна потреба в ресурсах; потреба в інформаційних ресурсах	Інформаційне і технічне забезпечення робочих місць; розвиток інтелектуальних процесів; робочий час	Розвиток інтелектуальності персоналу; витрати на навчання
Організація	Поділ праці та спеціалізація працівників; підбір персоналу з визначенням його потенціалу	Організація процесів інтелектуалізації діяльності; управління часом	Організація зовнішнього та внутрішнього навчання; формування та розвиток інформаційної системи управління
Мотивація	Забезпечення умов праці; зниження впливу демотивуючих факторів	Мотивація творчості; визначення винагороди працівників	Якісна та кількісна потреба в інтелектуалізації; потреба в інформаційних ресурсах
Контроль	Аналіз забезпеченості інтелектуалізації діяльності; аудит персоналу	Аналіз складності процесу інтелектуалізації діяльності; контроль відхилень у процесі інтелектуалізації діяльності	Аналіз системи розвитку інтелектуалізації діяльності; аналіз витрат на навчання; контроль ефективності системи управління

Узагальнююча оцінка ефективності управління та інтегральна оцінка інтелектуалізації діяльності торговельного підприємства

Рис. 3. Функціональна модель системи управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств

Зазвичай ефективне управління торговельним підприємством у цілому має забезпечувати досягнення високих результатів його діяльності, зростання ефективності, чітку систему підзвітності, вдосконалення процесу прийняття рішень завдяки отриманню достовірної та своєчасної інформації. Тому, з нашої точки

зору, управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств являє собою систему гармонізації різних інтересів всередині підприємства через розвиток інтелектуальної активності персоналу, підвищення ефективності використання ресурсів інтелектуальної діяльності та інтелектуальних трудових процесів.

Висновки. Таким чином, за результатами дослідження визначено, що система управління інтелектуалізацією діяльності торговельним підприємством передбачає триаду напрямів управління інтелектуалізацією діяльності, таких як: управління інтелектуалізацією діяльності як ресурсом, управління інтелектуаліза-

цією діяльності як процесом і управління розвитком інтелектуальної активності персоналу. Найбільш прийнятним методом їх формалізації є моделювання, застосування якого дозволяє побудувати функціональну модель реальної системи управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств.

Список використаної літератури

1. Фінансове забезпечення розвитку підприємств: монографія / І.О. Бланк та ін.; за ред. д-ра екон. наук, проф. І.О. Бланка; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – Київ.: КНТЕУ, 2011. – 343 с.
2. Берсуцкий Я.Г. Принятие решений в управлении экономическими объектами: методы и модели: учеб. пособие / Я.Г. Берсуцкий, Н.Н. Лепа, А.А. Берсуцкий. – Донецк: ИЭП, 2002. – 276 с.
3. Іванілов О.С. Інноваційний потенціал підприємства / О.С. Іванілов, О.М. Таряник // Економіка, фінанси, право. – 2004. – № 12. – С. 5–7.
4. Раздорожный А.А. Экономика организации (предприятия): учебное пособие / А.А. Раздорожный. – Москва: ИЦ РИОР, НИЦ ИНФРА-М, 2016. – 95 с.
5. Управление предприятием [менеджмент] [Электронный ресурс] / Компания UP TRADING. – Режим доступа: <http://www.uptrading.ru>
6. Управление машиностроительным предприятием: учебник / под. ред. С.Г. Пуртова, С.В. Смирнова. – М.: Высшая школа, 1989. – 240 с.
7. Івлиева Н.Н. Содержание понятия «система управления» в современных условиях [Электронный ресурс] / Н.Н. Івлиева // Центр профессиональной переподготовки оценщиков Московского финансово-промышленного университета «Синергия». – Режим доступа: http://c-pp.ru/r/scientific/Articles/Other/index.php?id_4=134
8. Воронцова Г.В. Основные направления адаптации системы управления предприятием в конкурентной среде [Электронный ресурс] / Г.В. Воронцова. – Режим доступа: http://science.ncstu.ru/articles/econom/2010_10/34.pdf/file_download
9. Приймак В.М. Управління торговельним підприємством на засадах системного підходу: дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 / Василь Михайлович Приймак; Київський національний торговельно-економічний ун-т. – К., 2003. 222 с.
10. Алиев А.Г. Разработка системы управления инновационных предприятий в условиях информационной экономики [Электронный ресурс] / А.Г. Алиев // Перспективы развития информационных технологий. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/razrabotka-sistemy-upravleniya-innovatsionnyh-predpriyatij-v-usloviyah-informatsionnoy-ekonomiki>
11. Генкин Б.М. Введение в метаэкономику и основания экономических наук: курс лекций / Б.М. Генкин. – М.: НОРМА; ИНФРА-М, 2002.

References

1. Blank, I.O. (Ed.) (2011). *Finansove zabezpechennya rozvytku pidpryyemstv* [Financial support for the development of enterprises]. Kiev, KNTEU, 343 p.
2. Bersutsky, Ya.G., Lepa, N.N. and Bersutsky, A.Ya. (2002). *Prinyatiye resheniy v upravlenii ekonomicheskimi ob»yektami: metody i modeli* [Decision-making in the management of economic objects: methods and models]. Donetsk, IEP, 276 p.

3. Ivanov, O.S. and Taryanik, O.M. (2004). *Innovatsiyyny potentsial pidpryyemstva* [Innovative potential of the enterprise]. *Economics, finance, law*. No. 12, pp. 5-7.
4. Razdorozhnyy, A.A. (2016). *Ekonomika organizatsii (predpriyatiya)* [Economics of organization (enterprise)]. Moscow, EC RIOR, SIC INFRA-M, 95 p.
5. Enterprise management [management]. *Company UP TRADING*. Available at: <http://www.uptrading.ru> (accessed 15.12.2019).
6. Purtova, S.G., Smirnova, S.V. (Ed.) (1989). *Upravleniye mashinostroitelnykh predpriyatiyem* [Management of engineering enterprise]. Moscow, Higher school, 240 p.
7. Ivlieva, N.N. *Soderzhaniye ponyatiya "sistema upravleniya" v sovremennykh usloviyakh* [The content of the concept of "control system" in modern conditions]. *Center for professional retraining of appraisers of the Moscow Financial and Industrial University "Synergy"*. Available at: http://c-pp.ru/r/scientific/Articles/Other/index.php?Id_4=134 (accessed 15.12.2019).
8. Vorontsova, G.V. *Osnovnyye napravleniya adaptatsii sistemy upravleniya predpriyatiyem v konkurentnoy srede* [The main directions of adaptation of the enterprise management system in a competitive environment]. Available at: <http://science.ncstu.ru/articles/econom/> (accessed 05.02. 2020).
9. Priymak, V.M. (2003). *Upravlinnya torhovel'nykh pidpryyemstvom na zasadakh systemnoho pidkhodu: dys... kand. ekon. nauk*: [Management of trade pidprimstvo on the ambushes of the system pidhodu. PhD dis.]. Kiev national trade and economic un-t, Kiyv, 222 p.
10. Aliev, A.G. *Razrabotka sistemy upravleniya innovatsionnykh predpriyatiy v usloviyakh informatsionnoy ekonomiki* [Development of a management system for innovative enterprises in the information economy]. *Prospects for the development of information technologies*. Available at: <http://cyberleninka.ru/article/n/razrabotka-sistemy-upravleniya-innovatsionnyh-predpriyatiy-v-usloviyah-informatsionnoy-ekonomiki> (accessed 05.02.2020).
11. Genkin, B.M. (2002). *Vvedeniye v metaekonomiku i osnovaniya ekonomicheskikh nauk: kurs lektsiy* [Introduction to meta-economics and the foundations of economic sciences: course of lectures]. Moscow, NORM; INFRA-M.

INTELLECTUALIZATION MANAGEMENT SYSTEM OF TRADE ENTERPRISES ACTIVITIES

Valentyna A. Pavlova, Alfred Nobel University, Dnipro (Ukraine). e-mail: pavlova@duan.edu.ua

Kateryna S. Khavrova, Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky, Kryvyi Rig (Ukraine)

e-mail: khavrovak.s@gmail.com

DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-5

Key words: *intellectualization of activity; control system; trading company; development; model.*

One of the directions of modern development of enterprises and organizations is the intellectualization of their activity as a condition of the efficiency of its functioning. Conducted content analysis on the definition of concepts and characteristics of «management» and «enterprise management» becomes the basis for the conclusion about the combination of the process of enterprise management with its main purpose - the development of intellectualization of its activities. According to the categorical analysis of the concept of «management system» of the enterprise and certain key aspects of the investigated category, it is ascertained that the management of the system is, in particular, a process of «adjustment» of all its elements in such a way that the «output» receives the smallest deviations in comparison with the planned and actually obtained results. It is established that the

fundamental difference between the management of intellectualization of activity as a resource lies in the fact that one of the results of the activity of the system, along with the traditional result as a product in the broad sense, is to improve the quality characteristics of employees. The basic axiom is taken: the initial characteristics of intellectual improvement of employees are education and morality, which determine the intrinsic values of individuals, which further shape the moral norms of economic behavior in various areas of social life. The article is devoted to substantiation of theoretical and methodological and practical recommendations for improving the intellectual property management system of trade enterprises. The initial thesis-axioms for substantiating the methodological foundations of building a system of management of intellectualization of trade enterprises became its provision of a triad of directions: management of intellectualization of activity as a resource, management of intellectualization of activity as a process, and management of the development of intellectual activity of personnel. The peculiarities of intellectualization of activity of trading enterprises are established: obtaining two independent results of work: information (newly created or transformed - produced) and human development; the probability of a high «cost» error; temporal unlimitedness of the process as a whole and unpredictably discrete and unpredictably continuous in structure. A functional model of a real system of intellectual property management of trading enterprises has been developed. It is substantiated that the management of the intellectualization of trade enterprises is a system of harmonization of different interests within the enterprise due to the development of intellectual activity of the personnel, increasing the efficiency of the use of intellectual resources and intellectual labor processes.

Одержано 29.01.2020.

УДК 378.1:658.1

DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-6

В.В. ТАТАРІНОВ,
кандидат економічних наук, доцент,
директор Кременчуцького інституту
Університету імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро

В.С. ТАТАРІНОВ,
кандидат технічних наук, доцент,
доцент філії Кременчуцького інституту
Університету імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро

РЕФОРМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Розглянуто значення освіти як найважливішої галузі економіки. Визначено основні проблеми реформування вищої освіти. Подано пропозиції щодо вирішення деяких проблем реформування вищої освіти.

Освіта і наука стають найважливішими галузями світової економіки і головними факторами, що забезпечують накопичення людського капіталу. Слабке фінансування освіти і науки в Україні загрожує економічній безпеці країни і не забезпечує накопичення людського капіталу до рівня, необхідного для переходу до економіки знань. З метою забезпечення умов для накопичення людського капіталу державі необхідно:

- визнати освіту і науку провідними галузями народного господарства;
- визначити перелік пріоритетних наукових напрямів, де можливе створення унікального продукту;
- забезпечити випереджальний розвиток освітньої та наукової сфери за рахунок кардинальної зміни фінансування з урахуванням закордонного досвіду, особливо в пріоритетних напрямках;
- стимулювати великий бізнес до фінансування освіти і науки;
- створити у сфері вищої освіти умови, що забезпечують стимулювання як студентів, так і викладачів на підвищення якості підготовки кадрів;
- сприяти залученню засобів масової інформації до процесу популяризації якісної освіти і престижу вчених, інженерів, професорського і викладацького складу ВНЗ;
- популяризувати серед молоді престижність і важливість отримання вищої технічної освіти;
- пропагувати та підтримувати взаємодію університетської науки та бізнесу.

З метою створення цивілізованої конкуренції в економіці, забезпечення стійкого попиту на результати наукових досліджень і розробок і ефективного використання людського капіталу державі необхідно:

- визначити пріоритетом розвиток малого і середнього виробничого підприємництва;
- створити електронні ресурси за регіонами для інформаційної та консалтингової підтримки інвестиційно-інноваційної діяльності виробничих МСП;
- використовувати закордонний досвід зі створення і функціонування програм підтримки малого і середнього підприємництва;
- розвивати співробітництво з міжнародними організаціями з питань фінансування виробничих МСП;

- активізувати через засоби масової інформації населення до участі у створенні і розвитку виробничих МСП;
- створити умови для активного зростання капіталізації в системі фінансово-кредитного та інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності шляхом створення фондів фінансової підтримки інноваційно активних підприємств;
- спростити податкове адміністрування і звітність за результатами підприємницької діяльності для малих і середніх підприємств;
- активізувати залучення малого і середнього виробничого бізнесу до виконання державних замовлень.

Ключові слова: вища освіта, університетська наука, реформування, фінансування, малий і середній виробничий бізнес.

Определено значение образования как важнейшей отрасли экономики. Названы основные проблемы реформирования высшего образования. Даны предложения по решению некоторых проблем реформирования высшего образования.

Образование и наука становятся важнейшими отраслями мировой экономики и главными факторами, обеспечивающими накопление человеческого капитала. Слабое финансирование образования и науки в Украине угрожает экономической безопасности страны и не обеспечивает накопление человеческого капитала до уровня, необходимого для перехода к экономике знаний. В целях обеспечения условий для накопления человеческого капитала государству необходимо предпринять ряд мер, в том числе создать цивилизованную конкуренцию в экономике, обеспечить устойчивый спрос на результаты научных исследований и разработок и эффективно использовать человеческий капитал.

Ключевые слова: высшее образование, университетская наука, реформирование, финансирование, малый и средний производственный бизнес.

Постановка проблеми. Економічні успіхи розвинутих країн, як показує практика, досягаються за рахунок розвитку освіти і наукових досліджень, які швидко освоюються. Освіту людей можна розглядати як ефективний фактор економічного зростання. У той же час вона є найважливішою складовою людського капіталу, який накопичується в суспільстві і стає головним економічним ресурсом. Однак для його перспективного розвитку необхідна державна підтримка. Досвід надання держпідтримки і розвитку освіти в передових країнах світу може бути корисний для України, якій необхідно реформувати систему освіти і будувати інноваційну економіку. Але тут треба чітко уявляти собі проблеми, які виникнуть при цьому і знаходити шляхи їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Автори багатьох праць [2–4, 9–11 та ін.] відзначають, що основними компонентами постіндустріальної економіки знань є освіта і людський капітал, які служать прискорювачами у створенні новітніх технологій, підвищення ефектив-

ності виробництва, розвитку людського суспільства в найрізноманітніших сферах. Освіта стає тим фундаментом, на якому будується сучасна економіка. У публікаціях відзначається, що розуміння важливості здобуття якісної освіти кожною людиною зараз стає особливо важливим для всього суспільства. Тому в державах – лідерах світової економіки робиться все для того, щоб людський капітал накопичувався і ефективно використовувався на благо економічного розвитку. В Україні в цей час проводяться реформи у сфері освіти. Однак, як практично за будь-якого реформування, тут також існує чимало проблем, які так чи інакше доведеться вирішувати. При цьому слід зазначити, що деякі досить важливі проблеми ще не знайшли належного відображення в публікаціях.

Формулювання мети статті: визначення проблем реформування системи вищої освіти в Україні і вибір шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Вищим етапом розвитку постіндустріальної економіки є економіка знань. У ній осно-

вними факторами є знання і людський капітал. Процес розвитку такої економіки полягає в підвищенні якості людського капіталу, життя, у виробництві знань, високих технологій, інновацій, послуг високої якості.

Людський капітал у розвинутих країнах став головним продуктивним фактором, такі країни володіють основною часткою світового людського капіталу. При цьому більшу частину інвестицій ці країни здійснюють саме в людський капітал.

З доповідей ООН про розвиток людини випливає, що питома вага людського капіталу в США, Фінляндії, Німеччині, Швейцарії, Японії та низці інших високорозвинутих країн становить до 80% їх національного багатства. Ці країни створили близькі до оптимальних умови для швидкого і ефективного втілення ідей учених у конкретні продукти.

Людський капітал визнаний найціннішим ресурсом, більш важливим, ніж природні ресурси або накопичене багатство. Виділення цього фактора дозволяє виявити принципово важливе джерело економічного зростання – освіту людей. Ця особлива складова людського капіталу стає частиною людини і являє собою джерело майбутніх творчих задоволень, матеріальних вигід або того й іншого разом.

Відповідно до економічного підходу освіту розглядають як джерело економічного зростання. Накопичення людського капіталу відбувається на всіх стадіях навчання, а також у процесі професійної діяльності. Головним показником ефективності навчання «мають стати не просто сума знань, яку учень засвоїв у процесі навчання в школі або виші, а його здатність до самостійного навчання, до самонавчання, вміння користуватися джерелами і засобами інформації, його здатність постійно підвищувати рівень своєї освіти, потреба вчитися протягом життя, використовувати самостійно отримані знання для вирішення неординарних завдань, проблем і протиріч...» [9].

Вищий навчальний заклад дає певні професійні знання, забезпечує освітні

кредити, підтвержені репутацією ВНЗ. Але найбільш важливою його функцією є розвиток загального культурного капіталу, який закладає універсальну основу для подальшої професійної діяльності та подальшого розвитку. На цій підставі можна стверджувати, що стан сучасної системи освіти в результаті визначає розвиток країни на найближчі роки. Тому можна говорити про освіту як про провідну галузі виробництва людського капіталу, фундамент благополуччя людини і суспільства на перспективу.

Економіка, базована на знаннях – це економіка творчої людини, з відкритою свідомістю. Сьогодні першорядного значення набуває активізація потенціалу людини, її безмежних можливостей, а джерелом цього є саморозвиток, вдосконалення особистості. Реалізація потенціалу – завжди прирощення. Адже це духовний світ людини, і чим більше він актуалізований, тим більше приростає ресурсів. Йдеться про духовні накопичення суспільства. Людський капітал формується в процесі особистісного глибинного зростання [2].

Найімовірніше, що найвидатніші відкриття в новому столітті будуть створені саме завдяки реалізації, перш за все, людського капіталу, а не тільки на основі розвитку наукових і технічних досягнень. Більш повне використання людського капіталу і потенційних можливостей людини будуть чинити істотний вплив на розвиток економіки знань і людства в цілому.

Досвід США і низки європейських держав дає підставу стверджувати, що високий рівень життя забезпечується не тільки хорошим інвестиційним і підприємницьким кліматом, але і високим рівнем освіти і науки. Саме вони стали головними галузями XXI ст. Тому ставлення до цих галузей має бути особливо відповідальним. Тільки тоді народне господарство отримає не просто певну кількість фахівців, а, головне, якісно підготовлених.

В ЄС було проведено вивчення впливу освіти на зростання економіки. У результаті отримано переконливі докази того, що підвищення рівня освіти стиму-

лює зростання макроекономічних показників. Зокрема дані цих досліджень показали, що:

а) збільшення набору в середню школу на 1% приводить до зростання ВВП на душу населення від 1 до 3% щорічно;

б) щорічний приріст людського капіталу на 1% у вищій освіті забезпечує збільшення темпу зростання ВВП на душу населення на 5,9% [10].

Світовий досвід також показує, що для розвитку нової економіки найбільш ефективним засобом є безперервна освіта, яка інтегрована з наукою і дозволяє талановитим молодим людям ставати успішними вченими і фахівцями в галузі новітніх технологій, викладачами, що забезпечують високу якість підготовки необхідних кадрів у різних галузях економіки. Середня тривалість навчання постійно зростає в усьому світі (при цьому враховують навчання в школі, бакалавраті, магістратурі, а також навчання в аспірантурі). За період з 1950 по 2010 рр. цей показник збільшився в Японії з 9,11 до 15,0 років; у Франції – з 9,58 до 16,0; у Великобританії – з 10,6 до 16,0; у США – з 11,27 до 16 років. Таку тенденцію доцільно прискорювати і розширювати в Україні, особливо з урахуванням демографічної ситуації, що склалася.

Інтенсивний розвиток економіки ставить все вищі вимоги до рівня освіченості громадян. Постійно зростає кількість професій, що потребують вищої професійної освіти. Причому найбільшою мірою це стосується постійного зростання кількості і частки робочих спеціальностей, для яких необхідне отримання вищої освіти на рівні бакалаврату.

При створенні в Україні «економіки знань» необхідно пам'ятати, що в нас виникають питання не тільки інноваційного розвитку, а й просто відтворення, оскільки рівень зносу основних фондів на підприємствах вкрай великий і в деяких галузях наближається до 80%. Гостра демографічна проблема позначається на збереженні інтелектуального потенціалу держави. Згідно з рейтингом, складеним на основі даних ЦРУ, Україна розташовується на

122-му місці у світі за тривалістю життя (зі 192 країн). Очікувана тривалість життя для новонародженого українського хлопчика, за даними ВООЗ, становить усього 62,1 року, для дівчинки – 73,8. Для порівняння, в Японії середня тривалість життя відповідно 78,0 і 85,1; у Франції – 77,1 і 84, 1; в Китаї – 71,1 і 74,8 року. Витративши чималі кошти на підготовку освіченої людини, необхідно потім якомога швидше ефективно використовувати отримані нею в процесі навчання знання. Висока смертність українців істотно скорочує час їх використання, що, відповідно, зменшує і віддачу від витрат на освіту.

Сьогодні відчувається проблема дефіциту фахівців, наприклад, з технічною освітою, яким відводиться провідне місце в інноваційному процесі. За даними Державної служби зайнятості, у цей час в Україні інженерів менше 20% від загальної кількості фахівців з вищою освітою.

Рівень охоплення освітою в Україні вищий, ніж у країнах із середнім доходом, а в низці випадків досягає рівня країн з високим рівнем доходів. У загальному підсумку за індексом рівня освіти Україна навіть займає 36-те місце серед 177 держав [3].

Разом з тим якість освіти не завжди відповідає сучасним вимогам. За твердженням ректора Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» В. Астахової, «нинішній стан освіти і науки України настільки погіршився, що може призвести до реальної загрози національній безпеці держави» [1]. І це при тому, що рівень освіти в СРСР був досить високим. Це підтверджується таким прикладом. За твердженням ізраїльського громадського діяча Я. Кедмі, істотний стрибок у науковому розвитку в Ізраїлі мав місце в 90-ті роки ХХ ст., коли наукові установи цієї країни поповнилися за рахунок прибуття емігрантів з СРСР (у тому числі і з України).

Теперішній рівень освіти і науки не може не позначитися на стані людського капіталу в Україні. За час незалежності країна втратила значну його частину (мова йде про скорочення втричі кількос-

ті вчених, що працюють у науці) у зв'язку з тим, що наука перебувала поза увагою можновладців. Вона була майже позбавлена фінансування. На її підтримку, якщо так можна сказати, виділяється вже багато років поспіль сума з держбюджету (0,1–0,3% від ВВП, що майже на порядок менше, ніж у розвинутих країнах). Таке ставлення до науки призвело до того, що робота в цій сфері стала непривабливою, а про серйозні наукові результати поки говорити не доводиться. Звідси і надії на те, що в Україні найближчим часом може бути створений унікальний продукт, з яким країна могла б вийти на світовий ринок як рівноправний партнер, навряд чи виправдані.

Сьогоднішня політика у сфері освіти і науки значною мірою позбавлена цільової спрямованості. Вона стосується в основному окремих механізмів і інструментів. У цілому не визначено місце і освіти, і науки відповідно до сучасних вимог. Не визначено і не конкретизовано важливість для розвитку економіки України накопиченого досвіду і цінностей, які пов'язані зі зберіганням і накопиченням людського капіталу та ефективністю його використання. Не вирішено також питання про взаємозв'язок потреб економіки України з результатами наукової діяльності. Це може негативно позначитися на ефективності використання результатів наукових досліджень і розробок.

Щоб здійснити реформи у сфері науки і освіти, необхідно конкретизувати цілі і шляхи реформування.

Проводячи реформи у сфері освіти і ставлячи за мету підвищення якості підготовки випускників ВНЗ, необхідно вирішувати питання стимулювання головних дійових у цій сфері осіб – студентів і професорсько-викладацького складу. Без виконання цієї умови навряд чи можна розраховувати на успішний хід реформ. При цьому стимулювання має бути тісно пов'язане з головною метою – підвищенням якості освіти.

Оскільки досягнення зазначеної мети навіть в умовах дії Болонської системи входить до сфери внутрішніх вузівських

завдань, то, таким чином, стимулювання якості підготовки фахівців лягає на плечі ЗВО. Однак держава тут теж не може залишитися осторонь.

З урахуванням ситуації, що склалася в Україні з демографічним станом, та з метою стимулювання студентів до підвищення якості знань, на нашу думку, доцільно дозволити ВНЗ дострокову атестацію випускників за умови дострокового якісного вивчення ними всієї вузівської програми. Безумовно, це потребуватиме певної перебудови в організації навчального процесу та зміцнення матеріально-технічної бази ВНЗ. З іншого боку, для студентів, які не показали задовільного рівня знань у процесі встановленого терміну, період навчання може бути продовжений для оволодіння повним курсом вузівської програми на належному (хоча б задовільному) рівні. При цьому додатковий період навчання оплачує сам студент (незалежно від форми фінансування ВНЗ). Такий підхід має підвищити відповідальність кожного студента і стимулювати його до якісного оволодіння запропонованою програмою навчання.

На думку А. Кендюхова, можна вважати доцільним звільнення викладача ВНЗ від рутинної роботи. Для цього необхідно скасувати розробку певної кількості нормативної документації (наприклад, індивідуальні плани викладача, пакети обов'язкового методичного забезпечення дисциплін). Як вважає вчений, це – фікція, якої не має в провідних європейських і американських вищих навчальних закладах. З цим важко не погодитися, оскільки такі нормативні розробки практично не використовуються студентами, і тому не приносять належного ефекту. Їх розробка забирає значну кількість часу у викладача, який він міг би більш ефективно використовувати для поглибленого вивчення своїх дисциплін.

Професорсько-викладацький склад ВНЗ необхідно стимулювати, перш за все, на пошук, застосування і розвиток ефективних методів і прийомів навчання, а також на неформальний підхід до оцінки знань студентів. Стимули можуть бути як

моральні, так і матеріальні. Не секрет, що оплата праці викладачів українських ВНЗ перебуває на низькому рівні. Вона, наприклад, у 4 рази нижча, ніж у Мексиці, в 5 разів – ніж у Туреччині, в 6 разів – ніж в Аргентині, в 11 разів – ніж у Малайзії. Але ж рівень ВВП на душу населення в цих країнах порівнянний з рівнем ВВП в Україні.

Пропоновані заходи, на нашу думку, дозволять підвищити якість підготовки випускників ВНЗ і деякою мірою прискорити їх приплив у народне господарство.

З урахуванням існуючої демографічної ситуації необхідно розвивати післядипломну освіту за спеціальностями найбільш перспективних напрямів при провідних ВНЗ і науково-дослідних установах країни.

Соціально-економічне процвітання залежить від здатності країн забезпечувати освіту всіх членів суспільства з тим, щоб дати можливість кожній людині досягти успіху в мінливому світі. Щоб сприяти формуванню інноваційного суспільства, необхідно розвивати всі елементи так званого трикутника знань (освіта, дослідження та інновації). Для цього необхідні великомасштабні інвестиції в людські ресурси, модернізацію системи освіти [9].

Розвиток сфери освіти, коли середня освіта стала загальною, а вища освіта – масовою, що охоплює до 60% відповідного віку, коли реалізується концепція освіти протягом усього життя, неможливий без зростання витрат на освіту і наукові дослідження.

Ставлення витрат на освіту і науку до ВВП в економічно розвинутих країнах становить близько 7,5%, а в Україні близько 5%. Витрати на наукові дослідження в розвинутих країнах, як правило, складають 2–3% від ВВП, а в Україні 0,2–0,3% [8].

Питання фінансування освіти в різних країнах вирішують по-різному. У США, наприклад, держава активно сприяє розвитку вищої освіти, забезпечуючи досягнення мети – зробити вищу освіту настільки ж доступною, як і середню. Так,

для підготовки школярів з низькодоходних сімей до вступу в університет реалізується кілька державних програм. Одна з них (GEAR UP) надає школярам цілий набір освітніх послуг – консультації, заняття з репетиторами тощо. Інша важлива ініціатива – прийнятий у 1977 р. закон про податкові знижки на кредит на освітні цілі. Він поширюється як на доросле населення, що має намір підвищити свою кваліфікацію, так і на студентів. Згідно з цим законом, податкова знижка в 20% надається на сімейні витрати на освіту. Додатково з 2000 р. федеральний бюджет почав виділяти у вигляді прямої фінансової допомоги субсидії на здобуття вищої освіти, які повертаються одержувачами-студентами після працевлаштування протягом 10–15 років [12]. Державна політика у сфері освіти сприяла тому, що в США приблизно 60% робочої сили складають особи з вищою або незакінченою вищою освітою. Ставиться завдання довести цей рівень до 90% ще при нинішньому поколінні. Це нова якість життя, нова якість людини. Мабуть, внаслідок цього в 1990-і роки в США несподівано високими темпами стала зростати продуктивність праці – на 3–4% на рік. Йде процес формування економіки, базованої на знаннях.

У Німеччині використовують модель фінансування фізичними особами, базовану на поєднанні ощадних програм і пільгового фінансування. Алгоритм її дії включає залучення коштів населення спеціалізованими фінансовими установами та універсальними банками на тривалий термін і подальше надання ними вкладнику кредиту на освіту в розмірі накопиченої суми за відсотками, істотно нижчим, ніж на ринку інвестиційних ресурсів [8].

У Новій Зеландії кожен громадянин має право отримати на освіту державний кредит. Його повернення здійснюється через систему оподаткування. Можливе також добровільне повернення кредиту, відсоткова ставка за яким складає 8,2% річних [8].

У Китаї економіка знань офіційно визнана державною стратегією. Тут постійно пропагується ідея: «Основа еко-

номіки знань – освіта. У сучасному світі рушійна сила економіки – конкуренція – практично зведена до конкуренції знань». У найбільших університетах світу стає дедалі більшою кількість студентів з Китаю. Головним завданням держави проголошено організацію попиту на знання. Така політика дозволила Китаю практично за три десятиліття з економічно відсталої країни перетворитися в могутню індустріальну світову державу. За загальним обсягом ВВП (близько 14 трлн дол. США), отриманого в 2019 р., Китай перебуває на другому місці у світі, випередивши Японію, і поступається тільки США.

Говорячи про фінансування освіти, не можна залишати без уваги фінансування середньої школи. Майже у всіх провідних країнах світу школа – пріоритетний об'єкт фінансування. Ще на початку 1990-х років питома вага витрат на освіту в загальній сумі витрат становила: в США, Англії – 14%, у Німеччині – 10%. Шкільні асигнування в цих країнах зростали швидше, ніж національний дохід і були однією з основних статей бюджету. Це позитивно впливає на підготовку контингенту для отримання вищої освіти.

Досвід провідних зарубіжних держав зайвий раз доводить, що подальший економічний розвиток неможливий без істотного збільшення витрат на освіту і науку. При всіх наших проблемах для України економія на освіті і науці – шлях у нікуди. Поки цього не зрозуміє українська еліта, а саме вона робить стратегічний вибір країни, економіка знань так і залишиться світлими майбутнім.

Реформами у сфері вищої освіти в Україні передбачається:

1) сприяння сталому розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентоспроможного людського капіталу та створення умов для освіти протягом життя;

2) доступність вищої освіти;

3) незалежність здобуття вищої освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій (крім установ вищої духовної освіти);

4) міжнародна інтеграція та інтеграція системи вищої освіти України з Єв-

ропейським простором вищої освіти, за умови збереження і розвитку досягнень та прогресивних традицій національної вищої школи;

5) наступність процесу здобуття вищої освіти;

6) державна підтримка підготовки фахівців з вищою освітою для пріоритетних галузей економічної діяльності, напрямів фундаментальних і прикладних наукових досліджень, науково-педагогічної, художньої і педагогічної діяльності;

7) державна підтримка освітньої, наукової, науково-технічної, художньої та інноваційної діяльності університетів, академій, інститутів, коледжів, зокрема шляхом надання пільг по сплаті податків, зборів та інших обов'язкових платежів закладам вищої освіти, які здійснюють таку діяльність;

8) сприяння здійсненню державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти;

9) відкритість формування структури і обсягу освітньої та професійної підготовки фахівців з вищою освітою [6].

Незважаючи на різноманітність напрямів реформування університетської освіти, основний упор у цій сфері робиться на розвиток наукової і науково-технічної діяльності в університетах та інших вищих навчальних закладах і отримання результатів наукових досліджень в університетах, які відповідають сучасним вимогам. До цього слід додати, що наукова діяльність в університетах повинна проводитися в тісній взаємодії зі споживачами результатів наукових досліджень і розробок, тобто з бізнесом.

Для того, щоб вирішити це завдання, необхідно усунути низку суттєвих стримуючих факторів, які пов'язані з низьким рівнем фінансування наукових досліджень, відтоком зі сфери науки наукових кадрів, погіршенням вікової структури зайнятих у сфері науки і деяких інших, що стосуються безпосередньо наукових досліджень і розробок. Однак навіть усунення цих проблем у сфері науки, на нашу думку, не дозволить організувати інноваційний процес в Україні, оскільки

ки потрібно відповісти на запитання. Чи потрібні сьогодні українському внутрішньому ринку інновації? Відповідь на це запитання дає можливість сказати, що не тільки низька ефективність використання людського капіталу і брак ефективних результатів наукових досліджень є стримуючими факторами розвитку інноваційної діяльності.

Необхідна готовність самого ринку проявляти інтерес до інновацій. «Інновація – це продане нововведення». Покупець є тільки один – підприємець, який **змушений** вносити зміни у свій бізнес, щоб підвищити його конкурентоспроможність. Якщо компанія має досить міцні позиції на ринку, її продукція знаходить попит і не відчуває тиску з боку конкурентів, ніякі інновації їй не потрібні. Вона зацікавлена в тому, щоб змін не було і ситуація залишалася такою ж [8].

В українській економіці як і раніше не створено цивілізованого конкурентного середовища. Основним суб'єктом, який здатний її сформувати відносно швидко, міг би стати малий і середній виробничий бізнес. Однак про яку конкуренцію, наприклад, у галузі машинобудування (найбільш інноваційномісткій) можна говорити, якщо в ній у середньому по Україні на 10 000 чоловік населення припадає менше 1 малого виробничого підприємства.

Як казав засновник всесвітньо відомої фірми SONY Акіо Моріта, «коли немає конкуренції, менше стимулів для нововведень». Без активного стимулювання державою розвитку малого виробничого бізнесу важко прогнозувати підвищення інноваційної активності в країні.

Відсутність належного попиту на результати наукової діяльності з боку бізнесу не сприяє приходу молодих талановитих людей у науку і практично не стимулює їх до підготовки до наукової діяльності. Вони йдуть в інші галузі або взагалі залишають країну, а кошти, витрачені суспільством на їхню підготовку, не дають належної віддачі. З іншого боку, слабе фінансування сфери освіти і науки не дозволяє зміцнювати матеріально-технічну базу ВНЗ, а професорсько-викла-

дацький склад не стимулюється до пошуку більш досконалих методів навчання, підвищення якості викладання. Це позначається на якості підготовки майбутніх фахівців і накопиченні людського капіталу.

Що ж необхідно зробити для активізації інноваційного процесу в економіці України? У сьогоднішній обстановці, коли великі підприємства, внаслідок сформованої кризової ситуації, різко скоротили свою виробничу діяльність, вихід можна шукати тільки в розвитку, в першу чергу, малого промислового (виробничого) підприємництва і створенні в цьому середовищі активної цивілізованої конкуренції, що підштовхує українських підприємців до постійного пошуку нових рішень для підтримки і розвитку свого бізнесу. Створення конкурентного середовища в малому промисловому бізнесі, навіть такому, що працює тільки на внутрішньому ринку, підштовхне його до розвитку, що сприятиме розвитку середнього промислового підприємництва і, отже, активізації інноваційного процесу на цьому рівні бізнесу.

За даними досліджень, проведених у США (An Analysis of Small Business Patents by Industry and Firm Size), у малому і середньому підприємстві (МСП) створюється в 16 разів більше патентів на одного працівника, ніж у великому бізнесі.

Підприємства малого бізнесу здатні швидше перемикаються на розробку і виробництво нових видів продукції, від яких представники великого бізнесу, як правило, відмовляються через високий ступінь ризику. Темпи освоєння нових видів виробів або послуг у малих підприємствах на 30% вищі, а ефективність, при відносно невисоких витратах, вища практично в 8 разів [11].

Однак в Україні розвиток малого і середнього бізнесу все ще перебуває на початковому етапі. Згідно зі статистикою ЕВА (European Business Association), в країнах з розвинутою ринковою економікою чисельність зайнятих у сфері малого підприємництва, як правило, перевищує

50% населення працездатного віку (країни ЄС), а іноді може наблизитися і до 80% (Японія). У той час як в Україні цей показник становить всього лише 9% [12].

На відміну від європейського, український малий і середній бізнес порівняно молодий (йому немає ще й 30 років). При цьому, якщо європейські підприємці МСБ мають широкий доступ до різноманітних кредитних ресурсів і можуть розраховувати на підтримку з відповідних держпрограм, то в Україні держава поки поводить з малим і середнім бізнесом як мачуха з падчеркою. Особливо в цій ситуації страждає малий і середній виробничий бізнес.

В Україні основну частину доданої вартості (41,2%) формують середні підприємства. На малі припадає 10,9%. При цьому істотна частка суб'єктів малого і середнього бізнесу спеціалізується на торгівлі, а в промисловості працюють всього 12,7% невеликих компаній.

Що ж заважає належному розвитку малого бізнесу в Україні та які потрібні стимули для зацікавленості підприємців виробництвом вітчизняної продукції та впровадженням інноваційних технологій? Частково відповідь на це запитання можна знайти в результатах опитування представників малого та середнього бізнесу, який щорічно проводиться в рамках Програми USAID «Лідерство в економічному управлінні» (ЛЕВ) з метою оцінки ділового клімату України. За результатами звіту, що охоплює думки понад 1 800 представників МСБ, серед факторів, які негативно впливали на розвиток бізнесу, найчастіше згадувалася відсутність попиту на продукцію МСП (59% опитаних) [17]. Причинами цього в Україні є низька купівельна спроможність населення, невідповідність виробленої продукції запитам покупців, слабка поінформованість підприємців про першорядні потреби ринку. Низька купівельна спроможність призводить до того, що покупці зосереджують увагу на найнеобхіднішому, а продавці-виробники через їхню слабку обізнаність про першорядні потреби споживачів, а також з причини своєї нечисленності не реагують на

ринкову ситуацію належним чином. Тому попит на товар, який пропонують на ринку, не відповідає першорядним потребам покупців і не задовольняє продавців. Стимулювати споживчий попит можна за рахунок підвищення доходів населення, створення ефективної інформаційно-консультативної системи в регіонах і країні в цілому, а також розвитку численного шару виробничих малих і середніх підприємств.

На другому місці – нестабільна політична ситуація (на неї вказали 44% респондентів) [17]. Цей фактор гальмує розвиток економіки в цілому. Вирішення цієї проблеми цілком залежить від держави, оскільки головним її завданням завжди було підтримання стабільності і спокою.

На високі податки скаржилися 35% представників бізнесу (на сплату податків малі підприємства витрачають у середньому близько 25% доходу) [17]. Тут необхідно зазначити, що найбільшою мірою значне податкове навантаження негативно позначається на малих виробничих підприємствах, для яких особливо гостро стоїть проблема забезпечення фінансовими та матеріальними ресурсами. Для стимулювання підприємців до виробничого бізнесу необхідна лібералізація податкового законодавства для малих виробничих підприємств.

На інфляцію і часті зміни економічного законодавства, які, безумовно, негативно впливають на розвиток малого бізнесу, вказали 26% малих бізнесменів [17]. Законодавцям, на наш погляд, варто дослухатися думки бізнесу і більш обережно вносити зміни в «правила гри».

Відносно низький рівень проблем, виявлених при опитуванні та пов'язаних з браком виробничих приміщень (7%), застарілими технологіями (4%), нестачею сировини і матеріалів (3%), перш за все додатково свідчить про слабкий розвиток в Україні малого і середнього виробничого бізнесу, оскільки цей низький попит на зазначені ресурси пов'язаний саме з нечисленністю дрібних і середніх виробників.

Аналізуючи відповіді респондентів щодо необхідних змін, можна зробити ви-

сновок, що представники МСБ переважно очікують від держави не тільки і не стільки прямої фінансової підтримки, скільки створення сприятливих умов для розвитку бізнесу. Саме таку відповідь дали 77% опитаних. Серед необхідних заходів представники бізнесу часто називають дерегуляцію та спрощення податкового адміністрування (більше 80% респондентів). Крім того, для 78% респондентів актуальним є створення єдиного інформаційного ресурсу, на якому можна дізнатися про умови ведення бізнесу, перспективні напрями для його діяльності, а також про зміни законодавства. Важлива також підтримка рівних умов ведення бізнесу для всіх суб'єктів бізнесу незалежно від виду діяльності (на цьому акцентують увагу 74% опитаних). Більшість респондентів (67%) вважають за необхідне реформування податкової служби та перетворення її в сервісну службу для платників податків, а 65% очікують переведення адміністративних послуг в електронний формат [17].

Крім перешкод розвитку МСБ, озвучених його представниками в процесі проведення опитувань, експерти виділяють ще кілька важливих проблем. Наприклад, в аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень, крім вищевикладених проблем, згадуються такі фактори, які гальмують розвиток МСБ:

- низький рівень захищеності прав власності, що викликає численні випадки рейдерства і утримує підприємців від збільшення масштабу бізнесу;

- недосконалість законодавства, що дозволяє неоднозначно тлумачити правові норми, в результаті чого судові рішення залежить від кваліфікації судді та його схильності до застосування тих чи інших норм;

- неефективний розподіл ресурсів, виділених на підтримку розвитку МСБ, через відсутність належного механізму оцінки впливу цієї допомоги на розвиток економіки в цілому [17].

На основі викладеного матеріалу можна зробити такі **висновки**:

1. Освіта і наука стають найважливішими галузями світової економіки і голо-

вними факторами, що забезпечують накопичення людського капіталу.

2. Слабке фінансування освіти і науки в Україні загрожує економічній безпеці країни і не забезпечує накопичення людського капіталу до рівня, необхідного для переходу до економіки знань.

3. З метою забезпечення умов для накопичення людського капіталу державі необхідно:

- визнати освіту і науку провідними галузями народного господарства;

- визначити перелік пріоритетних наукових напрямів, де можливе створення унікального продукту;

- забезпечити випереджальний розвиток освітньої та наукової сфери за рахунок кардинальної зміни фінансування з урахуванням закордонного досвіду, особливо в пріоритетних напрямках;

- стимулювати великий бізнес до фінансування освіти і науки;

- створити у сфері вищої освіти умови, що забезпечують стимулювання як студентів, так і викладачів на підвищення якості підготовки кадрів;

- сприяти залученню засобів масової інформації до процесу популяризації якісної освіти і престижу вчених, інженерів, професорського і викладацького складу ВНЗ;

- популяризувати серед молоді престижність і важливість отримання вищої технічної освіти;

- пропагувати та підтримувати взаємодію університетської науки та бізнесу.

4. З метою створення цивілізованої конкуренції в економіці, забезпечення стійкого попиту на результати наукових досліджень і розробок та ефективного використання людського капіталу державі необхідно:

- визначити як пріоритет розвиток малого і середнього виробничого підприємства;

- створити електронні ресурси за регіонами для інформаційної та консалтингової підтримки інвестиційно-інноваційної діяльності виробничих МСП;

- використовувати закордонний досвід зі створення і функціонування про-

грам підтримки малого і середнього підприємництва;

– розвивати співробітництво з міжнародними організаціями з питань фінансування виробничих МСП;

– активізувати через засоби масової інформації населення до участі у створенні і розвитку виробничих МСП;

– створити умови для активного зростання капіталізації в системі фінансово-кредитного та інвестиційного

забезпечення інноваційної діяльності шляхом створення фондів фінансової підтримки інноваційно активних підприємств;

– спростити податкове адміністрування і звітність за результатами підприємницької діяльності для малих і середніх підприємств;

– активізувати залучення малого і середнього виробничого бізнесу до виконання державних замовлень.

Список використаної літератури

1. Астахова В. Система образования Украины в поисках ответов на глобальные вызовы эпохи / В. Астахова // Новый коллегіум. – 2004. – № 5/6. – С. 12–15.

2. Барышева А.В. Экономика знаний: новая парадигма научного познания [Електронний ресурс] / А.В. Барышева. – Режим доступу: spkurdyumov.ru/biology/economika-znaniy-novaya-paradigma-nauchnogo-poznaniya

3. Гришнова О.А. Людський розвиток: навч. посіб. / О.А. Гришнова. – К.: КНЕУ, 2006. – 227 с.

4. Галелюка М. Напрямки розвитку малого та середнього бізнесу [Електронний ресурс] / М. Галелюка. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/biz/experts/napryamki-rozvitku-malogo-ta-serednogo-biznesu-2453039.html>

5. Гуриев С.М. Экономика образования и науки [Електронний ресурс] / С.М. Гуриев. – Режим доступу: <http://www.faito.ru/archnews>

6. Закон України «Про вищу освіту» // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 37–38.

7. Индекс экономики знаний – информация об исследовании [Електронний ресурс]. – Режим доступу: gtmarket.ru/ratings/knowledge-economy-index

8. Ишина И.В. Управление внебюджетными ресурсами высших учебных заведений / И.В. Ишина // Университетское управление: практика и анализ. – 2000. – № 4. – С. 15.

9. Калиничева Г.И. Модернизационные продвижения системы высшего образования Украины в контексте глобализационных вызовов времени [Електронний ресурс] / Г.И. Калиничева. – Режим доступу: www.info-library.com.ua/libs/statya/4247

10. Кендюхов А. 5 советов новому министру образования [Електронний ресурс] / А. Кендюхов. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/Alexander.Kendyuhov>

11. Лазарова Л. Основы функционирования малого бизнеса: учебное пособие / Л. Лазарова, Ф. Каирова, Т. Шелунова. – М.: Прометей, 2019. – 260 с.

12. Місце та роль МСБ в українському бізнес-кліматі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/biz/finance/miske-ta-rol-msb-v-ukrajinskomu-biznes-klimati-50014125.html>

13. Пилянкевич Ю. Инновационная экономика в Украине: «...выбирайтесь своей колеей» / Ю. Пилянкевич // Зеркало недели. – 2007. – 29 сентября – 5 октября. – С. 5.

14. Рагозин Н.П. Проблемы высшего образования в контексте Болонского процесса [Електронний ресурс] / Н.П. Рагозин. – Режим доступу: e.a.donntu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/9420/1

15. Современная экономика – экономика знаний. Понятие инновации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Chaliev.ru/innovations/ponyatie-innovatsij.php

16. Старцев А. Экономика знаний: прекрасное далеко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.a-segment.ru/magazine/analitika/ekonomika-znaniy-prekrasnoe-daleko

17. Что сдерживает развитие малого бизнеса в Украине? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://finclub.net/all/autor/285-“finansovyypulys”.html>
18. Ekonomik Report of the President. – Washington, 2000. – P. 155–156.

References

1. Astahova, V. *Sistema obrazovaniya Ukrainy v poiskah otvetov na global'nye vyzovy epohi* [The educational system of Ukraine in search of answers to the global challenges of the era]. *Novyj kolegium* [New collegium]. 2004, no. 5/6, pp. 12-15.
2. Barysheva A.V. *Ekonomika znaniy: novaya paradigma nauchnogo poznaniya* [Economics of knowledge: a new paradigm of scientific knowledge]. Available at: spkurdyumov.ru/biology/ekonomika-znaniy-novaya-paradigma-nauchnogo-poznaniya-svobodnyj
3. Grishnova, O.A. *Lyuds'kij rozvitok* [Human development]. Kyiv, KNEU, 2006, 227 p.
4. Galeluca M. *Napryamki rozvitku malogo ta seredn'ogo biznesu* [Directions of development of small and medium business]. Available at: <https://nv.ua/ukr/biz/experts/napryamki-rozvitku-malogo-ta-serednogo-biznesu-2453039.html>
5. Guriev S.M. *Mify ekonomiki: zabluzhdeniya i stereotypy, kotorye rasprostranyaut SMI i politiki* [Myths of Economics: Misconceptions and Stereotypes that Media and Politics Spread]. Moscow, 2011, pp. 256-262.
6. The Verkhovna Rada of Ukrain. The Law of Ukrain “About higher education”. *Vidomosti Verhovnoi Rady*, 2014, no. 37-38.
7. *Indeks ekonomiki znaniy - informaciya ob issledovanii* [Knowledge Economy Index - Study Information]. Available at: gtmarket.ru/ratings/knowledge-economy-index-svobodnyj
8. Ishina, I.V. *Upravlenie vnebyudzhethnymi resursami vysshih uchebnyh Zavedenij* [Management of extrabudgetary resources of higher educational institutions]. *Universitetskoe upravlenie: praktika i analiz* [University Management: Practice and Analysis], 2000, no. 4, p. 15.
9. Kalinicheva G.I. *Modernizacionnye prodvizheniya sistemy vysshego obrazovaniya Ukrainy v kontekste globalizacionnyh vyzovov vremeni* [Modernization advancements of the higher education system of Ukraine in the context of globalization challenges of the time]. Available at: www.info/library.com.ua/libs/stattya/4247
10. Kendyuhov A. *5 sovetov novomu ministru obrazovaniya* [5 Tips for the New Minister of Education]. Available at: <https://www.facebook.com/Alexander.Kendyuhov>
11. Lazarova, L., Kairova, F., Shelunova, T. *Osnovy funkcionuvanniya malogo biznesa* [The basics of small business]. Moscow, Prometei Publ., 2019, 260 p.
12. *Misce ta rol' MSB v ukrains'komu biznes- klimati* [The place and role of SNE in the Ukraine business climate]. Available at: <https://nv.ua/ukr/biz/finance/misce-ta-rol-msb-v-ukrajinskomu-biznes-klimati-50014125.html>
13. Pilyankevich, U. *Innovacionnaya ekonomika v Ukraine: ... “vybiraites svoei koleej”* [Innovative economy in Ukraine: ... “get your own track”] *Zerkalo nedeli* [Mirror of the week], 2007, 29 September - 5 October, p. 5.
14. Ragozin N.P. *Problemy vysshego obrazovaniya v kontekste Bolonskogo processa* [Problems of higher education in the context of the Bologna process]. Available at: e.a.donntu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/12345789e/9420/1
15. *Sovremennaya ekonomika - ekonomika znaniy. Ponyatie innovacii* [The modern economy is the knowledge economy. Concept of innovation]. Available at: Chaliev.ru/innovations/ponyatie-innovatsij.php
16. Starcev, A. *Ekonomika znaniy: prekrasnoe daleko* [Knowledge economy is beautiful far]. *Segment* [Segment], 2013, no. 6.
17. *Chto sderzhivaet razvitie malogo biznesa v Ukraine?* [Which holds back the development of small business in Ukraine?]. *Finansovyj puls* [Financial pulse], 2017, 03 October.
18. Economic Report of the President. Washington, 2000, p. 155-156.

HIGHER EDUCATION REFORM AND PROBLEMS OF ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINE

Vadym V. Tatarinov, Kremenchuk Institution of Alfred Nobel University (Ukraine).
E-mail: vadtatarinov@ukr.net

Vadym S. Tatarinov, Kremenchuk Institution of Alfred Nobel University (Ukraine).
E-mail: vadtatariniv2012@yandex.ru

DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-6

Key words: *higher education, university science, reform, financing, small and medium business.*

The article defines the importance of education as the most important branch of the economy. The main problems of higher education reform have been identified. Suggestions have been made to address some of the problems of higher education reform.

1. Education and science are becoming the most important sectors of the world economy and the main factors contributing to the accumulation of human capital.

2. Poor funding for education and science in Ukraine threatens the economic security of the country and does not ensure the accumulation of human capital to the level necessary for the transition to a knowledge economy.

3. In order to provide conditions for the accumulation of human capital, the state must:

- recognize education and science as leading sectors of the economy;
- to determine the list of priority scientific areas where the creation of a unique product is possible;
- to ensure the advance development of the educational and scientific sphere at the expense of a radical change in funding, taking into account foreign experience, especially in priority areas;
- stimulate big business to finance education and science;
- to create in the field of higher education conditions that provide incentives for both students and teachers to improve the quality of training;
- to promote the involvement of the mass media in the process of popularizing the quality education and prestige of scientists, engineers, professors and teaching staff of higher education institutions;
- promote the prestige and importance of higher technical education among young people;
- promote and support the interaction between university science and business.

4. In order to create civilized competition in the economy, to ensure sustainable demand for research and development and the efficient use of human capital, the state must:

- to prioritize the development of small and medium-sized manufacturing enterprises;
- to create electronic resources by regions for information and consulting support of investment and innovation activity of small and medium enterprises;
- use foreign experience in creating and operating small and medium business support programs;
- develop cooperation with international organizations on financing small and medium-sized enterprises;
- to activate through the mass media the population to participate in the creation and development of small and medium-sized enterprises;
- to create conditions for active growth of capitalization in the system of financial credit and investment support of innovative activity by creation of funds of financial support of innovatively active enterprises;
- simplify tax administration and reporting on business results for small and medium-sized enterprises;
- intensify the involvement of small and medium-sized manufacturing businesses in the execution of government orders.

Одержано 3.02.2020.

УДК 336.01:658.5

DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-7

В.М. ВАРЕНИК,
кандидат економічних наук, доцент
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)

Г.Ю. НИКОЛАЙЧЕВА,
магістрантка Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)

ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ФІНАНСОВИХ ПЛАНІВ ПІДПРИЄМСТВА: АЛГОРИТМ ТА МЕТОДИКА

Обґрунтовано необхідність проведення оцінки фінансових планів підприємства. Складання фінансового плану є важливим елементом стабільного фінансового розвитку підприємства. Саме наявність системи фінансового планування та її ефективне функціонування відображає якість фінансових планів. Висока якість фінансового плану перетворює його на дійовий інструмент управління фінансами підприємства. В іншому випадку цей план буде формальним документом, витрати на складання якого будуть невиправданими.

При складанні фінансових планів підприємству необхідно дотримуватися низки принципів, серед яких можна назвати такі: ефективність, результативність, збалансованість, інформативність, цілісність, наукова обґрунтованість.

Розглянуто основні параметри збалансованості фінансової діяльності підприємства, а саме: структури активів та капіталу, рівня доходності активів та витрат із залучення капіталу, грошових потоків, рівня доходності активів та рівня їх фінансових ризиків. До кожного параметра збалансованості фінансової діяльності підприємства подано показники збалансованості, основними з яких є: коефіцієнт поточної ліквідності, фінансової автономії, економічна рентабельність активів та середньозважена вартість капіталу, чистий грошовий потік, доходність активів та рівень ризику.

Подано алгоритм оцінювання якості фінансового плану для підприємства, що дозволяє зробити висновок стосовно системи фінансового планування за допомогою узагальнюючого показника. Результатом цього процесу стане або затверджена методика, або більш глибокий аналіз недоліків системи планування. Якість фінансового плану може бути або відмінною, або ні. Залежно від отриманого результату робиться висновок. Якщо якість відмінна, затверджується план та методика. Якщо ні, проводиться оцінка проблем та причин за допомогою діаграми Парето, виявляються «характерні фактори», що спричиняють «втрату якості» за допомогою діаграми К. Ісікави, вдосконалюється система фінансового планування.

У статті розглянуто формулу розрахунку оцінки узагальнюючого показника якості фінансового плану підприємства. Показник якості фінансового плану залежить від трьох показників: кількості балів за j -м критерієм якості фінансового плану, коефіцієнта значущості j -го критерію якості фінансового плану та коефіцієнта значущості i -ї складової якості фінансового плану.

Наведено шкалу оцінювання рівня якості фінансового плану підприємства. Запропоновано використовувати найпростішу бальну оцінку, тому оптимальна амплітуда бальних оцінок окремих параметрів якості фінансового плану становитиме 10 балів. Рівень якості фінансового плану пропонується оцінювати як відмінний, задовільний або незадовільний.

Ключові слова: фінансовий план, оцінка, якість, бальна оцінка, якість фінансового плану.

Обоснована необхідність проведення оцінки фінансових планів підприємства. Рассмотрены основные параметры сбалансированности финансовой деятельности предприятия. По каждому параметру сбалансированности финансовой деятельности предприятия представлены показатели, характеризующие его. Разработан алгоритм оценки качества финансового плана для предприятия. Представлена формула для расчета оценки обобщающего показателя качества финансового плана предприятия. Предложена шкала оценивания уровня качества финансового плана предприятия.

Ключевые слова: *финансовый план, оценка, качество, бальная оценка, качество финансового плана.*

Постановка проблеми. Складання фінансового плану є важливим елементом стабільного фінансового розвитку підприємства. Саме наявність системи фінансового планування та її ефективне функціонування відображає якість фінансових планів. Висока якість фінансового плану перетворює його на дійовий інструмент управління фінансами підприємства. В іншому випадку цей план буде формальним документом, витрати на складання якого будуть невиправданими.

Важливим аспектом у цьому питанні є виділення результатуючих показників, які будуть головними при оцінці якості фінансового планування. Такими показниками на підприємстві можуть бути: фінансовий результат та витрати на організацію процесу планування. Отже, оцінити ефект від фінансового плану підприємство може шляхом співвідношення чистого прибутку з витратами на фінансове планування.

Враховуючи вищевикладене, вирішення потребує проблема визначення параметрів оцінки якості фінансових планів підприємства та розробка алгоритму для оцінювання якості фінансового плану на підприємстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання оцінки якості фінансових планів підприємства дедалі частіше привертають увагу як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. О.Ю. Нестор [1] приділяє увагу питанням стратегічного фінансового планування у діяльності суб'єктів господарювання України, надає рекомендації щодо оптимізації процесу стратегічного фінансового планування вітчизняних суб'єктів господарювання та формує економіметричну модель стратегічного фінансового планування суб'єктів господарю-

вання в умовах мінливого конкурентного середовища. Чеські науковці Я. Лойда і Й. Краловіч [2] пропонують використовувати коефіцієнти оцінки фінансового стану, модель Альтмана, методологію оцінки за цілями, економічні нормативи та показник економічно доданої вартості для оцінки якості фінансових планів. Г.В. Ситник [3] приділяє увагу методологічним засадам оцінки якості фінансового плану підприємства, обґрунтовує складові та критерії якості фінансового плану, методи їх оцінювання. В.Г. Маргасова, А.В. Роговий [4] розглядають можливі підходи до аналізу ефективності фінансового планування акціонерного товариства в сучасних умовах господарювання, пропонують методіку, що базується на використанні форм річної фінансової звітності та дозволяє охарактеризувати стан фінансового планування через оцінку кінцевих результатів фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства. Критеріями оцінки є відповідність стану окремих напрямів фінансової політики обраній стратегії розвитку в ринкових умовах. О.О. Кравченко [5] досліджує питання фінансового планування на основі сценарних прогнозів на залізничному транспорті, в якому розробляє довгострокові фінансові плани на основі сценарних прогнозів, пропонує використовувати моніторинг як ключовий елемент системи фінансового планування на залізничному транспорті.

Але аналіз спеціалізованої літератури показав, що окремі аспекти фінансового планування потребують додаткового детального вивчення і надання рекомендацій щодо удосконалення цього процесу.

Метою статті є розробка методіки оцінки якості фінансового плану підпри-

ємства та алгоритму дій з її запровадження на підприємстві на основі вивчення теоретичних та оцінки практичних аспектів досліджуваної проблематики.

Виклад основного матеріалу дослідження. При складанні фінансових планів підприємству необхідно дотримуватися низки принципів, серед яких можна назвати такі: ефективність, результативність, збалансованість, інформативність, цілісність, наукова обґрунтованість.

Принцип збалансованості фінансового плану передбачає оцінку за різними параметрами, а саме: збалансованість цілей та завдань (дослідження планів різних підрозділів та різних видів планів), фінансових інтересів різних користувачів власників, кредиторів, постачальників, покупців, персоналу, держави та ін.

Фінансовий план підприємства має забезпечувати збалансований фінансовий розвиток підприємства, а не тільки позитивний фінансовий результат. Збалансованого фінансового розвитку підприємства можна досягти шляхом дотримання збалансованості параметрів фінансової діяльності. Тобто підприємство має при плануванні орієнтуватися на досягнення високого рівня рентабельності інвестованого капіталу при високому рівні фінансового ризику, бути платоспроможним та фінансово стійким. Якщо нехтувати цими показниками, фінансовий стан буде незадовільним, що може призвести до розгортання кризових явищ і банкрутства підприємства. Таким чином, при розробці фінансових планів, незалежно від типу обра-

ної фінансової стратегії, обов'язковим для підприємства є забезпечення певних параметрів фінансової діяльності, що дозволяють гарантувати фінансову безпеку підприємства.

Серед основних параметрів збалансованості фінансової діяльності підприємства можна виділити чотири основних: збалансованість структури активів та капіталу, рівня доходності активів та витрат із залучення капіталу, грошових потоків, рівня доходності активів та рівня їх фінансових ризиків. Кожному параметру збалансованості відповідають показники, наведені в табл. 1 [3].

Ознаками того, що фінансовий план є якісним, можуть бути відповідні пропорції між фінансово-економічними показниками: темпами зростання прибутку, товарообороту і оборотних активів. Виконання пропорції (1) буде свідчити про забезпечення ефективного розвитку підприємства:

$$П_{тр} > Т_{Отр} > О_{Атр}, \quad (1)$$

де $П_{тр}$, $Т_{Отр}$, $О_{Атр}$ – темпи зростання прибутку, товарообороту та оборотних активів.

Інформативність фінансового плану забезпечується оптимальністю деталізації фінансових планів, узгодженістю форм та змісту фінансового плану і фінансової звітності.

Оптимальність деталізації фінансових планів являє собою рівень їх конкретизації, адекватний внутрішнім та зовнішнім умовам функціонування підприємства.

Оптимальний рівень деталізації фінансових планів забезпечує фінансову

Таблиця 1

Необхідні параметри збалансованості фінансової діяльності підприємства

Параметри	Показники збалансованості
Збалансованість структури активів та капіталу	Коефіцієнт поточної ліквідності > 1 Коефіцієнт фінансової автономії > 0,5
Збалансованість рівня доходності активів та витрат із залучення капіталу	Економічна рентабельність активів > середньозваженої вартості капіталу (WACC)
Збалансованість грошових потоків	Чистий грошовий потік > 0
Збалансованість рівня доходності активів та рівня їх фінансових ризиків	Прийнятне співвідношення між рівнем доходності активів та рівнем їх ризику

службу підприємства та інших користувачів фінансової інформації релевантною інформацією, обсяг та структура якої необхідні для прийняття якісних управлінських рішень і яка не переобтяжує користувачів зайвими фінансовими даними.

Узгодженість форм та змісту фінансового плану і фінансової звітності передбачає їх оформлення згідно із заздалегідь розробленими шаблонами, які координуються із системою внутрішньої фінансової звітності підприємства, що створює передумови для налагодження внутрішнього фінансового контролю.

Методичний аспект якості фінансового плану відображає його коректність з точки зору обраної методології обґрунтування і характеризується реалістичністю та науковою обґрунтованістю фінансового плану, необхідність оцінювання яких при вимірюванні якості фінансового плану впливає з відповідних принципів фінансового планування.

Наукова обґрунтованість фінансового плану визначається правильністю обраних методів планування. Вибір методів зумовлюється особливостями розвитку та стадією життєвого циклу підприємства; характером та рівнем динамічних змін зовнішнього середовища. Виходячи з аналізу обраних методів планування оцінюється наукова обґрунтованість фінансового плану.

Для оцінки рівня якості фінансового плану підприємства доцільно застосувати максимально спрощену методику бальної оцінки, яку можна описати послідовністю етапів, наведених на рис. 1.

Розглянемо алгоритм оцінювання якості фінансового плану підприємства:

1. Оцінка рівня якості фінансового плану за допомогою узагальнюючого показника якості фінансового плану. Спочатку пропонуємо визначитися з бальною шкалою оцінок. Оскільки ми пропонуємо використовувати найпростішу бальну

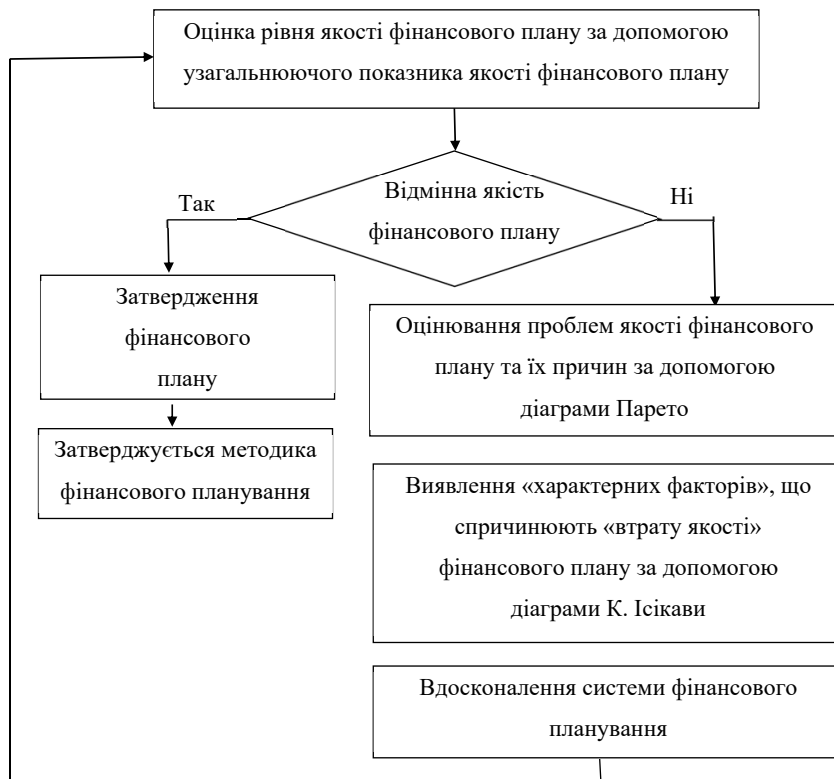

Рис. 1. Алгоритм оцінювання якості фінансового плану для підприємства

оцінку, то оптимальна амплітуда бальних оцінок окремих параметрів якості фінансового плану буде становити 10 балів. Вона є достатньою для забезпечення необхідного рівня диференціації оцінки. Оцінку узагальнюючого показника якості фінансового плану пропонуємо розраховувати за допомогою такої формули:

$$Y_{fn} = \sum_{i=1}^4 \sum_{j=1}^{14} b_j \times k_k \times k_i, \quad (2)$$

де Y_{fn} – показник якості фінансового плану;

b_j – кількість балів за j -м критерієм якості фінансового плану;

k_j – коефіцієнт значущості j -го критерію якості фінансового плану;

k_i – коефіцієнт значущості i -ї складової якості фінансового плану.

Таким чином, максимальна оцінка якості фінансового плану становить 10 балів, а ідентифікація рівня якості може здійснюватися за такою шкалою якості (табл. 2).

2. Після оцінки рівня якості фінансового плану та визначення балів, керівництво робить відповідні висновки. Якщо якість фінансового плану є відмінною, то фінансовий план затверджується, що свідчить про правильну обрану методику планування, яку і затверджує керівництво. Якщо якість фінансового плану не є відмінною, то керівництво проводить оцінювання проблем якості фінансового плану та їх причин за допомогою діаграми Парето; виявляє «характерні фактори», що спричиняють «втрату якості» фінансового плану за допомогою діаграми К. Ісікави. За результатами оцінки вдосконалюється система фінансового планування на підприємстві в цілому.

Таким чином, запропонована методика дозволяє оцінити якість фінансового

плану та обрати найкращий з можливих варіантів фінансового розвитку підприємства. Однак процес оцінки якості фінансового плану має не тільки показувати рівень фінансового планування, а також вказувати на «дефекти, помилки» фінансового плану, що заважають досягти максимально відмінної якості. Виявити зазначені помилки та дефекти допоможе застосування методу діаграми Парето. Цей метод для оцінки «дефектів, помилок» фінансового плану передбачає такі ітерації: на основі бальної оцінки кожного параметра якості визначаються «дефекти, помилки» в балах за кожним параметром шляхом обчислення різниці між максимально можливою та фактичною бальними оцінками. Після цього оцінюється кумулятивна сума і частка балів «дефектів, помилок» за кожним параметром якості. Таким чином, застосування діаграми Парето для оцінки недоліків фінансового плану дозволяє наочно подати величину «втрат балів якості» фінансового плану залежно від «дефектів, помилок» у результативному, функціональному, методичному аспекті чи аспекті збалансованості і зосередити увагу на їх усуненні [41].

Оцінка «втрат балів якості» фінансового плану за допомогою діаграми Парето поглиблюється шляхом оцінки «причина – результат» втрати якості із застосуванням діаграми К. Ісікави. Цей підхід також знайшов широке застосування в практиці оцінки якості продукції в комбінації з діаграмою Парето. Він передбачає визначення основних факторів дефектів: методи, персонал, матеріали, машини. У відношенні до оцінки якості фінансового плану вони інтерпретуються таким чином: методи планування; персонал, що відповідає за зведене фінансове планування; інформація, що використовується

Таблиця 2

Шкала оцінювання рівня якості фінансового плану для підприємства

Рівень якості фінансового плану	Оцінка
Відмінна якість фінансового плану	8–10 балів
Задовільна якість фінансового плану	5–8 бали
Незадовільна якість фінансового плану	Нижче 5 балів

в процесі розробки планів; технічне забезпечення процесу планування [3].

Метод діаграми К. Ісікави допомагає наочно подати результат або проблеми, які розміщуються в правій частині схеми, а головні причини впливу – в лівій.

Зазначений алгоритм оцінювання якості фінансового плану для підприємства дозволить забезпечити не тільки вибір найбільш якісного варіанта фінансового плану розвитку підприємства, а й визначити напрями вдосконалення системи фінансового планування.

Висновки. При складанні фінансових планів підприємству необхідно дотримуватися низки принципів, серед яких можна назвати такі: ефективність, результативність, збалансованість, інформативність, цілісність, наукова обґрунтованість. Фінансовий план підприємства, окрім досягнення необхідного фінансового результату, має забезпечувати збалансований фінансовий розвиток підприємства. Збалансованого фінансового розвитку підприємства можна досягти шляхом дотримання збалансованості параметрів фінансової діяльності. Тобто підприємство має при плануванні орієнтуватися на досягнення високого рівня рентабельності інвестованого капіталу при високому рівні фінансового ризику, бути платоспро-

можним та фінансово стійким. Для оцінки рівня якості фінансового плану підприємства доцільно застосовувати максимально спрощену методику бальної оцінки. Алгоритм оцінювання якості фінансового плану підприємства складається з таких етапів: оцінка рівня якості фінансового плану за допомогою узагальнюючого показника якості фінансового плану; визначення балів та висновки. Якщо якість фінансового плану є відмінною, то фінансовий план затверджується, що свідчить про правильну обрану методику планування, яку і затверджує керівництво. Якщо якість фінансового плану не є відмінною, то керівництво проводить оцінювання проблем якості фінансового плану та їх причин за допомогою діаграми Парето; виявляє «характерні фактори», що спричинюють «втрату якості» фінансового плану за допомогою діаграми К. Ісікави. За результатами оцінки вдосконалюється система фінансового планування на підприємстві в цілому. Зазначений алгоритм оцінювання якості фінансового плану підприємства дозволить забезпечити не тільки вибір найбільш якісного варіанта фінансового плану розвитку підприємства, а й визначити напрями вдосконалення системи фінансового планування.

Список використаної літератури

1. Нестор О.Ю. Стратегічне фінансове планування в діяльності суб'єктів господарювання України: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Нестор Ольга Юріївна. – Л., 2017. – 272 с.
2. Lojda J. Financial plan – basis for «yield (earning) methods» application [Електронний ресурс] / J. Lojda, J. Kralovic. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Menegment/2009_657/25.pdf
3. Ситник Г.В. Методологічні засади оцінки якості фінансових планів підприємства / Г.В. Ситник // Економіка та держава. – 2012. – № 9. – С. 30–34.
4. Маргасова В.Г. Оцінка ефективності фінансового планування акціонерного товариства в ринкових умовах господарювання [Електронний ресурс] / В.Г. Маргасова, А.В. Роговий. – Режим доступу: http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/Aktualni-problemy-ekonomiky/Akt-prob-ekonomiky-2009-12/Akt-prob-ekonomiky-2009-12_93-97.pdf
5. Кравченко О.О. Фінансове планування на основі сценарних прогнозів на залізничному транспорті: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.08 / Кравченко Ольга Олексіївна. – К., 2015. – 635 с.

References

1. Nestor, O.Yu. (2017). *Stratehichne finansove planuvannia v diial'nosti subiektiv hospodariuvannia Ukrainy Kand. Diss.* [Strategic financial planning in the activity of economic entities of Ukraine. PhD Diss.]. Lviv, 272 p.
2. Lojda, J., Kralovic, J. Financial plan - basis for “yield (earning) methods” application. Available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Menegment/2009_657/25.pdf
3. Sytnyk, H.V. (2012). *Metodolohichni zasady otsinky iakosti finansovykh planiv pidpriemstva* [Methodological principles of evaluation of quality of the enterprise financial plans], *Ekonomika ta derzhava*, no. 9, pp. 30-34.
4. Marhasova, V.H., Rohovyj, A.V. *Otsinka efektyvnosti finansovoho planuvannia aktsionernoho tovarystva v rynkovykh umovakh hospodariuvannia*. [Evaluation of the effectiveness of financial planning of a joint-stock company in market conditions]. Available at: http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/Aktualni-problemy-ekonomiky/Akt-prob-ekonomiky-2009-12/Akt-prob-ekonomiky-2009-12_93-97.pdf
5. Kravchenko, O.O. (2015). *Finansove planuvannia na osnovi stsenarnykh prohoziv na zaliznychnomu transporti*. Kand. Diss. [Financial planning based on railway projections. Kand. Diss.]. Kiev, 635 p.

QUALITY ASSESSMENT OF ENTERPRISE FINANCIAL PLANS: ALGORITHM AND METHODOLOGY

Viktoria M. Varenyk, Alfred Nobel University, Dnipro (Ukraine). E-mail: v.var@duan.edu.ua

Ganna J. Nikolajcheva, Alfred Nobel University, Dnipro (Ukraine). E-mail: annanika112@gmail.com

DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-7

Key words: *financial plan, evaluation, quality, score, quality of financial plan*

The necessity to evaluate the financial plans of the enterprise is substantiated in the paper. Creation a financial plan is an important element of a stable financial development of an enterprise. The presence of a financial planning system and its effective functioning reflects the quality of financial plans. The high quality of the financial plan turns it into an effective enterprise financial management tool. Otherwise, this plan will be a formal document, the cost of which will not be justified.

When the enterprise creates financial plans it is necessary to keep the following principles: efficiency, effectiveness, balance, informativeness, integrity, scientific validity.

The basic parameters of balance of the enterprise financial activity are considered in the paper. They are structure of assets and capital, level of return on assets and expenses on raising capital, cash flows, level of return on assets and level of their financial risks. The balance indicators for each parameter of balance of enterprise financial activity are given. The main are current ratio, financial autonomy, economic return on assets and weighted average cost of capital, net cash flow, return on assets and level of risk.

The algorithm of estimation of financial plan quality for the enterprise is presented. It helps to evaluate the quality level of a financial plan using a general financial plan quality indicator. The quality of the financial plan can be or satisfactory or not. Depending on the result, the enterprise makes the decision. If the quality is satisfactory, the plan and methodology are approved. If not, assessment of problems and causes using the Pareto diagram is made, «characteristic factors» that cause «loss of quality» using the K. Ishikawa's diagram are revealed, the financial planning system is improved.

The formula of calculation of general index estimation of the financial plan quality of the enterprise is considered. The quality of the financial plan depends on three indicators: the number of points on the j -th criterion of the quality of the financial plan, the coefficient of significance of the j -th criterion of the quality of the financial plan and the coefficient of significance of the i -th component of the financial plan.

The scale of estimation of the financial plan quality level of the enterprise is offered. It is suggested to use the simplest point score, so the optimal amplitude of point estimates of the individual parameters of the financial plan will be 10 points. The quality level of the financial plan is proposed to be rated as excellent, satisfactory or unsatisfactory.

Одержано 12.02.2020.

УДК 336.4:336.01

DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-8

Е.С. ПИСКУН,

аспирант Белорусского государственного экономического университета
(г. Минск, Республика Беларусь)

С.К. МАТАЛЫЦКАЯ,

кандидат экономических наук, доцент, заведующая кафедрой
Белорусского государственного экономического университета
(г. Минск, Республика Беларусь)

ИССЛЕДОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ И УЧЕТНОЙ СУЩНОСТЕЙ КАТЕГОРИЙ «ДОХОДНЫЕ ВЛОЖЕНИЯ В МАТЕРИАЛЬНЫЕ АКТИВЫ» И «ЛИЗИНГОВЫЕ ОПЕРАЦИИ»

Проведено исследование понятий «доходные вложения в материальные активы» и «лизинговые операции» с целью раскрытия их экономического и учетного содержания в специальной экономической и справочной литературе, законодательстве Республики Беларусь. Приведены формулировки каждого понятия с разбиением на термины, а также рассмотрены близкие по значению понятия в области ведения лизинговых операций. Для детализации результатов исследования информация была систематизирована в схемы и рисунки с указанием источников. Выявлено, что нормативные документы и специальная справочная литература в сфере бухгалтерского учета и экономики содержат ряд неточностей и неописанных аспектов в части регламентации теоретических основ ведения учета по лизинговым операциям. Путем изучения описанного материала установлено, что категория «доходные вложения в материальные активы» не предусматривается в качестве объекта бухгалтерского учета. Категория «лизинговые операции» практически не представлена в справочной специальной литературе, однако часто используется как специалистами в области ведения учета лизинговых операций, так и законодательными органами, что делает актуальным заполнение трактовкой данного термина. Исследован близкий по значению ряд терминов (операции, банковские операции, кредитные операции, агентские операции и пр.), который раскрывает отдельные особенности, присущие лизинговым операциям по сравнению с описанными схожими формулировками в специальной литературе. Акцент в работе сделан на имеющихся коллизиях, неточностях в терминологии и особенностях, в связи с чем предложены авторские трактовки категорий «доходные вложения в материальные активы» и «лизинговые операции» с точки зрения соответствия требованиям бухгалтерского учета, сочетающего в себе как экономические, так и учетные составляющие.

Ключевые слова: *доходные вложения в материальные активы, вложения, ценности, доходность, лизинговые операции.*

Проведено дослідження понять «доходні вкладення у матеріальні активи» і «лізингові операції» з метою розкриття їх економічного і облікового змісту в спеціальній економічній і довідковій літературі, законодавстві Республіки Білорусь. Наведено формулювання кожного поняття з розбивкою на терміни, а також розглянуто близькі за значенням поняття у сфері ведення лізингових операцій. Для деталізації результатів дослідження інформацію систематизовано в схеми

і рисунки із зазначенням джерел. Виявлено, що нормативні документи і спеціальна довідкова література у сфері бухгалтерського обліку та економіки містять низку неточностей і неописаних аспектів у частині регламентації теоретичних основ ведення обліку за лізинговими операціями. Шляхом вивчення описаного матеріалу встановлено, що категорія «доходні вкладення в матеріальні активи» не передбачається як об'єкт бухгалтерського обліку. Категорія «лізингові операції» практично не представлена у довідковій спеціальній літературі, проте часто використовується як фахівцями у сфері ведення обліку лізингових операцій, так і законодавчими органами, що робить актуальним заповнення трактуванням цього терміна. Досліджено близьку за значенням низку термінів (операції, банківські операції, кредитні операції, агентські операції та ін.), що розкриває окремі особливості, властиві лізинговим операціям порівняно з описаними схожими формулюваннями у спеціальній літературі. Акцент у роботі зроблено на наявних колізіях, неточностях у термінології і особливостях, у зв'язку з чим запропоновано авторські трактування категорій «доходні вкладення в матеріальні активи» і «лізингові операції» з точки зору відповідності вимогам бухгалтерського обліку, що поєднує в собі як економічні, так і облікові складові.

Ключові слова: *доходні вкладення в матеріальні активи, вкладення, цінності, прибутковність, лізингові операції.*

Развитие бизнеса в целом невозможно без грамотной постановки бухгалтерского учета вне зависимости от профиля и специализации организации. Организации, использующие инструменты лизинга, получают перспективы ускоренного финансового роста субъекта хозяйствования в силу относительной новизны, гибкости и открытости как рынка лизинга, так и организаций-лизингодателей. Однако существуют неточности в части юридического обеспечения, а также определении базовых понятий бухгалтерского учета, что влечет за собой либо непринятие во внимание значительных аспектов, либо разное трактование в зависимости от профиля, специализации, точки зрения и т. д.

Целью работы является частичное раскрытие понятий, отражающих специфику лизинговой деятельности, а также учитывающих их учетно-экономическое содержание, в частности конкретизация понятий «доходные вложения в материальные активы» и «лизинговые операции». Постепенная разработка и дополнение такого рода уточнений позволят учесть особенности терминов «доходные вложения в материальные активы» и «лизинговые операции», что в дальнейшем простимулирует развитие бухгалтерского учета лизинговых операций с уже обозначенными базовыми понятиями.

Учитывая введение Национального стандарта бухгалтерского учета и отчетности «Финансовая аренда (лизинг)» и редакцию Правил осуществления лизинговой деятельности, является целесообразным ввести надлежащий терминологический глоссарий под действующее законодательство, что позволит оперировать в учетной практике категориями, имеющими не только юридический, но экономический и учетный смыслы. Такой подход позволяет реализовать один из основных принципов бухгалтерского учета – принцип преобладания экономического содержания, когда хозяйственные операции отражаются в бухгалтерском учете исходя не столько из их правового, сколько из их экономического содержания.

Категория «доходные вложения в материальные активы» уже давно используется в бухгалтерском учете для «обобщения информации о наличии и движении вложений организации в имущество, имеющее материально-вещественную форму, предоставляемое организацией во временное пользование (временное владение и пользование) в качестве инвестиционной недвижимости, по договорам финансовой аренды (лизинга), а также по договорам аренды имущества (за исключением инвестиционной недвижимости), если деятельность по сдаче

данного имущества в аренду относится к инвестиционной деятельности согласно учетной политике организации» [1]. Также предусматривается отдельный счет с аналогичным названием для ведения такого рода хозяйственных операций.

Однако ни один нормативный документ не дает формулировки самого термина, что делает иногда невозможным отнесение актива в категорию «доходные вложения в материальные активы». Следовательно, необходимо провести анализ терминологии, представленной не только в законодательстве, а дополнительно в специальной литературе, в частности толковых экономических и бухгалтерских словарях.

В силу того, что исследование проводилось на базе изучения как белорусской специальной литературы, так и зарубежной, то оправданным является допущение к рассмотрению таких терминов как «материальные ценности» и «ценности».

На рис. 1 представлены интерпретации отдельных понятий и категорий в специальной литературе. Стоит отметить,

что категория «доходные вложения в материальные активы» не рассматривается как в экономических толковых словарях, так и бухгалтерских, за исключением Толкового бухгалтерского словаря (А.С. Бакаев) [2]. В литературе, как правило, рассматриваются такие понятия, как вложения (вложения средств), вложения во внеоборотные активы, внеоборотные активы (материальные активы, долгосрочные активы), доходность, ценности. Отсутствие в экономической литературе интерпретации категории «доходные вложения в материальные активы» обосновывает необходимость рассмотрения данного понятия с точки зрения каждого исследуемого толкового словаря и формулировки термина, а также выделить перечень критериев для толкования категории «доходные вложения в материальные активы» для бухгалтерского учета [2–9].

Смысловое наполнение таких терминов, как «вложение», «доходность» и «долгосрочный актив» с выделением базовых критериев представлено на рис. 2.

Рис. 1. Толкование сущности категории «доходные вложения в материальные активы» [2–9]

Вложение	Доходность	Долгосрочный актив
<p>объект учета, отраженный на соответствующем счете;</p> <p>первоначальные расходы на приобретение основного средства;</p> <p>помещение денежных средств, капитала в определенную сферу экономики;</p> <p>денежная сумма, вложенная в какое-либо предприятие, отрасль и т.п.</p>	<p>способность приносить доходы;</p> <p>определяющий показатель для предпринимательской деятельности</p>	<p>актив, представляющий собой орудие труда;</p> <p>имущество предприятий и другие средства;</p> <p>необходим длительный период для использования и превращения в деньги;</p> <p>вещи, обозначенные ценой, материальные предметы с большой стоимостью или ценой, важные, нужные предметы и явления</p>

Рис. 2. Выделение ключевых критериев для отражения сущности понятия «доходные вложения в материальные активы» [2–11]

Большинство авторов рассматривают вложения как помещение денежных средств в некоторое дело [5; 6; 8; 9].

В бухгалтерском словаре вложения рассматриваются с точки зрения бухгалтерского учета, как учетная категория, и автор описывает их как объект учета или как первоначальные расходы [3]. Стоит отметить, что формулировка «первоначальные расходы на приобретение основного средства» не является корректной для изучаемой сферы, так как вложения в категории «доходные вложения в материальные активы» не предполагают приобретение основного средства [3]. Такой подход также противоречит действующему плану счетов бухгалтерского учета.

Таким образом, представляется целесообразным конкретизировать термин «вложения» в качестве объекта бухгалтерского учета.

Наименее распространенным термином в специальной литературе является категория «доходность». Данный показатель может быть использован и как инструмент анализа (способность приносить доходы [6]), и как конечный критерий для оценки эффективности предпринимательской деятельности (определяющий пока-

затель для предпринимательской деятельности) [3]. Стоит отметить, что категории «доходные вложения» в специальной учетной литературе не рассматривается, однако можно предположить о наличии синонима, а именно термина «инвестиции», который описан в Законе Республики Беларусь № 53-3 от 12.07.2013 г. «Об инвестициях». Инвестиции – это «любое имущество и иные объекты гражданских прав, принадлежащие инвестору на праве собственности, ином законном основании, позволяющем ему распоряжаться такими объектами, вкладываемые инвестором на территории Республики Беларусь способами, предусмотренными настоящим Законом, в целях получения прибыли (доходов) и (или) достижения иного значимого результата либо в иных целях, не связанных с личным, семейным, домашним и иным подобным использованием» [10].

Критерии, описанные в специальной литературе для отнесения объекта учета к «долгосрочным активам», дополнены Инструкцией по бухгалтерскому учету долгосрочных активов, предназначенных для реализации (Постановление Министерства финансов Республики Беларусь № 25 от 30.04.2012, далее Инструкция

№ 25) [11]. Необходимо отметить, что в Инструкции № 25 даны обобщенные, но достаточно точные дополнительные критерии [11]:

- «предназначен для использования в деятельности организации»;
- «не является денежными средствами или их эквивалентами»;
- «подлежит выбытию (погашению) более чем через 12 месяцев после отчетной даты».

Таким образом, по результатам проведенного исследования можно сформулировать определение категории «доходные вложения в материальные активы» как объекта бухгалтерского учета.

Доходные вложения в материальные активы – это инвестиции в долгосрочные активы, предоставляемые во временное пользование (временное владение и пользование) в качестве инвестиционной недвижимости, предметов аренды и финансовой аренды (лизинга).

Термин «лизинговые операции» впервые упоминался в законодательстве Республики Беларусь в Постановлении Министерства финансов Республики Беларусь от 30.04.2004 № 75 «Об утверждении инструкции о порядке бухгалтерского учета лизинговых операций» [12], который действовал до принятия Национального стандарта бухгалтерского учета и отчетности «Финансовая аренда (лизинг)» (далее НСБУО № 73) [13]. После принятия НСБУО № 73 и новой редакции Правил осуществления лизинговой деятельности № 526 [14] термин «лизинговые операции» перестал употребляться, однако ученые, исследователи, законодательные органы в своих разъяснениях и лизинговые компании, в том числе и Ассоциация лизингодателей Беларуси, активно используют это понятие для описания экономических процессов или хозяйственных операций.

На сегодняшний день термин «лизинговые операции» напрямую упоминается в законодательстве Республики Беларусь:

1. Налоговом Кодексе Республики Беларусь (п. 1.49 ст. 118, п. 3.18 ст. 174, п.

9.6 ст. 205) с однотипной формулировкой «операции по сдаче в аренду (передаче в финансовую аренду (лизинг)) имущества»;

2. Письмах Министерства по налогам и сборам Республики Беларусь с разъяснениями различных аспектов в части лизинговой деятельности.

Многочисленные источники используют термин «лизинговые услуги», что напрямую противоречит действующему законодательству, в частности Налоговому Кодексу Республики Беларусь (Общая часть) п. 2.30 ст. 13 «Термины и их определения», так как предусмотрена норма «предоставление имущества в аренду (финансовую аренду (лизинг)) не является услугой...», что не дает оснований для использования описанного понятия применительно к лизинговой деятельности [15].

Так, можно полагать, что использование термина «лизинговые операции» не потеряло своей актуальности и уместное применение его в законодательстве по бухгалтерскому учету Республики Беларусь позволит, в дополнение, исключить определенные неточности, возникающие при ведении бухгалтерского и налогового учета.

При исследовании описанного термина были изучены следующие понятия: операции, банковские операции, кредитные операции, агентские операции, торгово-посреднические операции, комиссионные операции. Стоит отметить, что термин «лизинговые операции» используется в справочной специальной литературе только в Экономическом словаре (А.Н. Азрилиян): «установленные международными и национальными законодательными актами способы регулирования отношений трех сторон: лизинговой компании (лизингодателя), потребителя (лизингополучателя) и поставщика оборудования» [6]. Однако термин «операция» не может включать в себя общие нормативные регулирующие инструменты, а может быть наполнен конкретными отдельными аспектами по лизинговой сделке, то есть по проведению операции.

На рис. 3 представлены результаты анализа описанных выше понятий.

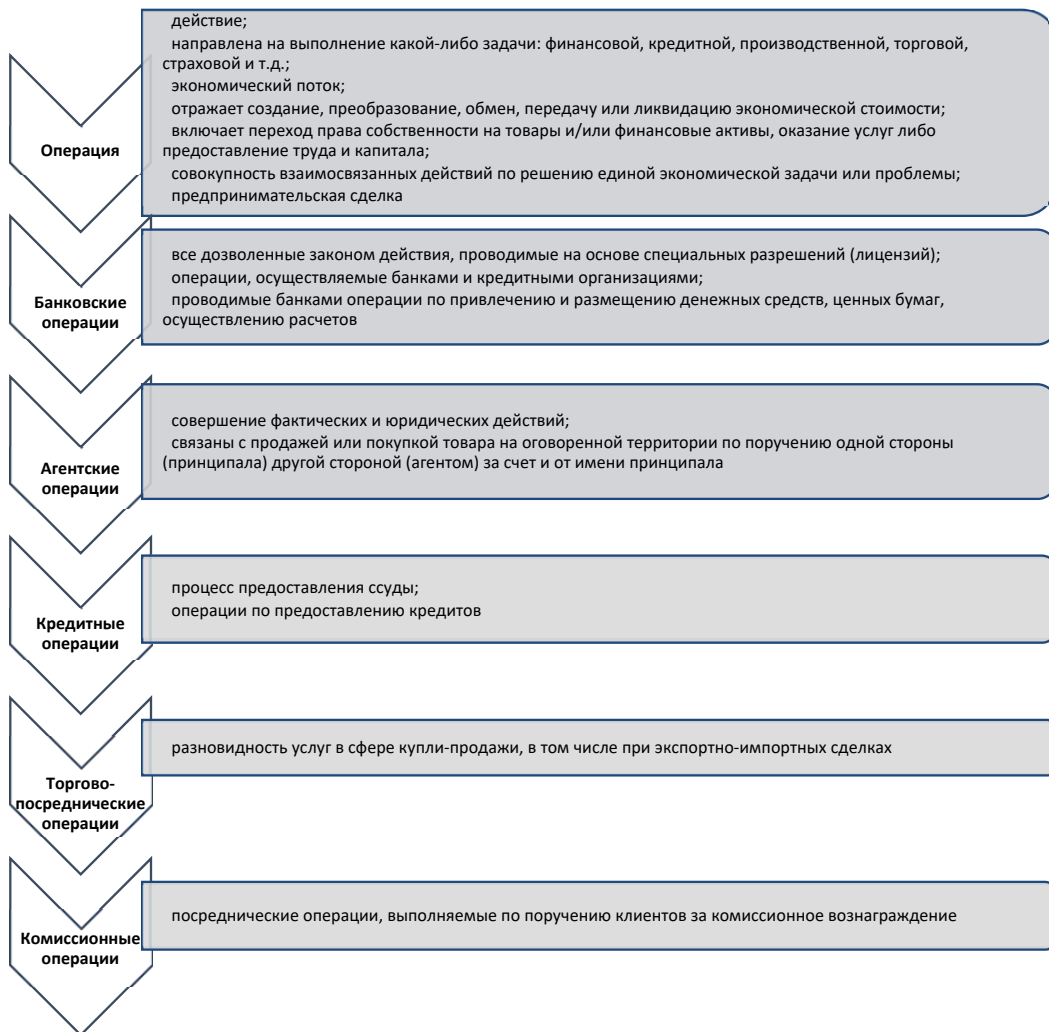

Рис. 3. Выделение ключевых критериев для отражения сущности понятий «операции», «банковские операции», «агентские операции», «кредитные операции», «торгово-посреднические операции», «комиссионные операции» [2–9, 16–17]

Как видно из рис. 3, термин «операция» может характеризоваться как действие [16], экономический поток [6], предпринимательская сделка [7] или процесс. Применительно к лизингу операцией можно считать именно предпринимательскую сделку и дальнейшие последствия ее заключения (сопровождение, завершение или расторжение). Ошибочно полагать, что в операцию можно включить законодательные механизмы регулирования, так как под действием этих инструментов и совершается лизинговая операция, которая, иными словами,

совершается в рамках установленных законодательных ограничений.

Особенностью лизинговых операций (не лизинговой деятельности в целом на макроуровне) можно выделить:

1) может включать переход права собственности на предмет лизинга, что в большинстве своем имеет место в практической деятельности [18];

2) в силу схожести проводимых операций регулируется органом, контролирующим банковскую деятельность (Национальный банк Республики Беларусь);

3) операции могут осуществлять лизинговые организации и организации производства, которые заинтересованы в широкой продаже своей готовой продукции (в практической деятельности чаще лизинговую деятельность ведут лизинговые организации);

4) сущность операции заключается в поручении лизингодателю на приобретение и передачу в финансовую аренду заранее определенного имущества [19].

Таким образом, лизинговой операцией целесообразно определить предпринимательскую сделку по заключению договора финансовой аренды (лизинга), его сопровождению, завершению или расторжению, предусматривающего покупку специфического предмета лизинга лизингодателем (специализированной организацией, определенной законодательством) и передачу его лизингополучателю на определенных условиях и на определенный срок.

В данной формулировке учитываются все особенности категории «лизинговые операции» в силу ее универсальности. Аспекты по выкупу и переходу права собственности необходимо отнести к понятию «определенные условия», которые выбрали стороны по итогам переговоров, а также прочие существенные условия договора финансовой аренды (лизинга).

В работе был проведен анализ формулировок для трактования понятий «доходные вложения в материальные активы» и «лизинговые операции» в части раскрытия их экономического и учетного содержания в законодательстве Республики Беларусь и специальной справочной литературе отечественных и

зарубежных экономистов и бухгалтеров. Рассмотрены неточности и недостатки существующих формулировок, в связи с чем были предложены уточненные понятия, составленные с учетом особенностей сферы бухгалтерского учета лизинговых операций:

1) доходные вложения в материальные активы – это инвестиции в долгосрочные активы, предоставляемые во временное пользование (временное владение и пользование) в качестве инвестиционной недвижимости, предметов аренды и финансовой аренды (лизинга).

2) лизинговые операции – предпринимательская сделка по заключению договора финансовой аренды (лизинга), его сопровождению, завершению или расторжению, предусматривающего покупку специфического предмета лизинга лизингодателем (специализированной организацией, определенной законодательством) и передачу его лизингополучателю на определенных условиях и на определенный срок.

Разработка терминологического глоссария, адаптированного к новым требованиям законодательства позволит повысить эффективность работы как рынка лизинговых услуг, так и отдельных лизинговых сделок, а также бухгалтерской службы организации.

Ввиду того, что анализ базировался и обосновывался действующей нормативно-правовой базой, его использование в практической деятельности лизинговых организаций будет обоснованным для отражения хозяйственных операций в бухгалтерском учете.

Список использованной литературы

1. Об установлении типового плана счетов бухгалтерского учета, утверждении инструкции о порядке применения типового плана счетов бухгалтерского учета и признании утратившими силу некоторых постановлений Министерства финансов Республики Беларусь и их отдельных структурных элементов» (с изменениями и дополнениями): постановление Министерства финансов Респ. Беларусь, 29 июня 2011 г., № 50 // Консультант Плюс: Беларусь / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.
2. Толковый бухгалтерский словарь / А.С. Бакаев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Бухгалтерский учет, 2011. – 192 с.

3. Бухгалтерский словарь. – М.: ТК Велби: Проспект, 2007. – 488 с.
4. Толковый словарь экономических терминов и понятий / Е.Я. Россик, Ф.Н. Ключев. – Изд. 2-е. – Ростов н/Д: Феникс, 2008. – 157 с.
5. Словарь экономических терминов для сферы торговли / [сост.: Р.Ф. Буркова, Т.П. Дорофеева, Е.В. Коробейникова и др.]; под общ. ред. И.Л. Сельской]; Кемеровский институт (филиал) РЭУ им. Г.В. Плеханова. – Кемерово: Кемеровский институт (филиал) РЭУ им. Г.В. Плеханова, 2015. – 280 с.
6. Экономический словарь / под. ред. А.Н. Азрилияна. – 2-е изд. – М.: Институт новой экономики, 2011. – 1152 с.
7. Борисов А.Б. Большой экономический словарь / А.Б. Борисов. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М.: Книжный мир, 2010. – 860 с.
8. Современный экономический словарь. – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2011. – 512 с.
9. Новый экономический словарь / авт.-сост. В.Н. Копорулина, Д.В. Остапенко; под общ. ред. П.Я. Юрского. – Изд. 2-е. – Ростов н/Д.: Феникс, 2007. – 432 с.
10. Об инвестициях 12 июля 2013 г. № 53-3: Принят Палатой представителей 26 июня 2013 г.: одобр. Советом Респ. 28 июня 2013 г.: текст Закона по состоянию на 08 фев. 2020 г. // Консультант Плюс: Беларусь / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.
11. О некоторых вопросах бухгалтерского учета: постановление Министерства финансов Респ. Беларусь, 30 апр. 2012 г., № 25 // Консультант Плюс: Беларусь / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.
12. Об утверждении Инструкции о порядке бухгалтерского учета лизинговых операций: постановление Министерства финансов Респ. Беларусь, 30 апр. 2004 г., № 75 // Консультант Плюс: Беларусь / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.
13. Об утверждении Национального стандарта бухгалтерского учета и отчетности «Финансовая аренда (лизинг)» и признании утратившими силу некоторых постановлений и отдельного структурного элемента постановления Министерства финансов Республики Беларусь: постановление Министерства финансов Респ. Беларусь, 30 нояб. 2018 г., № 73 // Консультант Плюс: Беларусь / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.
14. Об утверждении Правил осуществления лизинговой деятельности: постановление Правления Нац. банка Респ. Беларусь, 18 авг. 2014 г., № 526 // Консультант Плюс: Беларусь / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.
15. Налоговый кодекс Республики Беларусь (Особенная часть): Кодекс Респ. Беларусь, 29 дек. 2009 г., № 71-3: текст Кодекса по состоянию на 08 фев. 2020 г. // ЭталонОнлайн: Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.
16. Экономический словарь / А.И. Архипов [и др.]; отв. ред. А.И. Архипов. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Проспект, 2014. – 672 с.
17. Экономический словарь / Е.Г. Багудина [и др.]; отв. ред. А.И. Архипов. – М.: ТК Велби: Проспект, 2005. – 624 с.
18. Пискун Е.С. Проблема единообразного определения лизинга как вида экономической деятельности / Е.С. Пискун, С.К. Матальцкая, Т.Г. Ускевич // Бухгалтерский учет и анализ. – 2019. – № 8 (272). – С. 12–18;
19. Piskun E.S. Leasing payments forms as a factor of mutually beneficial cooperation development of Ukraine and Belarus / E.S. Piskun, S.K. Matalytskaya // Науково-економічні аспекти розвитку підприємств аграрної сфери: облік, оподаткування і контроль: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, Херсон, 21–22 листопада 2019 р. / Херсонський державний аграрний університет. – Херсон, 2019. – С. 253–255.

References

1. Ministry of finance of the Republic of Belarus (2011), "On establishing a standard chart of accounts, approving instructions on the application of a standard chart of accounts and invalidating certain decisions of the Ministry of Finance of the Republic of Belarus and their individual structural elements", available at: http://www.minfin.gov.by/upload/accounting/acts/postmf_290611_50.pdf (accessed 08.04.2020).
2. Bakaev, A.S. (2011). *Tolkovyj buhgalterskij slovar'* [Explanatory accounting dictionary]. Moscow, Buhgalterskij uchet Publ., 192 p.
3. Medvedev, M.Yu. (2007). *Buhgalterskij slovar'* [Accounting vocabulary]. Moscow, Prospekt Publ., 488 p.
4. Rossik, E.Ja., Kljuev, F.N. (2008). *Tolkovyj slovar' jekonomicheskikh terminov i ponjatij* [Explanatory dictionary of economic terms and concepts]. Rostov n/D, Feniks Publ., 157 p.
5. Burkova, R.F., Dorofeeva, T.P., Korobejnikova, E.V. (2015). *Slovar' jekonomicheskikh terminov dlja sfery trgovli* [Glossary of economic terms for trade]. Kemerovo, Kemerovskij institut (filial) RJeU im. G.V. Plehanova Publ., 280 p.
6. Azrilijana, A.N. (2011). *Jekonomicheskij slovar'* [Economic dictionary]. Moscow, Institut novoj jekonomiki Publ., 1152 p.
7. Borisov, A.B. (2010). *Bol'shoj jekonomicheskij slovar'* [Big economic dictionary]. Moscow, Knizhnyj mir Publ., 860 p.
8. *Sovremennyj jekonomicheskij slovar'* [Modern economic dictionary]. Moscow, INFRA-M Publ., 2011, 512 p.
9. Koporulina, V.N., Ostapenko, D.V. (2007). *Novyj jekonomicheskij slovar'* [New Economic Dictionary]. Rostov n/D., Feniks Publ., 432 p.
10. House of Representatives of the Republic of Belarus (2013), "About investments", available at: <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=H11300053> (accessed 08.04.2020).
11. Ministry of finance of the Republic of Belarus (2012), "About some accounting issues", available at: http://www.minfin.gov.by/upload/accounting/acts/postmf_300412_25.pdf (accessed 08.04.2020).
12. Ministry of finance of the Republic of Belarus (2004), "Instruction for the order of accounting of leasing operations", available at: <https://avangard.by/home/aboutleasing/250/instr/> (accessed 08.04.2020).
13. Ministry of finance of the Republic of Belarus (2018), "On the approval of the National Standard accounting and financial reporting rent (leasing)" and invalidation some regulations and a separate structural element of the decree of the Ministry of Finance The Republic of Belarus", available at: http://www.minfin.gov.by/upload/accounting/acts/postmf_301118_73.pdf (accessed 08.04.2020).
14. National Bank of the Republic of Belarus (2014), "Approval of the Rules leasing the activities", available at: http://www.nbrb.by/legislation/documents/p_526_417.pdf (accessed 08.04.2020).
15. House of Representatives of the Republic of Belarus (2009), "Tax Code of the Republic of Belarus (Special Part)", available at: http://www.minfin.gov.by/upload/np/acts/nk_osobennaja_chast.pdf (accessed 08.04.2020).
16. Arhipov, A.I. (2014). *Jekonomicheskij slovar'* [Economic dictionary]. Moscow, Prospekt Publ., 672 p.
17. Bagudina, E.G. (2005). *Jekonomicheskij slovar'* [Economic dictionary]. Moscow, Prospekt Publ., 624 p.
18. Piskun, E.S., Matalyckaja, S.K., Uskevich, T.G. (2019). *Problema edinoobraznogo opredelenija lizinga kak vida jekonomicheskij dejatel'nosti* [The problem of a uniform definition of lysine as a type of economic activity]. *Buhgalterskij uchet i analiz*. no. 8 (272), pp. 12-18.
19. Piskun, E.S., Matalyckaja, S.K. (2019). Leasing payments forms as a factor of mutually beneficial cooperation development of Ukraine and Belarus. *Scientific and Economic Aspects of Development of Agricultural Enterprises: Accounting, Taxation and Control: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference, Kherson, November 21-22, 2019*. Kherson, pp. 253-255.

PROFITABLE INVESTMENT IN MATERIAL ASSETS” AND “LEASING OPERATIONS” CATEGORIES RESEARCH OF ECONOMIC AND ACCOUNTING ESSENCE

Kateryna S. Piskun, Belarus state economic university, Minsk (Belorussia). E-mail: katya_kharitonchik@mail.ru

Svetlana K. Matalytskaya, Belarus state economic university, Minsk (Belorussia). E-mail: katya_kharitonchik@mail.ru

DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-8

Key words: profitable investments in tangible assets, investments, values, profitability, leasing operations.

The article conducted a study of the «profitable investments in tangible assets» and «leasing operations» concepts with the aim of disclosing their economic and accounting content in special economic and reference books, the legislation of the Republic of Belarus. The wording of each concept with a breakdown into terms is given, and similar concepts in the field of conducting leasing operations are considered. To detail the results of the study, the information was systematized into diagrams and figures indicating the sources. It was revealed, that normative documents and special reference books in the field of accounting and economics contain a number of inaccuracies and undescribed aspects regarding the regulation of the accounting for leasing operations theoretical foundation. By studying the described material, it was found, that the category «profitable investments in tangible assets» is not provided as an object of accounting. The category «leasing operations» is practically not presented in the reference specialized literature, but it is often used both by specialists in the field of accounting for leasing operations and by the legislative bodies, which makes filling the interpretation of this term relevant. A series of terms that are close in meaning (operations, banking operations, credit operations, agent operations and others.), which reveals certain features inherent in leasing operations compared with the described similar formulations in the specialized literature, is investigated. The emphasis in the work is made on existing conflicts, inaccuracies in terminology and features, in connection with which author's interpretations of the categories «profitable investments in tangible assets» and «leasing operations» from the point of view of compliance with accounting requirements combining both economic and accounting components.

Одержано 29.01.2020.

С В І Т О В Е Г О С П О Д А Р С Т В О

УДК 658.3.07:339.9

DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-9

В.В. МАКЕДОН,

доктор економічних наук, професор

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

В.П. ВАЛІКОВ,

кандидат економічних наук, доцент

Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)

Є.Є. КОШЛЯК,

студентка Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)

СВІТОВИЙ РИНОК ПРАЦІ В КООРДИНАТАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Досліджено нові форми зайнятості та трудових відносин, які з'явилися на світовому ринку праці під впливом цифрової економіки. Визначено, що нові форми праці виступають як організаційно-правовий спосіб та умова використання інтелектуальної праці, що характеризуються відсутністю чи зміною однієї або кількох особливостей класичних трудових відносин, а саме: поява спеціальних трудових договорів, які мають змінити спосіб працевлаштування працівників; гнучкість правового регулювання трудових відносин; зміна уявлень про робоче місце, відхід від звичного розуміння цього елемента організації трудового процесу; можливість використовувати графік роботи, який оптимізує робочий час працівника.

Проведено дослідження сучасного стану ринків праці країн Європейського Союзу та визначено провідні тенденції розвитку ринку праці США. Оцінюються наслідки еволюції змісту робочої сили в умовах інноваційних змін та досліджується трансформація моделі зайнятості у бік використання нестандартних форм зайнятості, підвищення гнучкості та мобільності праці. З метою виявлення сучасних тенденцій трансформації ринків праці розвинутих країн під впливом четвертої промислової революції було проаналізовано основні тенденції їх розвитку в ЄС та США. У 2018 р. було встановлено, що рівень зайнятості в ЄС для людей віком від 20 до 64 років становить 73,2%, що є найвищим середньорічним показником в історії ЄС. Рівень зайнятості понад 75% був у 16 країнах: Швеції, Данії, Фінляндії, Естонії, Литві, Латвії, Чехії, Німеччині, Нідерландах, Великобританії та інших. Найнижчий показник зафіксовано в Греції – 59,5%. Звіт про зайнятість США перевищив очікування ринку та показав помітне покращання у всіх ключових аспектах. Кількість безробітних у 2014–2018 рр. зменшилася.

Висвітлено позитивні та негативні наслідки трансформації ринків праці розвинутих країн. Поширення нової моделі трудових відносин у світі ґрунтується на автоматизації когнітивних процесів, впровадженні штучного інтелекту, Інтернету речей та цифровому управлінні.

Основним наслідком трансформації ринків праці розвинутих країн є перехід до сервісної моделі зайнятості. Ринки трансформації в розвинутому світі виявили нові форми організації праці, такі як фриланс, аптечна робота, штучний інтелект в управлінні, електронне управління, різке прискорення технологічних змін, автоматизовані заводи пустелі, машини без водіїв, підключені до Інтернету, електронний банкінг, інтернет-бізнес, відкриті онлайн-курси навчання. Перспективним напрямом подальшого розвитку ринку праці в розвинутих країнах є взаємодія з цифровими технологіями та штучним інтелектом,

потенційний вплив якого на ринок праці нескінченний. Існує три рівні розвитку штучного інтелекту: допоміжний інтелект, розширений інтелект, автономний інтелект – технологія майбутнього, яка передбачає використання машин, які будуть діяти незалежно.

Ключові слова: *цифрова економіка, світовий ринок праці, розвинуті країни, фрилансінг, професійне просування, сфери зайнятості, трансформація необхідних навичок робочої сили.*

Исследованы новые формы занятости и трудовых отношений на мировом рынке труда под влиянием цифровой экономики, выполнена классификация новых форм труда в условиях цифровой экономики. Проведено исследование современного состояния рынков труда стран Европейского Союза и определены основные тенденции развития рынка труда США. Оценены последствия эволюции труда в условиях инновационных изменений и исследованы трансформации модели занятости в направлении использования нестандартных форм занятости, повышения гибкости и мобильности труда. Выделены положительные и отрицательные последствия трансформаций рынков труда развитых стран. Обосновано распространение в мире новой модели трудовых отношений, основанной на автоматизации когнитивных процессов, внедрении искусственного интеллекта, Интернете вещей и цифровом управлении.

Ключевые слова: *цифровая экономика, мировой рынок труда, развитые страны, фрилансінг, профессиональное продвижение, сферы занятости, трансформация необходимых навыков рабочей силы.*

Постановка проблеми. Нові виробничі технології, нові практики ведення бізнесу та управлінські моделі, що виникли у зв'язку з впровадженням цифрових технологій, трансформують структуру світового ринку праці і змінюють вимоги до професійних якостей і компетенцій робочої сили. Вплив цифрової економіки принципово змінює характер роботи та значення кар'єри, потребує постійного оновлення навичок працівників. Четверта промислова революція характеризується новими технологічними проривами в багатьох галузях, включаючи робототехніку, штучний інтелект, нанотехнологію, квантові обчислення, біотехнологію, Інтернет речей, тривимірний друк та автономні транспортні засоби. Швидкий розвиток цифрових технологій безпосередньо впливає на якість життя населення, економічну ефективність бізнесу та держави, а також сприяє поширенню нових форм організації праці. Саме ці тренди зумовлюють актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Питання становлення, розвитку та впливу цифрової економіки на світові суспільно-економічні процеси досліджено в працях таких вчених: С. Абхайаванса, П. Агіон, С. Бернарді, Е. Брінджолфсон, Дж. Гутрі,

Т. Лімба, Х. Мейшнер, А. Мкафі, К. Сіау, А. Станкявічус, К. Шваб, Х. Яспер, У. Янг. Переважна більшість науковців досліджує проблеми трансформації ринку праці, акцентуючи увагу на визначенні традиційних особливостей зміни структури та механізму його функціонування. Однак важливим фактором трансформації ринків праці розвинутих країн стають досягнення четвертої промислової революції та поширення цифрової економіки, що і зумовлює необхідність дослідження і визначення нових трендів.

Метою цього дослідження є аналіз поточного стану світового ринку праці та визначення нових трендів на ньому в розрізі розвинутих країн світу під масованим впливом досягнень цифрової економіки.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні на світовому ринку праці чітко простежується тенденція утвердження нетипових для попереднього (індустріального) періоду трудових відносин. Це проявляється, передусім, у поширенні нових форм праці та зростанні кількості інтелектуальних працівників, які виконують роботу дистанційно через електронні біржі праці. Нові форми праці – це організаційно-правові способи та умови використання інтелектуальної праці, які характеризуються відсутністю або мо-

дифікацією однієї або декількох ознак класичних трудових відносин, а саме: появою особливих трудових договорів, згідно з якими змінюється спосіб найму працівників, здійснюється гнучке правове регулювання відносин у сфері праці; трансформацією уявлення про робоче місце у звичайному розумінні цього елемента організації праці; можливістю використання такого графіка роботи, який дає змогу оптимізувати робочий час працівника [1, с. 1530].

Тому виникає необхідність класифікації нових форм праці інтелектуальних працівників. Найбільш важливими ознаками такої класифікації слід вважати робоче місце, графік роботи, спосіб найму працівника (табл. 1).

Проведемо дослідження трендів і особливостей окремих ринків праці розвинутих країн світу.

1. Оцінка сучасного стану ринків праці країн ЄС. У рамках ЄС створено єдину систему працевлаштування, що захищає місцевих жителів і встановлює бар'єри для мігрантів. У 2018 р. рівень зайнятості в ЄС для осіб віком від 20 до 64 років склав 73,2%, що є найвищим середньорічним показником за всю історію ЄС (рис. 1). Тим не менше, можна знайти великі відмінності між країнами.

Так, у 2010 р. Європейський рада прийняла стратегію «Європа 2020». Акцент був зроблений на зміцненні економіки ЄС і підготовці завдань на наступне десятиліття. Однією з основних цілей цієї стратегії на рівні ЄС є підвищення до 2020 р. рівня зайнятості населення віком від 20 до 64 років як мінімум до 75%.

Таблиця 1

Класифікації нових форм праці в умовах цифрової економіки*

Класифікатор	Форми зайнятості
1. За критерієм робочого місця	Надомна форма зайнятості
	Мобільна форма зайнятості
2. Залежно від основного місця роботи	Мобільна офісна зайнятість
	Мобільна неофісна зайнятість (телецентри, телекотеджі, коворкінг-центри)
3. За критерієм графіка роботи	Праця на умовах неповного робочого дня
	Праця на умовах гнучкого графіка роботи
	Строкова тимчасова праця (праця на умовах строкових трудових договорів)
4. За формою найму працівника	Аутсорсинг
	Краудсорсинг
	Аутстафінг
	Фріланс

*Складено авторами за даними [2; 3].

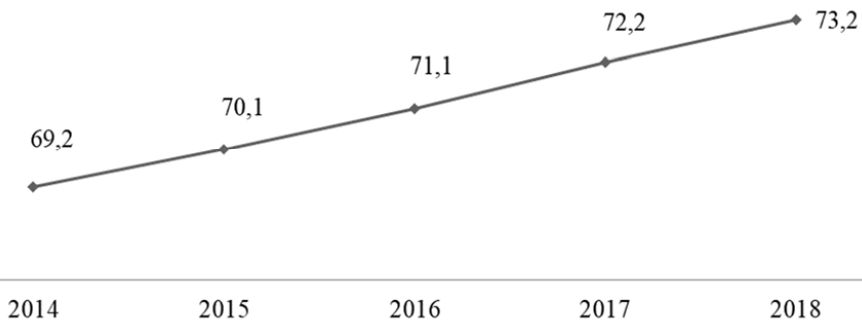

Рис. 1. Динаміка частки зайнятих у ЄС протягом 2014–2018 рр., % [4]

Уже в 2018 р. 16 країн-членів мали показники зайнятості вище вказаного рівня, а саме: Швеція, Данія, Фінляндія, Естонія, Литва, Латвія, Чехія, Німеччина, Нідерланди, Великобританія, Австрія, Португалія, Словенія, Мальта, Ісландія, Норвегія. На іншому кінці шкали рівень зайнятості був далеко від цільового показника ЄС, тобто нижче 70% – в Румунії, Бельгії, Іспанії, Хорватії та Італії, причому Греція зафіксувала найнижчий показник (59,5%) [4].

У всіх державах – членах ЄС рівень зайнятості для чоловіків був вищим, ніж для жінок. У 2018 р. високі показники зайнятості жінок були виявлені в Швеції (80,4%), а також в Ісландії (83,2%), тоді як найнижчі показники зайнятості жінок були зареєстровані в Греції (49,1%) та Італії (53,1%). Рівень зайнятості чоловіків знизився в 11 країнах – членах ЄС, при цьому найнижчі показники спостерігалися в Греції і на Кіпрі [4; 5].

Перевагою європейського ринку є гнучка зайнятість. У періоди стрибків економічної кон'юнктури використовується більше інструментів, що дозволяють в найкоротші терміни реструктуризувати виробництво. Низькі витрати найму і звільнення, а також висока мобільність трудових ресурсів привабливі для підприємців. Гнучкість ринку сприяє оптимізації чисельності працівників на підприємстві та ефективному розподілу наявних ресурсів. Одним із напрямів розвитку сучасного ринку праці ЄС

є фрилансери. У 2018 р. 32,6 млн чол. віком від 15 до 74 років в ЄС були самозайнятими. На них припадало 14% від загальної зайнятості (рис. 2). Найбільша кількість фрилансерів спостерігалася в Італії, Німеччині, Іспанії та Франції [5; 6].

У 2018 р. майже кожен третій зайнятий у Греції був фрилансером (30%) і приблизно кожен п'ятий в Італії (22%), Польщі (18%) і Румунії (17%). За цими країнами йшли Чехія, Нідерланди та Іспанія – по 16% фрилансерів, Португалія, Словаччина і Великобританія – по 15% (рис. 3).

На протилежному кінці шкали фрилансери складали менше 10% від загальної зайнятості – в Данії та Люксембурзі (по 8%), а також в Німеччині і Швеції (по 9%) [6].

Найбільш популярними професіями серед фрилансерів були (рис. 4.): професіонали (на яких припадало 22% від загальної кількості фрилансерів), працівники сфери обслуговування та торгівлі (16%) і працівники ремісничих і суміжних професій (15%). За цими категоріями йшли кваліфіковані працівники сільського, лісового і рибного господарства (14%), техніки та асоційовані фахівці, а також менеджери (по 12%). Разом ці категорії становили 90% від загального числа фрилансерів. Двоє з трьох від загального числа фрилансерів були чоловіками (68%) [6; 7].

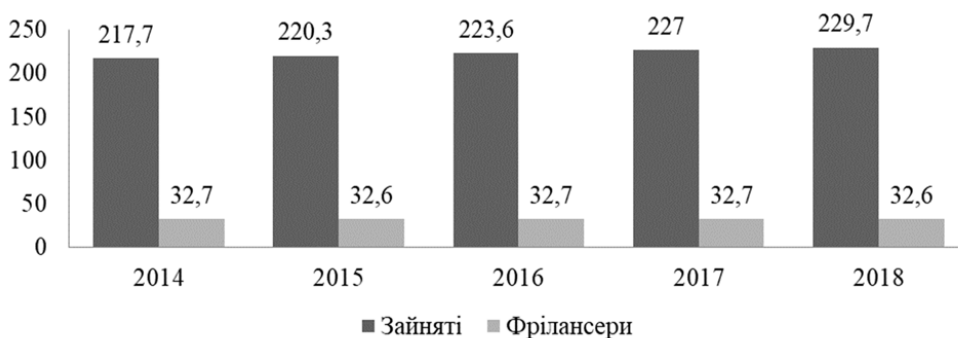

Рис. 2. Динаміка кількості фрилансерів у ЄС протягом 2014–2018 рр., млн чол. [4; 5]

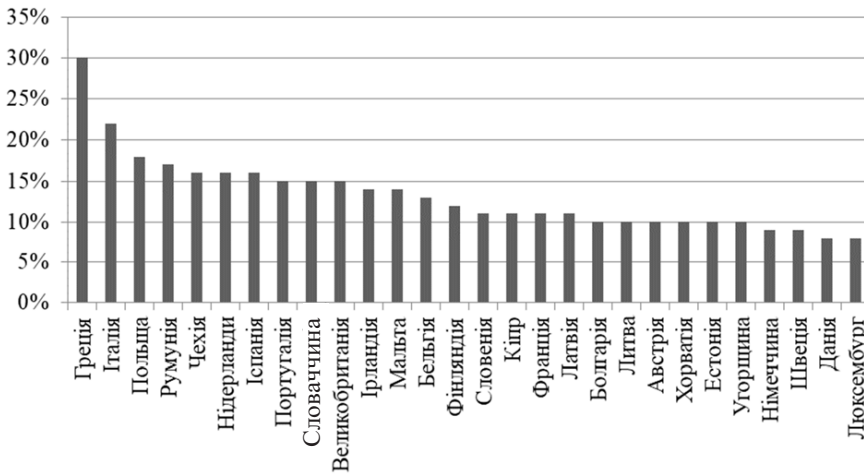

Рис. 3. Частка фрілансерів у країнах ЄС у 2018 р., % [7]

Рис. 4. Частка фрілансерів у ЄС за секторами у 2018 р., % [7]

Таким чином, європейський ринок праці структурно розвинутий. Кількість зайнятих протягом останніх п'яти років збільшується, при цьому кількість фрілансерів є відносно незмінною. Також посилюються позиції жінок на ринку праці ЄС, що відповідає стратегії розвитку до 2020 р.

2. Тенденції розвитку ринку праці США. Звіт щодо зайнятості в США перевершив очікування ринку і показав помітне поліпшення за всіма основними параметрами. З рис. 5 видно, що кількість зайнятих осіб у США зростала протягом 2014–2018 рр.

При цьому основною сферою виступає сфера послуг, на яку припадає 80,8%, на

сферу промисловості – 17,7%, робота на себе (сфера бізнесу) – 6,3%, сільське господарство – 1,6% [11]. Це свідчить про формування стійкого попиту на високоосвічених спеціалістів, які володіють технікою обробки інформації, здатністю до сприйняття нових знань і можливістю швидкого перенавчання.

Як видно з рис. 6, число безробітних у загальній кількості, а також як жінок, так і чоловіків протягом 2014–2018 рр. зменшувалося. Рівень безробіття у 2018 р. склав 3,9% – 18-річний мінімум, порівняно із 6,2% у 2014 р. Також варто відзначити зростання заробітних плат, які зберігали позитивну динаміку протягом 2018 р. [8].

Дуже поширеною формою незалежної робочої сили в США є фриланс. П'яте щорічне дослідження «Фриланс в Америці» показує, що позаштатна робоча сила США у 2018 р. склала 56,7 млн осіб (рис. 7), збільшившись з 2014

р. на 3,7 млн осіб (на 7%). Тим часом кількість позаштатних співробітників у США за п'ять років зросла лише на 2% (з 103 млн чол. до 105,3 млн чол.), що значно прискорило темпи зростання робочої сили [7].

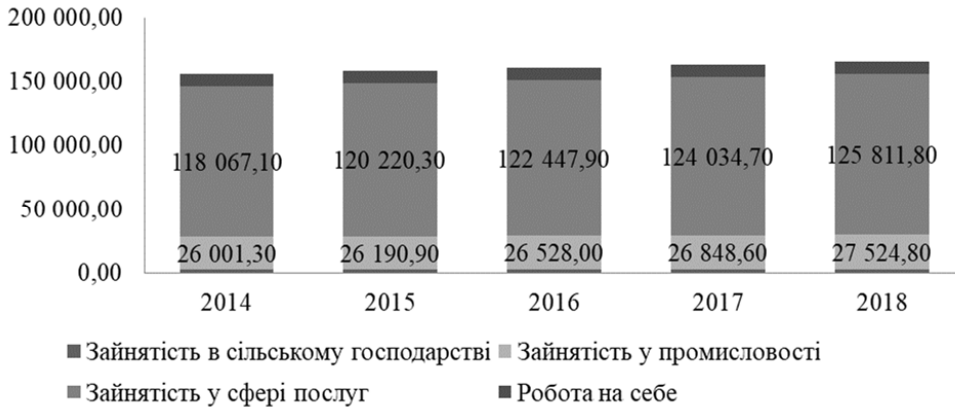

Рис. 5. Динаміка кількості зайнятих у США за секторами протягом 2014–2018 рр., тис. чол. [8]

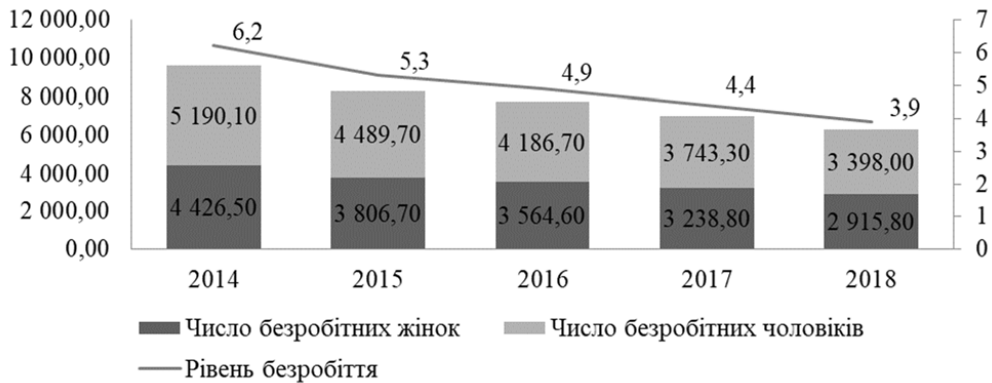

Рис. 6. Динаміка кількості безробітних у США та рівень безробіття протягом 2014–2018 рр., тис. чол., % [9]

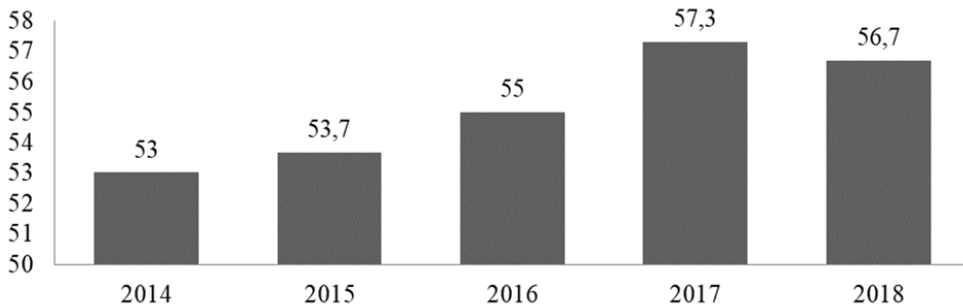

Рис. 7. Динаміка кількості фрилансерів у США, млн чол. [7; 9]

Одну з найчисленніших груп (31% усієї кількості фрилансерів у США, або 17,6 млн осіб) у 2018 р. склали фрилансери, які самостійно приймають замовлення на виконання певних робіт, тобто ті, хто організовує свою працю без участі роботодавця (рис. 8). Однак кількість незалежних фрилансерів з 2014 р. зменшується. Вони беруть участь у фриланс-проектах, а також виконують тимчасову або додаткову роботу. Фрилансери також можуть поєднувати дві різні професії, займаючись, наприклад, за основним місцем роботи освітньою діяльністю, а в рамках фрилансу розробляючи програмне забезпечення. Таких людей у США 31%, або 17,6 млн осіб. Наступну групу за кількістю зайнятих людей (26%, або 14,7 млн осіб) становлять працівники, які поєднують роботу за основним місцем зайнятості, де вони є штатними співробітниками, з позаштатною роботою в рамках тієї ж професії (наприклад,

веб-дизайнери). Наступною категорією є власники малого фриланс-бізнесу з кількістю співробітників 1–5 осіб. Їх у США близько 7%, або 3,4 млн осіб. Такі фрилансери широко представлені у сфері інтернет-маркетингу як власники невеликих діджитал-агентств. Тимчасово займаються фрилансом близько 6%, або 3,4 млн осіб. До цієї групи, наприклад, можна віднести консультантів з бізнес-стратегій, які працюють із замовниками проектів протягом місяця [7; 10].

Також відбувається зростання молодих поколінь і позаштатних співробітників, що працюють повний робочий день (на відміну від позаштатних співробітників, зайнятих неповний робочий день). Молоді покоління займаються фрилансингом більше, ніж будь-яке інше покоління робочої сили (рис. 9), а штатні фрилансери в цей час складають 28% від усієї кількості фрилансерів (на 11% більше порівняно з 2014 р.) [10].

Рис. 8. Розподіл кількості фрилансерів у США у 2018 р. за їх видами, % [9]

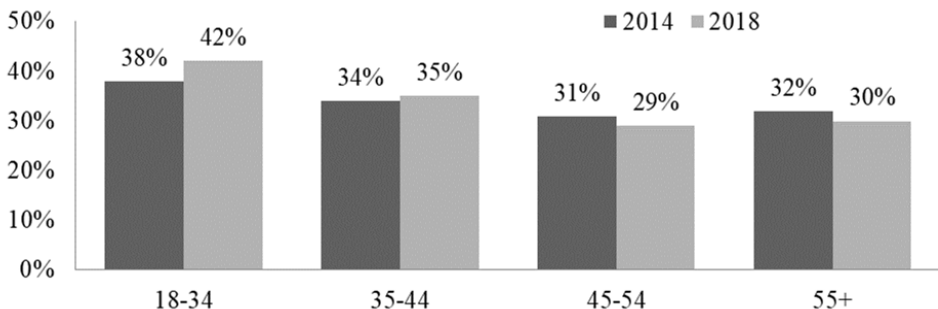

Рис. 9. Частка фрилансерів у США за віком у 2014 р. та 2018 р., % [8; 9]

Варто зауважити, що 74% фрилансерів почали працювати таким чином протягом останніх 5 років. Це свідчить про підвищення зацікавленості у такому способі зайнятості на ринку США, чому служить зростання науково-технологічного прогресу та стрімкий розвиток діджиталізації [11].

У середньому щотижневі години, витрачені на фриланс, збільшилися на 72 млн год на тиждень порівняно з 2014 р. Згідно з дослідженням більше половини фрилансерів працюють не менше 30 годин на тиждень. Вони ведуть не більше трьох проєктів одночасно. 10% працюють більше 60 год на тиждень, працюючи одночасно над 7 і більше замовленнями.

Фрилансери у сфері фінансів, управління і кадрів працюють більше всіх. Їхній робочий графік досягає в середньому 39 годин на тиждень. Адміністративні асистенти зайняті 38 годин на тиждень. Дизайнери і контент-менеджери працюють у середньому 34–36 год на тиждень (рис. 10) [10].

До 2018 р. біржі фрилансу вирости в міжнародну клієнтську базу, де знаходять роботу 73% фрилансерів. Зросла роль і соціальних мереж. У 2015 р. через професійні онлайн-мережі роботу шукали всього 8% фрилансерів, у 2018 р. ця цифра зросла до 38%. Раніше для пошуку роботи йшли на LinkedIn, а тепер все більше користувачів обирають для професійного

просування Facebook. Як показало опитування, Facebook для реклами своїх послуг використовують 54% фрилансерів. LinkedIn займає друге місце – цю платформу для професійного спілкування використовують 40% фрилансерів [12; 13].

Таким чином, основними результатами у 2018 р. стали такі:

- збільшується кількість годин, витрачених на фриланс;

- технології полегшують пошук роботи: 64% фрилансерів знайшли роботу в Інтернеті, що на 22% більше, ніж у 2014 р.;

- стиль життя важливіший за все: і фрилансери, і не фрилансери віддають пріоритет досягненню бажаного способу життя, але фрилансери мають більше шансів отримати його. 51% всіх фрилансерів говорять, що ніяка сума грошей не змусить їх влаштуватися на традиційну роботу [14–16].

Підсумовуючи вищезазначене, зауважимо, що кількість фрилансерів у США зростає паралельно попиту на послуги з боку роботодавців. Світові біржі фрилансерів і соцмережі стерли кордони між замовниками та виконавцями. Найняти фахівця з будь-якої точки планети тепер легко, тому гідне портфоліо і знання англійської мови відкривають фрилансерам можливості зростання і розвитку в будь-якій країні. Віддалені співробітники обирають замовників, кількість робочих годин і вибудовують графік, орієнтуючись

Рис. 10. Розподіл кількості відпрацьованих годин фрилансерами у США за видами професій у 2018 р., год [6; 9]

на свої потреби, а не на штатний розпис. При цьому не важливо, який бекграунд за плечима, оскільки на ринку фрилансу знаходяться проекти для фахівців будь-якого рівня.

Еволюція змісту праці в умовах інноваційних змін обумовила трансформацію моделі зайнятості у напрямі використання нестандартних форм зайнятості, підвищення гнучкості та мобільності праці, поширення дистанційної зайнятості. Пріоритетного значення поступово набула творча, креативна праця, яка передбачає не тільки оволодіння професійними знаннями та навичками, але й систематичне їх оновлення. Високотехнологічні галузі в економічно розвинутих економіках потребують ініціативних та освічених працівників, тоді як отримання конкурентних переваг інноваційного характеру можливе на основі залучення країни до єдиного інформаційного простору (за рахунок розширення доступу до інтернет-технологій, розвитку інформаційно-комунікативних технологій) [17]. Характерні

рисни сервісної моделі зайнятості наведено на рис. 11.

Основним наслідком трансформації ринків праці розвинутих країн є перехід до сервісної моделі зайнятості, використання якої характерне як для сектора послуг з невисокою трудомісткістю, що потребує професійної підготовки (транспорт, фінансові послуги, телекомунікації), так і для сектора послуг, пов'язаного з виконанням інтелектомістких операцій, що потребує навичок обслуговування (надання бізнес- та персональних послуг). Крім того, зростає демографічний базис функціонування ринку праці; відбуваються технологічні зміни, пов'язані з глобалізацією світового економічного та інформаційного простору; поширюються нестандартні форми зайнятості [18; 19]. Враховуючи використання нових форм зайнятості та розвиток технологічних нововведень в умовах четвертої промислової революції, варто виділити такі результати трансформації ринків праці розвинутих країн і їх позитивні та негативні наслідки (табл. 2).

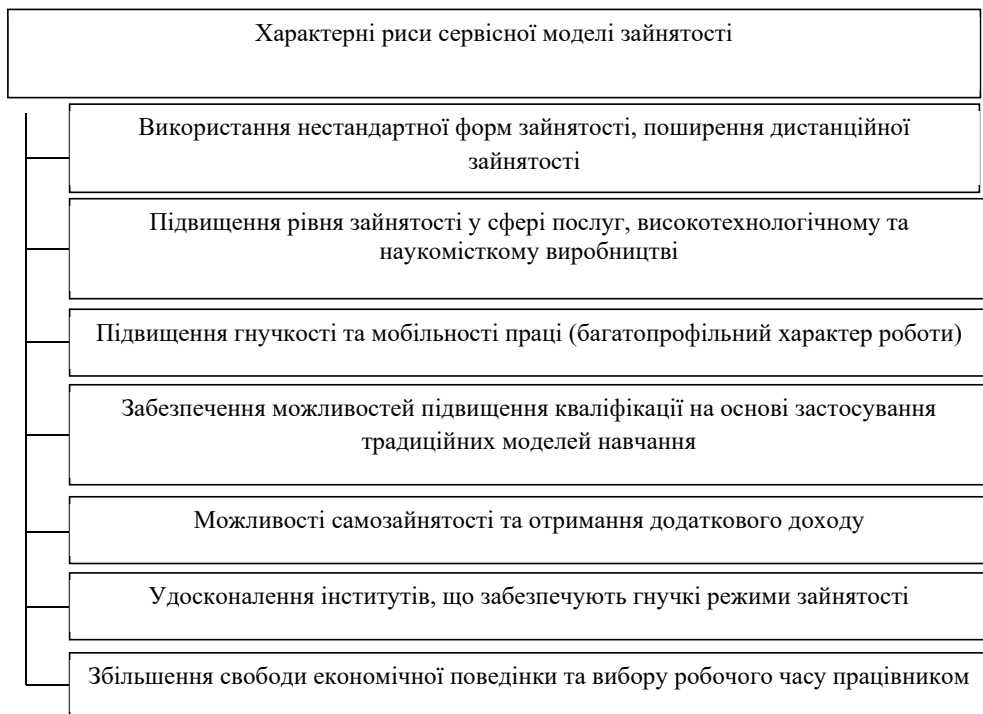

Рис. 11. Характерні риси сервісної моделі зайнятості в координатах цифрової економіки

Таблиця 2

Позитивні та негативні наслідки трансформацій ринків праці розвинутих країн в умовах цифрової економіки

Результат трансформації	Позитивні наслідки	Негативні наслідки
1. Нові форми організації праці, наприклад фриланс	Зручний графік роботи, самостійне планування робочого часу, можливість працювати у будь-якій країні, не виходячи з дому, чи з будь-якого місця без обов'язкової присутності в організації роботодавця	Самодисципліна, нестабільність прибутків, відсутність соціальних гарантій, витрати на облаштування робочого місця, постійний пошук замовлень, відсутність живого спілкування з колегами
2. Роботи-фармацевти	Контроль у реальному масштабі часу здоров'я кожного індивідуума, своєчасне медикаментозне лікування	Можливе неврахування індивідуальних особливостей конкретного організму, що може призвести до небажаних наслідків
3. Штучний інтелект в управлінні	Підвищення якості управлінських рішень, швидкість реагування	Безробіття інтелектуальних працівників. Психологічні проблеми людей внаслідок того, що рішення приймають машини, можливість конфліктів людина – машина
4. Електронне врядування	Спрощення комунікацій із представниками влади, швидке реагування на запити, контроль влади, зменшення суб'єктивізму	Зростання вимог до володіння телекомунікаційними технологіями, розшарування людей за ступенем володіння ними і, відповідно, доступом до влади. Зростання вимог до представників влади, їх комунікативності та адаптивності до змін. Проблеми інформаційної безпеки
5. Різке прискорення технологічних змін	Затребуваність креативних творчих працівників	Різке скорочення часу на перенавчання, що стає перманентним. Функціональне безробіття насамперед працівників низької кваліфікації
6. Автоматичні безлюдні заводи, до яких через Інтернет підключені продукти, які вони виробляють, та їх споживачі	Зниження собівартості, підвищення продуктивності, адаптивне виробництво і логістика, повернення виробництва до розвинутих країн	Зростання безробіття, необхідність узгодження протоколів обміну даними і «мов» різних видів техніки і засобів комунікації, проблеми інформаційної безпеки
7. Автомобілі-автомати без водія, підключені до Інтернету	Зменшення ціни та аварійності, оптимізація маршрутів і режимів руху	Безробіття водіїв і диспетчерів. Проблеми інформаційної безпеки
8. Електронний банкінг, інтернет-бізнес (інтернет-торгівля, віртуальні підприємства тощо), що розглядаються як єдина система	Спрощення та оптимізація процесів, економія часу, гнучкість і адаптивність до змін умов зовнішнього середовища	Зменшення попиту на стандартні форми праці
9. Відкриті навчальні онлайнкурси	Доступ до якісної освіти, швидка адаптація навчальних курсів до потреб ринку, можливість підвищення кваліфікації працівника без відриву від виробництва	Зникнення багатьох закладів освіти, що не встигнуть чи не зможуть трансформуватися, підвищення тимчасового безробіття серед науковців та педагогічних працівників

Уже за п'ять років ми зможемо побачити радикальну зміну професій. Четверта промислова революція торкнеться більше 35% наявних сьогодні робочих навичок. Такий прогноз дає доповідь Всесвітнього економічного форуму в Давосі «Майбутнє працевлаштування» [20].

До 2025 р. актуальними будуть робототехніка та автономний транспорт, штучний інтелект та навчання за допомогою машин, з'являться нові матеріали, біотехнології та геноміка. Через це деякі професії зникнуть, інші будуть розвиватися. А ті, яких зараз не існує, стануть

звичайним явищем. У найближчому майбутньому, щоб бути кваліфікованим на ринку праці, необхідно буде вміти підлаштовуватися до зміни ситуації і розвивати свої навички відповідно до прогресу.

У рамках дослідження «Майбутнє працевлаштування» у провідних світових роботодавців запитали, на що вплине такий стрімкий розвиток технологічного процесу і в якому напрямі буде розвиватися ринок праці. Респонденти визначили 10 навичок, найбільш затребуваних до 2025 р., які показано на рис. 12.

Рис. 12. Трансформація основних необхідних навичок робочої сили в інтервалі 2015→2025 рр.

Творчість стане однією з трьох найбільш затребуваних навичок. Нові продукти, технології та способи роботи змушуватимуть нас бути більш творчими, щоб можна було придумувати, як застосовувати ці технології, створювати нові продукти та послуги. У роботів поки немає творчого мислення, здатного генерувати нові ідеї.

А ось такі навички, як уміння вести переговори і когнітивна гнучкість, не входитимуть у 2020 р. до десятки затребуваних, оскільки рішення за нас прийматимуть машини за допомогою масивів даних. Уже до 2025 р. деяких директорів компанії може замінити штучний інтелект [20].

Походження тих чи інших змін залежатиме від самої галузі промисловості. Наприклад, за останні 5 років дуже змінилися глобальні ЗМІ та сфера розваг. А сектор фінансових послуг та інвестицій залишився відносно незмінним. Але тим, хто працює в галузі продажів і виробництва, будуть потрібні нові навички, особливо – технічна грамотність. Прогрес,

знаначають експерти, не чекатиме нікого: ні бізнес-лідерів, ні педагогів, ні чиновників. Усі мають брати активну участь в удосконаленні людських навичок і допомагати один одному переорієнтуватися на нові технологічні процеси [21].

У цифровій економіці компанії-замовники очікують інноваційних послуг від компаній-аутсорсерів. Цінність, а не вартість послуги є новим ключовим показником, що впливає на розвиток аутсорсингу. Згідно з даними дослідження «2018 Global Outsourcing Survey» 70% компаній-аутсорсерів використовують автоматизацію когнітивних процесів або роботизовані технології для поліпшення результатів аутсорсингу. Згідно з прогнозом будуть спостерігатись такі тренди у сфері аутсорсингу:

1) автоматизація когнітивних процесів стане ключовою технологією, яка буде формувати основу аутсорсингу бізнес-процесів та забезпечить прискорене перетворення послуг та розширення можливостей обслуговування клієнтів;

2) розумні клієнти, здатні інтегрувати нові технології від різних постачальників для розширення бізнесу, будуть основними споживачами аутсорсингових послуг;

3) надання послуг на умовах аутсорингу через використання хмарних технологій.

Нині формується нова модель надання послуг, яка базується на автоматизації когнітивних процесів, Інтернеті речей та цифровому управлінні ІТ. Використання інноваційного аутсорсингу буде сприяти зростанню цінності послуг тих організацій, які вже впроваджують інноваційні методи у своїй діяльності. Поява нових технологій приведе до зростання кількості зайнятих на умовах аутсорсингу [22].

Підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати, що в майбутньому більше половини робочої сили буде представлено новим поколінням людей, яким властивий високий рівень розвитку інтелекту, володіння навичками у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, які віддають перевагу новим формам праці, а саме більш гнучким та автономним. Такі працівники є особливо цінними для корпорацій, оскільки саме вони здатні генерувати нові ідеї, створювати інновації, вдосконалювати наявні види продукції.

Висновки. Під впливом цифрової економіки на світовому ринку праці чітко простежується тенденція поширення нових форм праці та зростання кількості інтелектуальних працівників, які виконують роботу дистанційно через електронні біржі праці. Класифікувати нові форми праці варто за такими критеріями: за критерієм робочого місця, залежно від основного місця роботи, за критерієм графіка роботи, за формою найму працівника.

Для виявлення сучасних тенденцій трансформації ринків праці розвинутих країн під впливом четвертої промислової революції було проаналізовано основні тенденції їх розвитку в ЄС та США. Встановлено, що у 2018 р. рівень зайнятості в ЄС для осіб віком від 20 до 64 років склав 73,2%, що є найвищим середньорічним показником за всю історію ЄС. Показники зайнятості вище 75% мали 16 країн: Швеція, Данія, Фінляндія, Естонія, Литва, Латвія, Чехія, Німеччина, Нідерланди, Великобританія та ін. Найнижчий показник зафіксувала Греція – 59,5%. Звіт щодо зайнятості в США перевершив очікування ринку і показав помітне поліпшення за всіма основними параметрами. Число безробітних протягом 2014–2018 рр. зменшувалося.

Основним наслідком трансформації ринків праці розвинутих країн є перехід до сервісної моделі зайнятості. Також результатами трансформації ринків праці розвинутих країн були виявлені такі: нові форми організації праці, наприклад фриланс, роботи-фармацевти, штучний інтелект в управлінні, електронне врядування, різке прискорення технологічних змін, автоматичні безлюдні заводи, автомобілі-автомати без водія, підключені до Інтернету, електронний банкінг, інтернет-бізнес, відкриті навчальні онлайнкурси. Перспективним напрямом подальшого розвитку ринку праці у розвинутих країнах є взаємодія з цифровими технологіями та штучним інтелектом, потенційний вплив яких на ринок праці безмежний. Можна виділити три рівні розвитку штучного інтелекту: допоміжний інтелект, розширений інтелект, автономний інтелект – технологія майбутнього, що передбачає використання машин, які будуть діяти самостійно.

Список використаної літератури

1. Limba T. Industry 4.0 and national security: the phenomenon of disruptive technology [Електронний ресурс] / T. Limba, A. Stankevičius, A. Andrulevičius // *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. – 2019. – 6 (3). – P. 1528–1535. – Режим доступу: [https://doi.org/10.9770/jssi.2019.6.3\(33\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2019.6.3(33))
2. The Deloitte Global Outsourcing Survey 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/process-and-operations/us-cons-global-outsourcing-survey.pdf>

3. Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS Agreement) (Authentic text) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/t_agm0_e.htm
4. Employment statistics. European Commission. Eurostat. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics#Employment_rates_by_sex.2C_age_and_educational_attainment_level
5. European Innovation Scoreboard (2018) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/growth/content/european-innovation-scoreboard-2018-europe-must-deepen-its-innovation-edge_en
6. ALFS Summary tables. OECD Stat [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=ALFS_SUMTAB&lang=en
7. Freelancers income report 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.dropbox.com/s/s85xwc7sbbqz3xz/Freelancers%20income%20report%202018.pdf?dl=0>
8. Creative Crowdsourcing Leader eYeka Releases 2017 Industry Report and Welcomes the Age of Ideation [Електронний ресурс] // The official website of eYeka. – Режим доступу: <http://news.eyeka.net/2017/06/creative-crowdsourcing-leader-eyeka-releases-2017-industry-report-and-welcomesthe-age-of-ideation>
9. Freelancing in America 2018. 5th Annual Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.upwork.com/i/freelancing-in-america/2018/>.
10. The Global Information Technology Report A [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www3.weforum.org/docs/GITR2016/WEF_GITR_Full_Report.pdf
11. Schwab K. The fourth industrial revolution / K. Schwab // Geneva: World Economic Forum. – Geneva, Switzerland: World Economic Forum, 2016. – 184 p.
12. Abhayawansa S.A. Intellectual capital accounting in the age of integrated reporting: a commentary / S.A. Abhayawansa, J. Guthrie, C. Bernardi // Journal of Intellectual Capital. – 2019. – 20 (1). – P. 2–10.
13. Brynjolfsson E. The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies / E. Brynjolfsson, A. McAfee. – New York, NY: WW Norton & Company, 2014. – 336 p.
14. Hamill Jasper. Artificial muscle could make robots 15 times stronger than humans [Електронний ресурс] / Jasper Hamill // New York Post. Last modified September 19. – 2017. – Режим доступу: <https://nypost.com/2017/09/19/artificial-muscle-could-make-robots-15-times-stronger-than-humans/>
15. Makedon V. Providing security for the development of high-technology organizations / V. Makedon, S. Drobyazko, H. Shevtsova, O. Maslosh, M. Kasatkina // Journal of Security and Sustainability Issues. – 2019. – Vol. 8 (4). – P. 757–772.
16. Schmidhuber J. Deep learning in neural networks: An overview / J. Schmidhuber // Neural networks. – 2015. – 61(1). – P. 85–117.
17. Makedon V. Human resource management for secure and sustainable development / V. Makedon, O. Hetman, L. Yemchuk, N. Paranytsia, S. Petrovska // Journal of security and sustainability issues. – 2019. – 8 (3). – P. 345–354. [http://doi.org/10.9770/jssi.2019.8.3\(5\)](http://doi.org/10.9770/jssi.2019.8.3(5)).
18. Aghion P. Artificial intelligence and economic growth / P. Aghion, F. J. Benjamin, and Jones I. Charles. – NBER Working Paper, 2017. – 57 p.
19. Cooke P. Knowledge Economies: Clusters, Learning and Cooperative Advantage / P. Cooke. – London: Routledge, 2002. – 232 p.
20. Dirican C. The Impacts of Robotics, Artificial Intelligence On Business and Economics / C. Dirican // Procedia -Social and Behavioral Sciences. – 2015. – 195. – P. 564–573.

21. Meissner H. Analysis of Control Architectures in the Context of Industry 4.0 / H. Meissner, R. Ilsena, J.C. Auricha // *Procedia CIRP*. – 2017. – Vol. 62. – P. 165–169.

22. Siau K. Impact of Artificial Intelligence, Robotics, and Machine Learning on Sales and Marketing / K. Siau and Y. Yang // *Twelve Annual Midwest Association for Information Systems Conference (MWAIS 2017)*, Springfield, Illinois, May 18–19.

References

1. Limba, T., Stankevičius, A., Andrulevičius, A. (2019). Industry 4.0 and national security: the phenomenon of disruptive technology. *Entrepreneurship and Sustainability. Issues* 6(3), pp. 1528-1535. [https://doi.org/10.9770/jssi.2019.6.3\(33\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2019.6.3(33))

2. The Deloitte Global Outsourcing Survey 2018. Available on: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/process-and-operations/us-cons-global-outsourcing-survey.pdf>

3. Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS Agreement) (Authentic text). Available on: Electronic data. Available on the Internet: https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/t_agm0_e.htm

4. Employment statistics. European Commission. Eurostat. Available on: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics#Employment_rates_by_sex.2C_age_and_educational_attainment_level

5. European Innovation Scoreboard (2018). Available on: http://ec.europa.eu/growth/content/european-innovation-scoreboard-2018-europe-must-deepen-its-innovation-edge_en

6. ALFS Summary tables. OECD Stat. Available on: https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=ALFS_SUMTAB&lang=en

7. Freelancers income report 2018. Available on: <https://www.dropbox.com/s/s85xwc7sbbqz3xz/Freelancers%20income%20report%202018.pdf?dl=0>

8. Freelancing in America 2018. 5th Annual Report. Available on: <https://www.upwork.com/i/freelancing-in-america/2018/>

9. Creative Crowdsourcing Leader eYeka Releases 2017 Industry Report and Welcomes the Age of Ideation // The official website of eYeka. Available on: <http://news.eyeka.net/2017/06/creative-crowdsourcing-leader-eyeka-releases-2017-industry-report-and-welcomethe-age-of-ideation>

10. Schwab, K. (2016). *The fourth industrial revolution*. Geneva: World Economic Forum. Geneva, Switzerland: World Economic Forum, 184 p.

11. Dirican, C. (2015). The Impacts of Robotics, Artificial Intelligence On Business and Economics. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 195, pp. 564-573.

12. Abhayawansa, S.A., Guthrie, J., Bernardi, C. (2019). Intellectual capital accounting in the age of integrated reporting: a commentary. *Journal of Intellectual Capital*, 2019, 20(1), pp. 2-10.

13. Brynjolfsson, E. & McAfee, A. (2014). *The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. New York, NY: WW Norton & Company, 336 p.

14. Hamill, Jasper (2017). Artificial muscle could make robots 15 times stronger than humans. *New York Post*. Last modified September 19, 2017. Available on: <https://nypost.com/2017/09/19/artificial-muscle-could-make-robots-15-times-stronger-than-humans/>

15. Makedon, V., Drobyazko, S., Shevtsova, H., Maslosh, O., Kasatkina, M. (2019). Providing security for the development of high-technology organizations, *Journal of Security and Sustainability Issues* 8(4), pp. 1313-1331. [https://doi.org/10.9770/jssi.2019.8.4\(18\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2019.8.4(18))

16. Schmidhuber, J. (2015). Deep learning in neural networks: An overview. *Neural networks*, 61(1), pp. 85-117.

17. Makedon, V., Hetman, O., Yemchuk, L., Paranytsia, N., Petrovska, S. (2019). Human resource management for secure and sustainable development. *Journal of security and sustainability. Issues* 8(3), pp. 345-354. [http://doi.org/10.9770/jssi.2019.8.3\(5\)](http://doi.org/10.9770/jssi.2019.8.3(5))

18. Aghion, Philippe, Benjamin, F. Jones and Charles, I. Jone (2017). Artificial intelligence and economic growth. NBER Working Paper, 57 p.
19. Cooke, P. (2002). Knowledge Economies: Clusters, Learning and Cooperative Advantage. London: Routledge, 232 p.
20. Dirican, C. (2015). The Impacts of Robotics, Artificial Intelligence On Business and Economics. Procedia -Social and Behavioral Sciences, 195, pp. 564-573.
21. Meissner, H., Iلسena, R., Auricha, J.C. (2017). Analysis of Control Architectures in the Context of Industry 4.0. Procedia CIRP. Vol. 62, pp. 165-169.
22. Siau, K. and Yang, Y. (2017). Impact of Artificial Intelligence, Robotics, and Machine Learning on Sales and Marketing. Twelve Annual Midwest Association for Information Systems Conference (MWAIS 2017), Springfield, Illinois, May 18-19.

THE GLOBAL LABOR MARKET IN THE COORDINATES OF THE DIGITAL ECONOMY

Viacheslav V. Makedon, Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro (Ukraine). E-mail: v_makedon@ukr.net

Volodymyr P. Valikov, Alfred Nobel University, Dnipro (Ukraine). E-mail: valikov.v@duan.edu.ua

Elizaveta E. Koshlyak, Alfred Nobel University, Dnipro (Ukraine). E-mail: amper2000@ukr.net

DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-9

Key words: digital economy, world labor market, developed countries, freelancing, professional advancement, employment, transformation of necessary labor skills.

New forms of employment and labor relations in the global labor market under the influence of the digital economy were explored. It is determined that new forms of labor act as an organizational and legal way and condition for the use of intellectual labor, characterized by the absence or modification of one or more features of classical labor relations, namely: the emergence of special employment contracts, which change the way employees are hired, flexible legal regulation labor relations. The classification of new forms of work in the digital economy was formed. It is proved that under the influence of the development of digital technologies there is a proliferation of new forms of work, namely the organizational-legal ways and conditions of use of intellectual labor, which are characterized by the absence or modification of one or more features of classical labor relations, namely the appearance of special employment contracts, according to which method of hiring employees and flexible legal regulation of relations in the field of work; transforming the idea of the workplace in the ordinary sense of this element of work organization; the ability to use a work schedule that optimizes employee working time.

The study of the current state of the labor markets of the European Union countries was conducted and the leading tendencies of the development of the US labor market were determined. The consequences of the evolution of the content of labor in the context of innovative changes are evaluated and the transformation of the employment model towards the use of non-standard forms of employment, increase of flexibility and mobility of labor is investigated. In order to identify current trends in the transformation of the labor markets of developed countries under the influence of the fourth industrial revolution, the main trends of their development in the EU and the USA were analyzed. In 2018, the EU employment rate for people aged 20-64 was found to be 73,2%, which is the highest annual average in the EU's history. Employment rates above 75% were in 16 countries: Sweden, Denmark, Finland, Estonia, Lithuania, Latvia, Czech Republic, Germany, Netherlands, United Kingdom and others. The lowest figure was recorded by Greece – 59,5%. The US employment report exceeded market expectations and showed a marked improvement in all key respects. The number of unemployed people in 2014–2018 decreased.

The positive and negative consequences of the transformations of the labor markets of the developed countries were highlighted. The spread of a new model of labor relations in the world is based on the automation of cognitive processes, the introduction of artificial intelligence, the Internet of Things and digital management.

The main consequence of the transformation of the labor markets of developed countries is the transition to a service model of employment. Transformation markets in the developed world have also revealed the following: new forms of work organization, such as freelancing, pharmacy work, artificial intelligence in management, e-governance, dramatic acceleration of technological change, automated desert factories, driverless cars connected to the Internet, e-banking, online business, open online training courses. A promising direction for further development of the labor market in developed countries is the interaction with digital technologies and artificial intelligence, whose potential impact on the labor market is endless. There are three levels of development of artificial intelligence: assisted intelligence, advanced intelligence, autonomous intelligence – technology of the future, which involves the use of machines that will act independently.

Одержано 3.02.2020.

УДК 658.62:339.9

DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-10

BOGUSŁAW ŚLUSARCZYK,

Prof. UR, PhD, Stanisław Pigoń State Higher Vocational School in Krosno

MAŁGORZATA GÓRKA,

PhD Eng, Stanisław Pigoń State Higher Vocational School in Krosno

BARBARA KROCHMAL-MARCZAK,

PhD Eng, Stanisław Pigoń State Higher Vocational School in Krosno

ANNA PUKAJŁO,

Institution of Food Safety and Production Economist Students' Research Group
Krosno State College

SOCIO-ECONOMIC CONSEQUENCES OF GMO FOOD

The paper presents issues related to Genetically Modified Organisms, starting from characterization, through various examples of GM plants, and features that can be obtained through genetic engineering. It describes some of the opportunities and risks that may arise following the introduction of GMOs. Genetically modified organisms (GMOs) are undoubtedly an opportunity for the development of mankind, but they may also prove to be a serious threat. Their introduction to the Polish market is related to meeting many requirements aimed at food safety and human health. Although so far no one has provided evidence that genetically modified food has a negative impact on human life, a special regime has been introduced in this respect.

Genetic modifications have many benefits, including in the cultivation of plants and medicine. Thanks to them, cultivation is much easier and more profitable, reduced losses caused by diseases or pests. Cultivation of plants is resistant to a variety of environmental factors (drought, frost, salinity). Genetics also contribute to biodiversity. Lower cultivation costs result in lower food prices. This can be an opportunity to fight hunger and malnutrition in Third World countries.

Unfortunately, although genetic engineering offers completely new perspectives and can solve many problems, the dangers of genetic engineering cannot be forgotten. Above all, these are environmental threats, because the spread of genetic material in nature cannot be controlled, and the effects of this phenomenon are irreversible and, most importantly, they will only become apparent in the future. Another undoubtedly serious threat is the creation of biological weapons, the use of which can have disastrous consequences for the world. Therefore, it is important how genetic technologies are used. To date, no evidence has been presented that genetically modified food is harmless to the human body. The effects of long-term consumption of such food may only be visible after many years, or not at all.

Key words: genetically modified food, GMO, food safety, food.

Проаналізовано проблеми, пов'язані з генетично модифікованими організмами: подано загальну характеристику, наведено приклади генетично модифікованих рослин, які можна отримати за допомогою генної інженерії. Описано можливі наслідки та ризики, які можуть виникнути після споживання ГМО. Генетично модифіковані організми, безсумнівно, є можливістю для розвитку людства, але вони також можуть становити серйозну загрозу. Їх постачання на поль-

ський ринок пов'язане із задоволенням багатьох вимог, спрямованих на безпеку харчових продуктів та здоров'я людей. Хоча досі ніхто не надав доказів того, що генетично модифікована їжа негативно впливає на життя людини, у цьому відношенні було запроваджено спеціальний режим.

Генетичні модифікації мають багато переваг, у тому числі при вирощуванні рослин та в медицині. Завдяки ним вирощування набагато простіше та вигідніше, зменшуються втрати, спричинені хворобами чи шкідниками. Рослини з генетичними модифікаціями стійкі до різноманітних факторів навколишнього середовища (посуха, мороз, засолення). Генетика також сприяє біорізноманіттю. Нижчі витрати на вирощування приводять до зниження цін на продукти. Це може бути шляхом боротьби з голодом та недоїданням у країнах третього світу.

На жаль, хоча генна інженерія пропонує абсолютно нові перспективи і може вирішити багато проблем, про небезпеку генної інженерії не можна забувати. Перш за все, це екологічні загрози, оскільки розповсюдження генетичного матеріалу в природі неможливо контролювати, а наслідки цього явища незворотні і, головне, вони стануть очевидними лише в майбутньому. Ще одна, безсумнівно, серйозна загроза – створення біологічної зброї, використання якої може мати катастрофічні наслідки для світу. Тому важливо, як використовуються генетичні технології. На сьогодні не надано жодних доказів того, що генетично модифікована їжа нешкідлива для людського організму. Ефекти тривалого споживання такої їжі можуть бути помітні лише через багато років або зовсім не будуть помітними.

Ключові слова: генетично модифікована їжа, ГМО, безпека харчових продуктів, харчові продукти.

Issues related to GMOs, more precisely researches, production and the effects of their dissemination are not only relevant and timely, but also forward-looking, as they relate to the later existence of humans and other species. The importance of GMOs can be demonstrated by hopes and concerns about the consequences of consuming or releasing these organisms into the environment. While the benefits of GMO cultivation may encourage the development of genetic engineering, the potential risks give rise to the question of whether it is worth interfering with nature? Undoubtedly, any new technology is a potential threat, and yet it allows for the improvement of the quality of human life and thus helps a man to achieve the next stages of civilizational development.

Opportunities offered by genetically modified food

Economic opportunities

Implementation of new technological methods is usually aimed at achieving high profits, improving conditions and profitability of production. The economic efficiency of technology is possible with the interaction of additional factors, which include: type of product and market situation, production organization, type of technology and raw materials used, tax system and non-taxed

production support methods legally permitted in a given country (Fiedurek 2007).

The most common economic benefits resulting from the introduction of GMO plant varieties into common cultivation are:

- reduction of yield losses and improvement of farm productivity;
- minimization of expenditure related to the use of plant protection products resulting from the reduction of their use;
- reduction of labour costs;
- savings in employment;
- lower consumption of diesel and agricultural machinery;
- higher quality yields.

Positive developments implemented along with the new technology also include improvements in agrotechnical work, e.g. the use of herbicides, in which glyphosate is an active component, for selective control of annual and multiannual weeds. The cultivation of GMO varieties has a positive impact on the introduction of a plough less system, which is more beneficial for the environment. Moreover, this system uses less agricultural machinery and consumes less fuel, which makes it more economical (Fiedurek 2007). One of the most important arguments regarding the beneficial impact of the dissemination of GMOs in agriculture is the reduction of pesticide use. This has a

positive impact on the environment as well as allows farmers to save on the purchase of plant protection products (Szkarlał 2011).

Environmental opportunities

So far, studies on the environmental impact of GM plants have shown that in the future, agriculture that relies entirely or partly on the cultivation of GMOs will have a more favorable environmental impact. To date, no evidence has been presented that the new technology would be harmful to the homeostasis of natural biosensors.

Researchers working on plant genetic modification techniques are convincingly demonstrating their safety for human and animal health as well as for the environment. At the same time, they explain that allowing further research will be an ideal way to dispel all fears and controversies regarding GMOs (Anioł 2008a).

The most common ecological benefits resulting from the introduction of GMO plant varieties into common cultivation are:

- improved pest control, as well as no harm to biodiversity,
- reduction in the use of chemical plant protection products or their replacement by less toxic to the environment and humans,
- less frequent use of agricultural machinery and fuel, which has a positive effect on the reduction of greenhouse gas emissions. Ploughless cultivation, combined with reduced use of pesticides, has a more favorable effect on inhibiting soil erosion (Łagowska 2006a).

Undoubtedly the best advantage of cultivating transgenic varieties is resistance to pests, weeds, fungi and viruses. Transgenic plants with features that make them resistant to chemicals are more willingly cultivated because their cultivation is much easier and less time-consuming. Since these plants do not require frequent and intensive treatments with pesticides, growing them is more beneficial for the environment (Hellmich and Górecka 2007).

When cultivating GMO plants it is possible to introduce a ploughless cultivation system, which is clearly more beneficial for the environment. Traditional cultivation dries the soil too much. It is much more energy intensive and contributes to wind and water erosion (Szkarlał 2011).

Social opportunities

The supporters of green biotechnology and the commercialization of further varieties of GM plants are convinced of the potential of using GMOs to fight hunger and malnutrition in the world. Unfortunately, despite a significant increase in agricultural production, according to estimates of world organizations, the rate of starving and malnourished people is still high. This has its consequences:

- direct, i.e. diseases and dysfunctions of the body, resulting from anaemia caused by lack or shortage of food, which in effect can cause death,
- indirect, which include political, social and economic consequences.

Moreover, opponents of GMO believe that this argument is just another marketing trick used by transnational corporations that want to distribute and sell their product at maximum profit. Nevertheless, the use of GMOs in agriculture is a way to improve global agricultural production. The potential that green biotechnology offers cannot be resisted. Doubts have always accompanied the development of something new, unknown, and the use of GMOs in food production can indeed prove to be an effective way to fight hunger and malnutrition in the world (Boć 2008).

Threats caused by genetically modified food

Economic threats

The most common economic risks that occur when receiving GMO food are: higher costs of seeds and a ban on sowing them in the following season, concentration of the agrotechnology sector, and farmers' dependence on agrotechnology and seed companies (Szkarlał 2011). The additional financial costs of introducing coexistence requirements for GMO products are another economic threat. It is also important to set segregation rules, e.g. designation of buffer zones separating one crop from another, setting standards for transport and storage of food or feed. Coexistence of GMO crops can be considered in two points:

- 1) This is the context of economic legitimacy of this type of conduct;

2) These are problems related to environmental opportunities and threats.

The segregation process of GMO and non-GMO products can also be divided into two stages:

– Measures are applied to limit the effects of gene transfer or contamination by genetic material from GMO crops to conventional crops.

– The second stage begins during harvest and concerns the transport of the product to the collection, storage and processing point (Kowalski 2009).

Environmental threats

The most common environmental threats that arise from the introduction of GMOs into the environment are:

– genetic contaminants caused by genetic material entering other plants;

– invasiveness of genetically modified plants;

– displacement of natural species;

– “superweeds”, i.e. weeds that are created by uncontrolled gene transfer;

– resistance of pests and weeds to insecticides and herbicides through repeated use of products with the same effect;

– spread of viruses (resistant to current control methods) in ecosystems,

– soil erosion treatment;

– risks associated with the introduction of agricultural monocultures.

The cultivation of the same plant species continuously has an adverse impact on the environment as well as is an economic threat. In addition, monocultures support the growth of pest and weed populations and the spread of disease factors (Łagowska 2006b).

Homogeneity of GMO varieties may expose farmers to serious yield losses if some genetic stimulus, affecting all plants, weakens their potential. An example is soybean grown in the United States, which is resistant to glyphosate, but not resistant to high temperatures. If this one variety of soybean is the dominant crop, the consequences of a hot summer can be disastrous, and it will be difficult to compensate for the loss by harvesting another variety. It is not acceptable to dominate agricultural production by

cultivating one species while destroying wilderness, which is invaluable for its natural wealth, and turning it into arable land. It is also punishable to give up traditional crops for a given region of the world in favour of new species (Buchowicz 2006).

Social threats

Social acceptance of technological novelties has never been automatic and just after their implementation and dissemination. There has always been a process in which the recipients of biotechnology first expanded their knowledge and then expressed their appreciation for changes that this technological novelty was supposed to bring. Comparable processes take place in relation to the phenomenon of social acceptance for new technologies, which are used in food production. However, with this discrepancy the final production resulting from the use of GMOs is one of the most important elements determining the perspective of physical survival (Kowalski 2003).

Recently, there have been a lot of technological innovations that aim to improve the food production process, improve its productivity, safety and quality of the final product. Some of them have found application and social acceptance. However, several of them, despite the guarantee of creators and scientists about their safety, have not been released from the phase of laboratory tests to the phase of common use. The reason for this was a lack of consumer confidence, such as radiation, which uses gamma rays to destroy bacteria and microorganisms for food preservation (Machalica 2008).

Opportunities for the GMO and risks arising from its use

Genetically modified organisms (GMOs) are very controversial. On the one hand, they hope to solve many problems: in medicine, agriculture or environmental protection, and on the other hand, there are concerns among the community: Is GMOs safe? Is it a threat to human health? Does its creation threaten the environment? (Pruszyński 2009). The arguments for both supporters and opponents of GMOs were presented in Table 1.

Table 1

Arguments of GMO supporters and opponents

No.	Arguments in favor	Arguments against
1	Cheaper agricultural production (pesticide reduction)	The GMO is still poorly studied and the effects of its presence in the environment on humans, animals and nature are unknown
2	Better crop yielding (resistance to pests and diseases)	GMOs can cause allergies and diseases in humans
3	Inclusion of previously untillable land (saline, dry, wetland) in agriculture	The so-called coexistence is impossible and organic production will be hindered
4	Less use of chemical plant protection products	Natural biodiversity will be destroyed
5	Production of fortified food (e.g. vitamins and trace elements)	GMO plants can cross with the wild and create "superweeds"
6	The plants will become resistant to environmental conditions (frost, drought, salinity)	A monopoly of seed producers will be created

Source: T. Czubiński, Much noise around GMOs, Top Agrar Polska No. 5, Poznań 2008, p. 106.

Many scientists, including environmentalists, geneticists, food producers and consumers, create many different, often different perspectives on the production and use of GMOs (Sękowski 2008). Through genetic engineering, many global problems such as hunger and malnutrition may be solved in the future. But it also brings many risks that we cannot underestimate. It is, for example, the creation of new biological weapons that can help in the world's destruction. Without a doubt, genetic engineering provides a number of different possibilities, but much depends on how we use it (<http://www.biolog.pl>). Genetic modifications enable the introduction and use in plants of the genes responsible for the appearance of features and characteristics desired by farmers, producers and consumers. Despite the many possibilities for manipulating genetic material, their practical use is very limited. Despite this, plants are improved every day by increasingly new modifications, some of them are only experimental in nature and undergo many expensive and time-consuming tests (Jaworska 2006).

The use of GMOs has many potential benefits and creates new opportunities. However, there is strong opposition from people who believe in the harmful effects of GMOs on the environment and humanity. The

use of GMOs in cleaning up the environment and in the production of medicines and vaccines is most accepted (Spiss 2008).

GMOs are used in the production of new products or in processing operations carried out in industry, medicine and environmental protection. It is used in the production of biomaterials (biodegradable plastic) and biofuels from renewable resources, as well as in bioremediation (Warzecha 2009). The greatest risks resulting from the use of GMOs are the consequences of its release into the environment and the health effects of consuming food produced from GMO. These are likely because it is virtually impossible to control the spread of GMOs once released into the environment. The results of their spread in the environment and the impact on biodiversity are not yet fully known (Dąbrowski 2009a). The use of herbicides for dusting transgenic, herbicide-resistant crops can seriously damage the biodiversity of agricultural ecosystems. In addition, uncontrolled cross-breeding of herbicide-tolerant GMO varieties with other weeds can result in the appearance of "superweeds" (Anioł 2006). Unfortunately, it is impossible for conventional crops to coexist with GMO crops because there is no effective isolation between them. Pollution of organic farming with pollen from transgenic plants disqualifies organic

plantation, which results in serious losses for the farmer. Transgenic plants resistant to pests and containing the gene that determines the synthesis of protein poisonous to insects, can simultaneously harm beneficial insects (bees, goldfish), birds feeding on poisoned insects, soil microorganisms and even humans (Tomiałojć 2007).

Scientific reports claim that human consumption of GMO food can cause allergies and serious gastrointestinal diseases, and even contribute to the formation of cancer. Feed containing GMOs may adversely affect the health and productivity of farm animals. In contrast, yields of GMO plants may be lower than those of conventional varieties because they do not have the genetic stability that weakens or blocks the functions of foreign genes (Dabrowski 2009b).

Finding an outlet for GMO products may also become a problem. Consumer fears, compounded by the media, may result in lower prices for GMO products, which will offset the benefits of higher production and lower costs. This is more true for man-consumed products, while there should be no difficulty in selling for non-food products. This is the case for crops grown for energy, industrial purposes (cotton) and for feed (Seremak 2008).

During the introduction of GM plants to the market, large corporations promised higher yields, lower herbicide consumption and a solution to world hunger. It was also claimed that transgenic plants could be grown in the vicinity of conventional crops. Meanwhile, GMs have not yet fulfilled any of these promises. Herbicide-resistant GM plants require even more spraying during the next sowing to be effective. Many crosses between GM plants and conventional ones occur. The transfer of pollen from GM plants by wind, insects, people to adjacent crops cannot be prevented. The fields of organic and conventional farmers are contaminated, thus farmers cannot earn money from selling GMO-free products. In turn, farmers buying GM seeds are associated with large corporations because the seeds are patented and must be bought every year. The profit from GM crops goes mostly to large

corporations and patented seed producers. Rather than helping to solve the problem of hunger and malnutrition in the world, GMO cultivation further exacerbates it. GMO technology violates the order of nature and causes fatal consequences, such as low yields, soil sterilization and the threat of disease. In addition, land prices in tourist areas will fall. Revenues of tourist and health institutions will also fall significantly, and local governments will have to bear higher costs associated with monitoring and securing food for illegal GM content (Wiackowski 2008).

Conclusions

Genetically modified organisms (GMOs) are undoubtedly an opportunity for the development of mankind, but they may also prove to be a serious threat. Their introduction to the Polish market is related to meeting many requirements aimed at food safety and human health. Although so far no one has provided evidence that genetically modified food has a negative impact on human life, a special regime has been introduced in this respect.

Genetic modifications have many benefits, including in the cultivation of plants and medicine. Thanks to them, cultivation is much easier and more profitable, reduced losses caused by diseases or pests. Cultivation of plants is resistant to a variety of environmental factors (drought, frost, salinity). Genetics also contribute to biodiversity. Lower cultivation costs result in lower food prices. This can be an opportunity to fight hunger and malnutrition in Third World countries.

Unfortunately, although genetic engineering offers completely new perspectives and can solve many problems, the dangers of genetic engineering cannot be forgotten. Above all, these are environmental threats, because the spread of genetic material in nature cannot be controlled, and the effects of this phenomenon are irreversible and, most importantly, they will only become apparent in the future. Another undoubtedly serious threat is the creation of biological weapons, the use of

which can have disastrous consequences for the world. Therefore, it is important how genetic technologies are used. To date, no evidence has been presented that genetically modified food is harmless to the human body. The effects of long-term consumption of such food may only be visible after many years, or not at all.

Bibliography

1. Anioł A. Kontrowersje wokół transgenicznych odmian roślin uprawnych: przezorność czy technofobia? / A. Anioł // *Postępy Nauk Rolniczych*. – Warszawa, 2008a. – № 3. – S. 13.
2. Anioł A. Uprawa roślin odmian konwencjonalnych i transgenicznych (GMO), czy koegzystencja jest możliwa? / A. Anioł // *Wieś Jutra*. – Warszawa, 2008b. – № 1. – S. 34.
3. Boć J. Kontrola postępowania z organizmami zmodyfikowanymi genetycznie / J. Boć, E. Samborska-Boć // *Ochrona środowiska* / pod red. J. Boć, K. Nowicki, E. Samborska-Boć. – Wrocław, 2008. – S. 270.
4. Buchowicz J. Problem organizmów genetycznie zmodyfikowanych (GMO) / J. Buchowicz // *Biotechnologia molekularna* / pod red. J. Buchowicz. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006. – S. 95.
5. Dąbrowski Z.T. Genetycznie modyfikowane organizmy / Z.T. Dąbrowski // *Wieś Jutra*. – Warszawa, 2008. – № 1. – S. 25.
6. Fiedurek J. Informacje wstępne / J. Fiedurek // *Podstawy Biotechnologii przemysłowej* / pod red. W. Bednarski, J. Fiedurek. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. – S. 21–22.
7. Hellmich R.L. Możliwości i wyzwania związane z wprowadzeniem do uprawy odmian zmodyfikowanych genetycznie odpornych na szkodniki / R.L. Hellmich, J. Górecka // *Kosmos*. – Kraków, 2007. – № 3–4. – S. 255.
8. Jaworska M. Badania nad GMO / M. Jaworska // *Aura*. – Warszawa, 2006. – № 2. – S. 7–8.
9. Kowalski A. Ekonomiczne znaczenie roślin modyfikowanych genetycznie / A. Kowalski // *Ekonomiczne i społeczne aspekty biotechnologii w Unii Europejskiej i Polsce* / pod red. S. Zięba. – Warszawa: Wydawnictwo ALMAMER, 2009. – S. 32–61.
10. Łągowska B. Wpływ GMO na rozwój rolnictwa / B. Łągowska // *Bezpieczeństwo biologiczne w Polsce* / pod red. B. Łągowska. – Białystok: Dział Wydawnictw i Poligrafii Politechniki Białostockiej, 2006a. – S. 13.
11. Łągowska B. Zagrożenia wynikające z użytkowania roślin transgenicznych / B. Łągowska // *Bezpieczeństwo biologiczne w Polsce* / pod red. B. Łągowska. – Białystok: Dział Wydawnictw i Poligrafii Politechniki Białostockiej, 2006b. – S. 60–76.
12. Machalica B. Czy GMO to zło? / B. Machalica // *Angora*. – Łódź, 2008. – № 12. – S. 28.
13. Pruszyński S. Modyfikowane genetycznie organizmy żywe – problem realny czy wywołany sztucznie / S. Pruszyński // *Wieś Jutra*. – Warszawa, 2009. – № 1. – S. 28.
14. Seremak-Bulge J. Rośliny genetycznie zmodyfikowane – uwarunkowania ekonomiczne i prawne w Polsce / J. Seremak-Bulge, K. Hryszko // *Wieś Jutra*. – Warszawa, 2008. – № 1. – S. 40.
15. Sękowski M. Genetycznie modyfikowane organizmy w środowisku / M. Sękowski, B. Gworek. – Warszawa: Dział Wydawnictw IOŚ, 2008. – S. 7.
16. Spiss L. Wszystkie odmiany roślin uprawnych są genetycznie modyfikowane / L. Spiss // *Aura*. – Warszawa, 2008. – № 9. – S. 8–10.
17. Stankiewicz P. Społeczne konsekwencje wprowadzenia do uprawy roślin genetycznie modyfikowanych / P. Stankiewicz // *Biuletynie Forum Debaty Publicznej*. – Warszawa, 2012. – № 16. – S. 11–13.

18. Szkarłat M. Żywność genetycznie zmodyfikowana w stosunkach międzynarodowych / M. Szkarłat. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie – Skłodowskiej, 2011. – S. 79–176.
19. Warzecha R. Biotechnologia a problemy światowego rolnictwa / R. Warzecha // *Więś Jutra*. – Warszawa, 2009. – № 1. – S. 39.
20. Wiąckowski S.K. 2008. Genetycznie modyfikowane organizmy. Obietnice i fakty / S.K. Wiąckowski. – Białystok: Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko. – S. 27–33.

References

1. Anioł, A. (2008a). *Kontrowersje wokół transgenicznych odmian roślin uprawnych: przezorność czy technofobia?* *Postępy Nauk Rolniczych*, Warszawa, no. 3, p. 13.
2. Anioł, A. (2008b). *Uprawa roślin odmian konwencjonalnych i transgenicznych (GMO), czy koegzystencja jest możliwa?* *Więś Jutra*, Warszawa, no. 1, p. 34.
3. Boć, J., Samborska-Boć, E. (2008). *Kontrola postępowania z organizmami zmodyfikowanymi genetycznie*. *Ochrona środowiska*, Wrocław, p. 270.
4. Buchowicz, J. (2006). *Problem organizmów genetycznie zmodyfikowanych (GMO)*. *Biotechnologia molekularna*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, p. 95.
5. Dąbrowski, Z.T. (2008). *Genetycznie modyfikowane organizmy*. *Więś Jutra*, Warszawa, no. 1, p. 25.
6. Fiedurek, J. (2007). *Informacje wstępne*. *Podstawy Biotechnologii przemysłowej*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, pp. 21-22.
7. Hellmich, R.L., Górecka, J. (2007). *Możliwości i wyzwania związane z wprowadzeniem do uprawy odmian zmodyfikowanych genetycznie odpornych na szkodniki*, *Kosmos*, Kraków, no. 3-4, p. 255.
8. Jaworska, M. (2006). *Badania nad GMO*. *Aura*, Warszawa, no. 2, pp. 7-8.
9. Kowalski, A. (2009). *Ekonomiczne znaczenie roślin modyfikowanych genetycznie*. *Ekonomiczne i społeczne aspekty biotechnologii w Unii Europejskiej i Polsce*, Warszawa, Wydawnictwo ALMAMER, pp. 32-61.
10. Łągowska, B. (2006a). *Wpływ GMO na rozwój rolnictwa*. *Bezpieczeństwo biologiczne w Polsce*, Białystok, Dział Wydawnictw i Poligrafii Politechniki Białostockiej, p. 13.
11. Łągowska, B. (2006b). *Zagrożenia wynikające z użytkowania roślin transgenicznych*. *Bezpieczeństwo biologiczne w Polsce*, Białystok, Dział Wydawnictw i Poligrafii Politechniki Białostockiej, p. 60-76.
12. Machalica, B. (2008). *Czy GMO to zło?* *Angora*, Łódź, no. 12, p. 28.
13. Pruszyński, S. (2009). *Modyfikowane genetycznie organizmy żywe - problem realny czy wywołany sztucznie*. *Więś Jutra*, Warszawa, no. 1, p. 28.
14. Seremak-Bulge, J., Hryszko, K. (2008). *Rośliny genetycznie zmodyfikowane - uwarunkowania ekonomiczne i prawne w Polsce*. *Więś Jutra*, Warszawa, no. 1, p. 40.
15. Sękowski, M., Gworek, B. (2008). *Genetycznie modyfikowane organizmy w środowisku*, Warszawa, Dział Wydawnictw IOŚ, p. 7.
16. Spiss, L. (2008). *Wszystkie odmiany roślin uprawnych są genetycznie modyfikowane*. *Aura*, Warszawa, no. 9, pp. 8-10.
17. Stankiewicz, P. (2012). *Společne konsekwence wprowadzenia do uprawy roślin genetycznie modyfikowanych*. *Biuletynie Forum Debaty Publicznej*, Warszawa, no. 16, pp. 11-13.
18. Szkarłat, M. (2011). *Żywność genetycznie zmodyfikowana w stosunkach międzynarodowych*, Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, pp. 79-176.
19. Warzecha, R. (2009). *Biotechnologia a problemy światowego rolnictwa*. *Więś Jutra*, Warszawa, no. 1, p. 39.
20. Wiąckowski, S.K. (2008). *Genetycznie modyfikowane organizmy*. *Obietnice i fakty*, Białystok, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, pp. 27-33.

SOCIO-ECONOMIC CONSEQUENCES OF GMO FOOD

Bogusław Ślusarczyk, Stanisław Pigoń State Higher Vocational School in Krosno (Poland). E-mail: boguslaw.slusarczyk@gmail.com

Małgorzata Górka, Stanisław Pigoń State Higher Vocational School in Krosno (Poland). E-mail: malgorzata.gorka@pwsz.krosno.pl

Barbara Krochmal-Marczak, Stanisław Pigoń State Higher Vocational School in Krosno (Poland). E-mail: bkmarczak@gmail.com

Anna Pukajło, Krosno State College (Poland). E-mail: bkmarczak@gmail.com

DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-10

Key words: *genetically modified food, GMO, food safety, food.*

The paper presents issues related to Genetically Modified Organisms, starting from characterization, through various examples of GM plants, and features that can be obtained through genetic engineering. It describes some of the opportunities and risks that may arise following the introduction of GMOs. Genetically modified organisms (GMOs) are undoubtedly an opportunity for the development of mankind, but they may also prove to be a serious threat. Their introduction to the Polish market is related to meeting many requirements aimed at food safety and human health. Although so far no one has provided evidence that genetically modified food has a negative impact on human life, a special regime has been introduced in this respect.

Genetic modifications have many benefits, including in the cultivation of plants and medicine. Thanks to them, cultivation is much easier and more profitable, reduced losses caused by diseases or pests. Cultivation of plants is resistant to a variety of environmental factors (drought, frost, salinity). Genetics also contribute to biodiversity. Lower cultivation costs result in lower food prices. This can be an opportunity to fight hunger and malnutrition in Third World countries.

Unfortunately, although genetic engineering offers completely new perspectives and can solve many problems, the dangers of genetic engineering cannot be forgotten. Above all, these are environmental threats, because the spread of genetic material in nature cannot be controlled, and the effects of this phenomenon are irreversible and, most importantly, they will only become apparent in the future. Another undoubtedly serious threat is the creation of biological weapons, the use of which can have disastrous consequences for the world. Therefore, it is important how genetic technologies are used. To date, no evidence has been presented that genetically modified food is harmless to the human body. The effects of long-term consumption of such food may only be visible after many years, or not at all.

Одержано 29.01.2020.

Д Л Я Н О Т А Т О К